

K A Z A L O

Ing. Jože Čar: Prilaganje velikih proizvajalcev živega srebra razmeram na svetovnem trgu	1
Janez Bizjak: Dileme ob človeških posegih v zaščitene predele	11
Dr. Jože Pfeifer: Epidemija med idrijskimi povratniki iz Beograda v letu 1740	13
Lado Božič: Rdeči v idrijskem občinskem odboru	23
Marjeta Čampa: Partizanski dnevnik 1943–1945	36
Stanko Majnik: Plače pri idrijskem rudniku od septembra 1944 do decembra 1949	49
OBVESTILA–POROČILA–RECENZIJE–KRITIKE	57

IDRIJSKI RAZGLEDI 3/4 1976/LETNIK XXI

Izdaja Mestni muzej v Idriji. Uredniški odbor: inž. Ivan Gantar, Jurij Bavdaž, Anton Bolko, prof. Vinko Cuderman, inž. Jože Čar, Damjan Flander, Srečko Logar, Silvij Jereb. Glavni in odgovorni urednik Jurij Bavdaž. Tehnična ureditev in ovitek Silvij Jereb. Izhaja vsake tri mesece. Letna naročnina za ustanove in podjetja 16 din, za zasebnike 12 din. Posamezna številka 4 din. Poština plačana v gotovini. Naslov: Idrijski razgledi, Idrija, poštni predal 11, tel. Idrija 71-135, telegram Muzej Idrija, tekoči račun pri SDK Idrija številka 52020-603-30832.

TISK: MESTNI MUZEJ IDRJA

Revijo sofinancira Republiška kulturna skupnost.

OB ZADNJI ŠTEVILKI NAŠE REVJE

Tri primorske revije: Obala, Goriška srečanja in Idrijski razgledi so se združile in ustanovile novo revijo Primorska srečanja. Naši naročniki so že prejeli prvo številko na vpogled.

Dosedanji izdajatelj in založnik Idrijskih razgledov – Mestni muzej v Idriji pa se je odločil, da bo enkrat letno izdajal Idrijske razglede kot ZBORNIK, katerega vsebina in obseg bosta ustrezala dosedanjim štirim letnim številkam IR ob enaki naročnini. Prva številka Idrijskega zbornika bo izšla decembra 1977.

Izdajatelj

PRILAGAJANJE VELIKIH PROIZVAJALCEV ŽIVEGA SREBRA RAZMERAM NA SVETOVNEM TRGU

Idrija, 3. decembra 1976

Kriza na svetovnem trgu živega srebra se je začela leta 1967, ko je svetovna produkcija te edine tekoče kovine prerasla porabo. Naslednja tri leta se je kompletiralo in oblikovalo vrsto vzročno povezanih dejavnikov, na katerih slonijo sedanje nizke cene za jeklenko (jeklenka vsebuje 34,48 kg Hg) živega srebra. Po letu 1970 so dobile težave na svetovnem trgu velike dimenzije, v zadnjih dveh letih pa že kar tragične razsežnosti (J. Čar, 1976).

Ko razmišljamo o dogajanjih na svetovnem trgu živega srebra v letu 1976, lahko brez pridržkov ugotovimo, da niti eden izmed pglavitnih vzrokov za razvrednotenje živega srebra (J. Čar, 1976) še ni v celoti odstranjen, čeprav se razmere vednarle spreminjajo. Poraba živega srebra, ki je v začetnem obdobju težav na trgu padala zaradi pretirano visokih cen, v zadnjih šestih letih pa zaradi ukrepov za ohranitev čistega okolja, se bo kot kaže zmanjšala tudi letos. Kakšni bodo rezultati bitke za prepoved živosrebrnih pesticidov v Ameriki še ne vemo. Prav tako nam še ni znano, kakšna usoda bo doletela uporabo živega srebra v industriji barv. (Engineering and mining journal, april 1976).

Svetovna proizvodnja živega srebra se sicer po letu 1971 stalno manjša, vendar je bilo padanje porabe vsa leta bistveno hitrejša (J. Čar, 1976, diagram 2). Zaradi tega so se zaloge iz leta v leto večale in obsegajo danes večletno svetovno proizvodnjo. Iz sicer nepopolnih podatkov sklepamo, da je leto 1976 le prineslo pomembno novost na področju proizvodnje. Menimo, da je v tem letu produkcija hitreje padala od porabe, kar je vsekakor prvi korak k urejanju razmer na tržišču.

Cena za jeklenko živega srebra je dosegla v tednu okrog 15.5.1976 v povprečju komaj 106 dolarjev. To je doslej najnižja povprečna tedenskcena v tem kriznem obdobju in hkrati nominalno najnižja vrednost za jeklenko po letu 1950. Proti koncu novembra 1976 se je cena ustalila pri 130 dolarjih. Kolikor so nam znane razmere v velikih svetovnih rudiščih živega srebra, lahko pri tej ceni ekonomsko poslujejo največ trije rudniki na svetu, in sicer Almaden v Španiji, Mc Dermitt v Nevadi ter morda alžirski dnevni kop v Ismaili. Vsi trije rudniki morajo prav gotovo posegati po najbogatejših delih v rudišču, pa vendarle pri tem ne ustvarijo dobičkov.

Celovito tehtanje vzrokov za sedanjo krizo na svetovnem trgu živega srebra nas pripelje do zaključkov, da lahko le bistveno zmanjšanje svetovnih zalog živega srebra popravi ceno. To lahko storimo s povečanjem porabe ali zmanjšanjem proizvodnje. Na povečano porabo proizvajalci ne morejo posebno vplivati, saj se, kolikor nam je znano, pri nobenem rudniku v svetu

ne ukvarjajo tudi s finalizacijo tekoče kovine. Poraba se lahko poveča bodisi zaradi oživljanja izdelave že znanih artiklov ali pa z odkritjem povsem novih porabnih področij. Povečano potrošnjo živega srebra bi prav gotovo prinesel hitrejši napredek kmetijstva in industrije v nerazvitem svetu. O morebitnem razmišljanju za novo uporabnost živega srebra nimamo zanesljivih podatkov. Sliši se, da nameravajo v Rusiji uporabljati živo srebro v velikih hladilnih sistemih. Toplotne karakteristike tekoče kovine naj bi bile za tovrstne naprave odlične. Razumljivo je, da bi uporabnost v hladilnih sistemih pomenila za živo srebro pravo revolucijo.

Medtem ko rudniki ne morejo kaj prida vplivati na porabo, je seveda proizvodnja v dobršni meri v njihovih rokah ali v rokah družb, ki jih upravljajo. Veliki rudniki so zaradi specifičnosti dela in strukture delavcev še posebno zapleten splet ekonomsko-socialnih problemov, da bi jih lahko kar enostavno zaprli. Zato bo vsekakor zanimivo vedeti, kaj so ukrenili drugod, da bi prebrodili „sedem suhih let“.

V tabeli smo izbrali 15 največjih proizvajalcev živega srebra v svetu, in sicer glede na leto 1971, ko je svetovna proizvodnja dosegla višek – 302.200 jeklenk. Podatke o proizvodnji po posameznih državah smo črpali iz različnih virov, ki so navedeni na koncu prispevka. Opozoriti moramo, da se podatki za leto 1975 nekoliko razlikujejo od tistih, ki smo jih že objavili v Idrijskih razgledih (J. Car, 1976). Tako proizvodnja (okrog 264.000 in ne

Orudjenje

Foto: Rafael Podobnik

254.000 jeklenk) kot tudi poraba (okrog 200.000 in ne le 189.000 jeklenk) sta bili večji. Pri pisanju tega članka so nam bili na razpolago že nekateri novejši viri, zato so razlike razumljive.

Proizvodnja živega srebra po letih v jeklenkah

Država	1971	1972	1973	1974	1975	Prognoza za leto 1976 glede na leto 1975
1. Španija	67.528	53.969	60.523	60.179	60.000	manj
2. ZSSR	49.300	49.880	50.750	53.944	54.000 ^x	več
3. Italija	42.671	41.790	32.680	26.015	31.670	bistveno manj
4. Mehika	22.037	21.646	5.794	21.172	20.000	manj
5. Kitajska	26.100	26.100	29.000	26.102	26.000	več
6. Kanada	18.000	14.637	12.500	14.000	7.000 ^x	nič
7. Z D A	17.627	7.286	2.171	2.189	6.458	precej več
8. Jugoslavija	15.893	16.414	15.609	15.820	16.920	manj
9. Turčija	9.483	7.975	8.439	3.440	2.700	bistveno manj
10. Alžirija	7.136	13.399	14.000 ^x	13.312	28.000	verjetno manj
11. Češkoslovaška	6.960	5.800	6.989	7.100	7.000 ^x	isto
12. Japonska	5.568	4.872	3.741	551	—	nič
13. Filipini	5.020	3.341	2.160	841	244	manj
14. Irska	2.349	1.247	2.960	1.700	930	manj
15. Peru	1.798	3.074	3.103	3.800	3.500 ^x	manj

^x Ni točnih podatkov ali samo ocena.

Almadén v Španiji, največji in najbogatejši rudnik živega srebra na svetu, smo omenili med tistimi rudniki, ki bi eventualno lahko ekonomsko poslovali tudi pri sedanjih cenah. Seveda pa poslovanje brez posebnega dobička pri sočasnem črpanju najbogatejših delov rudišča tudi za Špance ni zanimivo. Prav gotovo so se zavedali, da lahko tak način dela v nekaj letih močno poslabša razmere v rudišču in pripelje podjetje v težak položaj. Da bi se temu izognili, je bil pred letom in pol dodeljen Almadenu „zelo velik kapital za modernizacijo in dvig standarda delavcev“ (Metal bulletin z dne 14. septembra 1976). V starem rudišču raziskujejo in dopolnjujejo rudne zaloge z novimi rudnimi telesi ter uvajajo moderno rudarsko opremo. Državna družba, ki upravlja rudnik, je sporočila da so našli 100 milj severno od starega rudnika novo, zelo bogato rudišče. Začeli so že s pripravljalnimi in odpiralnimi deli (J. G. George, 1975).

V letu 1976 v Almadenu že niso več delali s polno zmogljivostjo. Po madridskih virih (Metal bulletin z dne 14. septembra 1976) družba že od junija ni več ponudila živega srebra na tržišču. Proizvodnjo nameravajo skladiščiti toliko časa, dokler se cene ne bodo primerno dvignile.

Glede na našete podatke je malo verjetno, da bi v naslednjih letih Španci bistveno zmanjšali proizvodnjo.

V italijanskih rudnikih Monte Amiata so v letih 1971 in 1972 pridelali čez 40.000 jeklenk. Po zaprtju rudnika Siele ter še nekaterih manjših proizvajalcev je proizvodnja že v letih 1973 in 1974 občutno padla. Preostale rudnike je vzela pod okrilje državna družba EGAM. Slabe ekonomske rezultate je poskušala rešiti z modernizacijo odkopne metode (odkopavanje z vrha ter uporaba „cementnega“ zasipa) ter povečano proizvodnjo v rudniku Abbadia San Salvatore. V letu 1975 je proizvodnja ponovno narasla na skoraj 32.000 jeklenk. Vsi ti ukrepi pa vendarle niso mogli kompenzirati nezadržanega padanja cen. Rudniki so še vedno delali z znantnimi izgubami. Družba EGAM je kljub temu nadaljevala z odkopavanjem predvsem zaradi hudih socialnih problemov, ki bi nastopili s hitrim zaprtjem rudnikov. Slabšanje razmer na tržišču, naraščanje proizvodnih stroškov in večanje neprodanih količin srebra je pripeljalo „pred meseci“ (verjetno konec leta 1975) družbo EGAM do določitve, da prekine delo v rudnikih Bagnore in Monte Labbro. Konec septembra letošnjega leta je družba sklenila ustaviti proizvodnjo še v zadnjih dveh odprtih rudnikih, v rudniku Abbadia San Salvatore in Castel l'Azzaro. Delo so prekinili za dobo treh let „zaradi rekonstrukcije pridobivalnega procesa“. Po ponovnem odprtju odkopov naj bi rudnika, ki sta imela do septembra 1976 1047 zaposlenih, dajala enako proizvodnjo, vendar le s 400 ljudmi. Denar za rekonstrukcijo in modernizacijo je zagotovljen (Metal bulletin z dne 14. septembra 1976, World mining, junij 1976).

Prekinitev proizvodnje v italijanskih rudnikih seveda ne bo sunkovito vplivala na porast cen. Lastniška družba ima na zalogi verjetno večletno proizvodnjo Hg, tako da bodo lahko nadaljevali s prodajo medtem, ko rudniki ne bodo obratovali.

Laštiki mehiških rudišč so začeli zapirati rudnike živega srebra že leta 1972; z enako politikom so nadaljevali tudi lani. Vse kaže, da se je proizvodnja živega srebra v Mehiki v letu 1976 zmanjšala za okrog 50 odstotkov.

Kanadska rudarska družba „Cominco“, ki upravlja živosrebrne dnevne kope v Pinchi Lake — ti so bili odprti šele leta 1968 — je začela že v letu 1973 zmanjševati proizvodnjo. Sredi leta 1975 pa so povsem prenehali z deli (J. G. George, 1975).

Kakšna usoda je namenjena zelo moderno opremljenim dnevnim kopom Mc Dermitt v Nevadi, ki so že začeli z redno proizvodnjo krog 20.000 jeklenk na leto komaj sredi leta 1975, še ne vemo. Kot kaže je rudnik tudi pri sedanjih nizkih cenah zaradi odlične tehnologije in dobrih procentov v rudi (okrog 0,45 % Hg) še vedno ekonomski. Ostale ameriške rudnike živega srebra, med njimi tudi New Idria, so zaprli že v letih 1971–1973.

Hiter padec cen živemu srebru tudi Turčiji ni prizanesel. Zaprli so vse privatne rudnike. Družba Etibank, največji proizvajalec živega srebra, se je brez težav omejila le na proizvodnjo antimona (World mining, junij 1976). Verjetno bo delež Turčije k svetovni proizvodnji v letu 1976 le neznaten.

Zadnji dve leti so bili tudi Alžirci prisiljeni posegati po kvalitetnejših

rudah, čeprav je seveda dnevna eksploatacija na kopih v Ismaïli neprimerno cenejša od jamske v evropskih rudnikih. Tudi Alžirci so začeli sredi leta 1976 proizvodnjo skladiščiti.

Leta 1974 so začeli Japonci postopno zapirati svoje najpomembnejše rudišče Itomuko na otoku Hokaido. Lansko leto Japonci že niso imeli lastne proizvodnje živega srebra.

Kaj se dogaja na Filipinih, Irskem in Peruju, nimamo podatkov. Iz priložene tabele pa vidimo, da se jim ne godi nič bolje kot ostalim proizvajalcem živega srebra v svetu.

Preostalo nam je še, da spregovorimo o razmerah v vzhodnih državah. Zanesljivih podatkov ni mogoče dobiti niti za Kitajsko, kakor tudi ne za Rusijo in Češkoslovaško. Tovrstnih podatkov vzhodne države ne objavljajo. Rusija ima, po odprtju vrste manjših rudnikov v Srednji Aziji, možnost povečati proizvodnjo vsaj za 30 %. V primeru, da so izkoristili dane pogoje, bo lahko njihova proizvodnja v letu 1976 že okrog 75.000 jeklenk. S tako količino živega srebra so verjetno že presegli lastne potrebe. Če upoštevamo planski sistem gospodarjenja, potem je le malo verjetno, da bodo Rusi v naslednjih letih zmanjšali proizvodnjo.

Proizvodnja živega srebra na Kitajskem bo skoraj gotovo ostala v enakih okvirih kot prejšnja leta. Prav tako ne pričakujemo povečane proizvodnje na Češkoslovaškem, saj pridobivajo živo srebro iz polimetalnih rudišč, tako da predstavlja Hg le spremljajoči produkt.

Gotovo je, da golo skladiščenje proizvodnje brez dodatnih ukrepov, ki se ga je lotila Idrija, kakor tudi vsi zahodni še delujoči rudniki, ne more pomembno vplivati na porast cen. Le brezkompromisno znižanje proizvodnje ter s tem znižanje svetovnih zalog živega srebra bo zmanjšalo ponudbo na tržišču. Lansko leto sta že ostali brez lastne proizvodnje Kanada in Japonska, v letu 1977 se jim bo pridružila Italija in morda Turčija. V naslednjih letih verjetno še katera izmed držav proizvajalk. Tako se počasi a zanesljivo ustvarjajo pogoji za porast cen živemu srebru.

O Idriji, edinem jugoslovanskem rudniku živega srebra, bomo morali spregovoriti takrat, ko bo že znana njegova nadaljnja usoda. Ob tej priliki pa vendarle ne smemo mimo nekaterih ugotovitev.

Idrijsko rudišče uvrščamo med tri največja nahajališča živega srebra na svetu. Tuji strokovnjaki ocenjujejo, da se skriva v Idriji še vedno 10 odstotkov svetovnih zalog živega srebra (J. Mlakar, 1974). Ne glede na omenjeni podatek pa nam procent živega srebra v rudi odprtih rudnih teles, trenutna stopnja eksploatacijske pripravljenosti rudišča, zastarelost glavnih transportnih naprav, ter princip in metoda odkopavanja, onemogočajo ekonomsko poslovanje. Za Idrijo je torej nastopilo obdobje, za katerega smo v preteklosti že imeli pripravljen odgovor: „... ko bo nastopilo obdobje nizkih cen, bomo rudišče pripravljali na naslednje konjunktorno obdobje“. Pod „pripravljali“ vsekakor nismo mislili samo na sistematske geološke raziskave, temveč tudi na izbiro novega koncepta odkopavanja, široko zastavljeno modernizacijo tehnološkega procesa ter predvsem hitro pripravlanje in odpiranje novih rudnih teles. Prav na podobno pot sta že

stopila druga dva velika evropska rudnika Almaden in Monte Amiata. Oba sta uspela zagotoviti denar iz državnih fondov za ukrepe, ki naj zagotove visoko produktivnost in ekonomsko izkoriščanje v letih konjunktore. V okviru našega gospodarskega sistema rešitev, kot sta jo našla Almaden in Monte Amiata, sicer ni mogoča. Vendar bi morali nemudoma pristopiti k dogovarjanju in zagotoviti sredstva za raziskave ter nemoteno odpiranje in pripravljane rudišča. Le tako nas naslednje obdobje višjih cen ne bo našlo nepripravljene.

IDRIJSKI RUDNIK BO ZAČASNO USTAVIL PROIZVODNJO

Idrija, 13. februarja 1977

Izvršni svet skupščine socialistične republike Slovenije je na 103. seji dne 18. 1. 1977 prišel do naslednjega zaključka:

Izvršni svet skupščine SR Slovenije je po proučitvi poročila posebne komisije ugotovil, da razpoložljivi podatki in ocene o bodočem gibanju cene živega srebra ne dajejo niti zadostne osnove za nadaljnjo proizvodnjo niti za likvidacijo rudnika živega srebra v Idriji. Nadaljnja proizvodnja v rudniku bi tudi v znižanem obsegu zahtevala letno zelo visoka sredstva, likvidacija rudnika pa bi pomenila odpoved Slovenije možnosti izkoriščanja tega rudnega bogastva.

Zato izvršni svet smatra, da je trenutno edina realna rešitev v tem, da rudnik začasno ustavi proizvodnjo. V pričakovanju, da se bo cena živemu srebru ponovno dvignila na višino, ki bo omogočila rentabilno poslovanje, je potrebno do nadaljnega vršiti v rudniku dela, ki so potrebna za vzdrževanje sposobnosti za ponovno proizvodnjo.

Tako stališče daje osnovo za sanacijo, kar omogoča rudniku, da si na osnovi sanacijskega programa zagotovi sredstva pri skladu skupnih rezerv SR Slovenije in bankah za kritje izgube po zaključnem računu za leto 1976 in za poslovanje v predvidenem okviru (iz zapisnika 103. seje izvršnega sveta z dne 18. 1. 1977 – Delo, Ljubljanski dnevnik z dne 19. 1. 1977).

Ker nas posebej zanima problematika proizvodnje in porabe živega srebra, bomo iz zaključkov, ki so za Idrijo izrednega pomena, omenili le naslednja dva:

Izvršni svet skupščine SR Slovenije bo:

– priporočil organom upravljanja rudnika živega srebra Idrija, da sprejmejo sklep o začasnem postopnem prenehanju proizvodnje in o ukrepih za ohranitev sposobnosti za ponovno proizvodnjo

– priporočil organom upravljanja rudnika živega srebra Idrija, da sestavijo sanacijski program za vzdrževanje sposobnosti ponovne proizvodnje v letih 1977–1980, vključujoč pokrivanje izgube v letu 1976, in ga predložijo v obravnavo skladu skupnih rezerv SR Slovenije in bankam (iz zapisnika 103. seje izvršnega sveta z dne 18. 1. 1977 – Delo, Ljubljanski dnevnik z dne 19. 1. 1977).

Sklepi izvršnega sveta in vzroki za veliko izgubo ter začasno prekinitev proizvodnje pri rudniku so bili na široko obravnavani v dnevnem časopisju,

zato na tem mestu ne bomo ponavljali številnih argumentov. Pač pa bomo osvetlili rudniški problem še s plati, ki jo nekoliko slabše poznamo.

Če združimo sicer zelo širok spekter zapletenih problemov pri rudniku v kar se le da kratko definicijo, potem pridemo do ugotovitve, da začasno ustavljamo proizvodnjo v idrijskem rudniku zaradi dveh vzrokov:

- cene na svetovnem trgu so izjemno nizke,
- lastna cena idrijskega živega srebra je previsoka.

O prvi in drugi ugotovitvi je bilo v zadnjem času že marsikaj napisanega (J. Čar, 1976, dnevno časopisje od lanskega novembra dalje). Nov pogled na rudniško problematiko pa nam odpre splošna primerjava lastne cene ter dejanske vrednosti živega srebra.

Kot za ostale kovine se tudi za Hg oblikujejo cene na svetovnem trgu na podlagi povpraševanja na eni ter ponudbe na drugi strani. Na formiranje cen živega srebra vpliva cela vrsta faktorjev, ki jih včasih niti ne moremo v celoti predvideti (svetovne zaloge že pridobljene kovine, odprtje novih rudnikov, odkritje novih velikih nahajališč, splošna gospodarska gibanja, novi porabniki, itd.). Pričakovali bi, da bo imelo živo srebro svojo pravo vrednost na tržišču takrat, ko sta povpraševanje in ponudba enaki. Zaradi številnih vzrokov pa tako ravnovesje ni nikdar doseženo. Običajno je cena višja ali nižja od dejanske.

Glede na sedanje svetovne zaloge — že pridobljenega živega srebra in pa tistega v starih in novih rudiščih — ter trenutno znano uporabnost živega srebra, sodimo, da se giblje dejanska vrednost za jeklenko živega srebra nekje med 250 in 300 dolarji. Če to vrednost primerjamo z idrijsko lastno ceno živega srebra, ki je bila — pri približno 100 dolarjih za jeklenko na svetovnem trgu — skoraj štirikrat večja (Delo, 12. nov. 1976), potem vidimo, da je v tem trenutku lastna cena idrijskega živega srebra večja od dejanske vrednosti. Iz tega lahko sklepamo, da bi pri neizpremenjenih montangeoloških pogojih, organizaciji, pri enakem številu in strukturi zaposlenih ter inflacijski stopnji, nastopile pri rudniku v naslednjih letih velike težave tudi v primeru, če bi se dvignila cena za jeklenko živega srebra „le“ na nivo realne vrednosti.

V danih razmerah pri rudniku je torej začasna ustavitev proizvodnje smiselni ukrep. Svoj globlji pomen pa bodo dobila priporočila izvršnega sveta le tedaj, če bodo organizacijskim spremembam v podjetju sledile pospešene raziskave v rudišču in investicije v modernizacijo celotnega pridobivalnega postopka. Spremeniti bo treba princip odkopavanja, bistveno zmanjšati število zaposlenih ter spremeniti njihovo strukturo. Cilj vseh teh ukrepov mora biti predvsem — približati lastno ceno dejanski vrednosti živega srebra. Pri tem je treba še posebej poudariti, da so investicije v idrijsko rudišče — perspektivno gledano — smotrne. Ne razpolagamo samo z velikim rudnim bogastvom, pač pa menimo, da daje naše rudišče še vedno dovolj velike možnosti, da se s smotrnimi ukrepi in vlaganji lahko sorazmerno hitro ponovno vključimo med velike proizvajalce Hg na svetu.

RAZMERE NA SVETOVNEM TRGU ŽIVEGA SREBRA STAGNIRAJO

Idrija, 3. aprila 1977

Rezultanta vseh zapletenih dogajanj na področju raziskav, proizvodnje in porabe živega srebra je gibanje cen za jeklenko Hg na svetovnem trgu. Iz borznih poročil seveda ni težko slediti spreminjanju cene od tedna do tedna (glej diagram). Mnogo težje pa je odkriti vzroke, predvsem pa vse vzroke, ki so botrovali gibanju cene. Zato moramo imeti to, kar bomo napisali v naslednjih odstavkih, le približek resnici.

Za pravilnejšo interpretacijo dogodkov na svetovnem trgu v zadnjih mesecih pogledimo, kakšno je bilo stanje pri velikih svetovnih proizvajalcih sredi lanskega leta, takrat, ko se je cena za jeklenko živega srebra ustalila pri 110 dolarjih ter tako dosegla — po našem mnenju — spodnjo točko ciklusa.

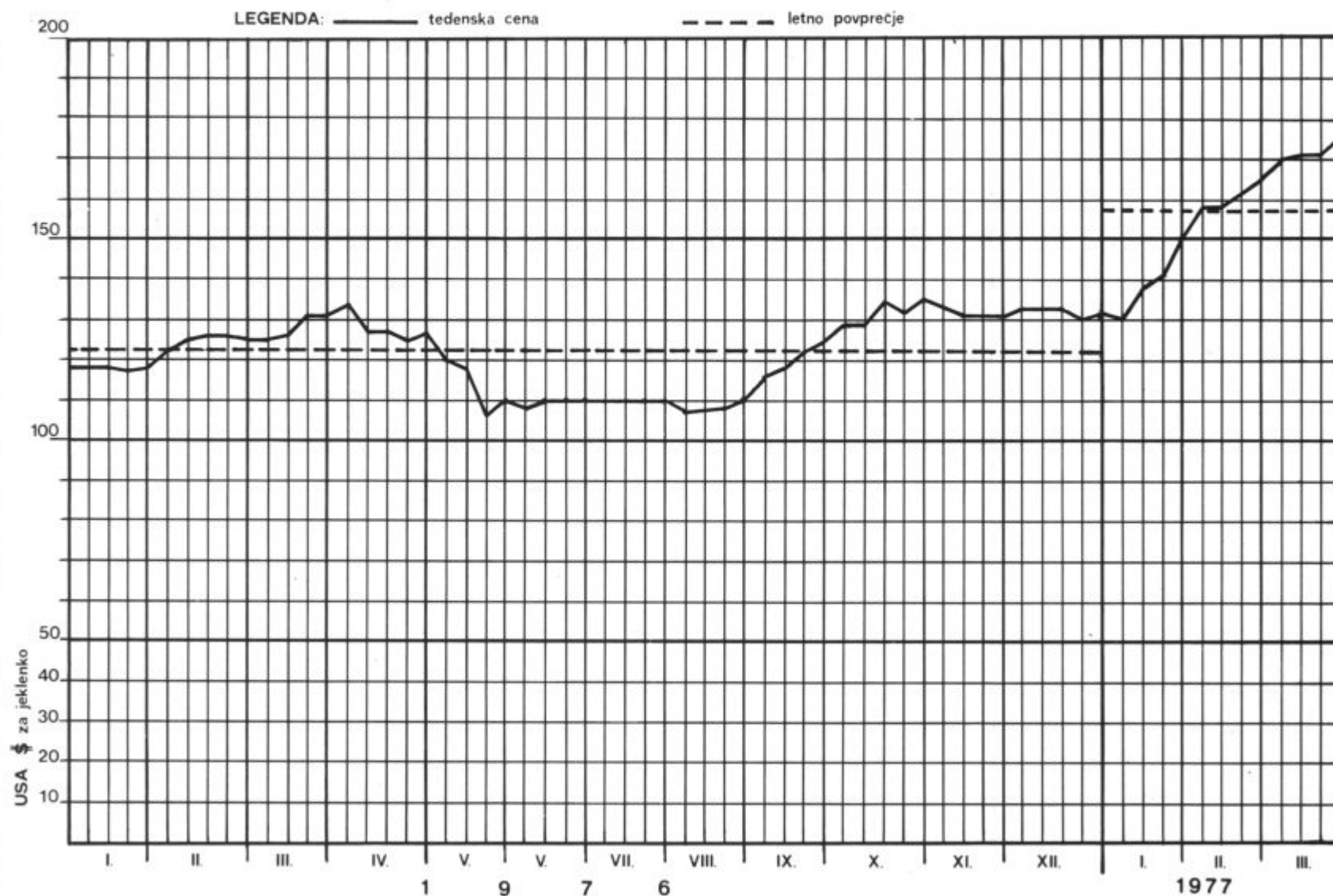
Japonska in Kanada (J. G. George, 1975) v lanskem letu že nista imeli lastne proizvodnje živega srebra. Na zapiranje rudnikov sta se pripravljali Italija (Metal bulletin z dne 14. septembra 1976) in Turčija (World mining, junij 1976), medtem ko sta Mehika in Jugoslavija že zmanjševali proizvodnjo. Poleg vzhodnih držav, Rusije, Kitajske in Češkoslovaške, so v približno enakih okvirih kot v prejšnjih letih delali le še Alžirci v Ismaïli, v španskem Almadenu, v Mc Dermittu v ZDA ter Peruju, ki pa ima majhno proizvodnjo (okrog 3000–3500 jeklenk).

Konec junija lansko leto je nastal na tržišču prvi pomemben premik. Članice svetovnega združenja proizvajalcev živega srebra ASSIMER (Španija, Italija, Jugoslavija, Alžirija, Turčija in Peru) so sklenile, da bodo začele živo srebro skladiščiti (štokirati). Izpolnjevale naj bi le dolgoletne pogodbene obveznosti do kupcev. Izven tega pomembnega dogovora je od velikih aktivnih zahodnih proizvajalcev ostal le ameriški Mc Dermitt ter vse vzhodne države, ki pa se jih zaenkrat na zahodnem trgu še ni bati, saj porabijo svoj letni pridelek Hg v celoti doma. Prosta prodaja živega srebra na tržišču je po tem sklepu skoraj povsem zamrla. Temu je sledila še druga pomembna novica. Konec avgusta se je izvedelo, da družba EGAM začasno zapira še preostala dva aktivna italijanska živosrebrna rudnika — Bagnore in Monte Labbro. Cena živemu srebru se je začela takoj dvigati. V septembru in oktobru se je postopno dvignila iz okoli 110 na približno 132 dolarjev (glej diagram).

V jeseni lanskega leta je začel živo srebro skladiščiti še rudnik Mc Dermitt. Sočasno je skoraj povsem zamrla proizvodnja v Turčiji in Mehiki. Iz dnevniških novic, ki so jih objavili centralni slovenski časopisi, so decembra v svetu že vedeli, da se pripravlja na začasno prekinitev proizvodnje tudi Idrija, eden največjih in — poleg Almadena — doslej najstabilnejši proizvajalec živega srebra v svetu.

Vsi našteti dogodki in pa seveda počasno praznjenje trgovskih skladišč, so bili povod za ponovno rast cene živega srebra. Po stagnaciji v novembru in decembru, na približno 132 dolarjih, je začela cena v začetku tega leta

Gibanje najnižjih tedenskih cen za jeklenko živega srebra ter letna povprečja

naraščati in se dvignila konec marca na tedensko povprečje 175 dolarjev za jeklenko (glej diagram). Tako povprečje je bilo zadnjič doseženo v aprilu 1974 leta.

V novo leto 1977 smo stopili le z nekaj aktivnimi rudniki. Zanesljivo lahko trdimo, da delajo na zahodu skoraj v normalnem obsegu le še španski Almaden, Ismaila v Alžiriji ter Mc Dermitt v ZDA. Pri tem je pomembno poudariti, da pridobljeno živo srebro še vedno dosledno skladiščijo. Vsi ostali zahodni rudniki so praktično prenehali s proizvodnjo ali pa je njihova produkcija neznatna. Podatkov nimamo le o Peruju, Filipinih in Irski, vendar je njihova proizvodnja, četudi bi delali s polno paro, tako majhna, da ne morejo vplivati na svetovni trg. Skoraj gotovo je, da vzhodne proizvajalke živega srebra, Rusija, Kitajska in Češkoslovaška, zaradi drugačnega načina gospodarjenja ne občutijo težkih tržnih razmer in delajo vsaj z enako zmogljivostjo kot prejšnja leta.

Podatkov o svetovni proizvodnji v letu 1976 seveda še nimamo. Po grobi sliki, ki smo si jo ustvarili s pregledovanjem podatkov po različnih revijah (glej vire), sodimo, da so rudniki pridobili lani okrog 210–220.000 jeklenk. Zgornja groba ocena sloni na predpostavki, da Španija, Alžirija ter vzhodne države niso bistveno zmanjšale kakor tudi ne povečale proizvodnje. Upoštevali smo precej večjo proizvodnjo v ZDA, saj je začel delati Mc Dermitt s polno močjo (20.000 jeklenk na leto) šele lani. Temu smo dodali še znano idrijsko proizvodnjo za leto 1976 (424 t HG).

V letu 1977 bo proizvodnja še manjša. K temu bo prispevala tudi začasna prekinitev del v Idriji. Če se pri ostalih rudnikih razmere čez leto ne bodo bistveno spremenile, potem ocenjujemo, da bi lahko bila proizvodnja v letošnjem letu nekje med 170–186.000 jeklenkami.

O porabi v zadnjih mesecih nismo zasledili novih podatkov. Vsekakor kaže, da se je lani količina v svetu pridobljenega živega srebra končno le približala porabi. Za leto 1977 lahko napovedujemo, da bo svetovna poraba morda celo večja od proizvodnje. Različni znaki kažejo, da se lani ameriška poraba ni zmanjšala. Verjetno je ostala nekako na nivoju porabe iz leta 1974 (okrog 60.000 jeklenk).

Napovedovanje bodočega gibanja cen je zaradi pomanjkanja zanesljivih podatkov sila tvegano početje. Trend gibanja cene na svetovnem trgu nam lahko povsem spremeni že en sam dogodek, na primer: odkritje novega porabnega področja ali pa odkritje novega rudnika. V splošnem pa gotovo velja, da se bo cena še naprej gibala ciklično, toda na nekem nižjem nivoju kot doslej. Ta sklep izhaja iz spremenjenih globalnih razmer na področju svetovnih zalog Hg ter pridobivalnih pogojev pri novih rudnikih. Po zaprtju velikega rudnika Huancavelica v Peruju sredi prejšnjega stoletja so vse do sedanje krize predstavljali osnovo svetovne proizvodnje na zahodu trije rudniki: Almaden, Idrija in Monte Amiata. V zadnjih desetih letih so odkrili in odprli vrsto pomembnih rudišč (Ismaila v Alžiriji, Mc Dermitt v Nevadi, Pichi Lake v Kanadi, več nahajališč v azijskem delu Rusije), ki bodo za daljši čas prisotni kot „veliki“ na svetovnem trgu.

Kakšno bo nadaljnje gibanje cene živega srebra, je precej odvisno od preostalih treh velikih delujočih rudnikov: Almadena, Ismaile in Mc

Dermitta. Če so se rudniki v sedanji krizi česa naučili, potem so se zelo verjetno to, da bodo z dogovorjenim počasnim popuščanjem skladiščenja držali ceno na nivoju, ki jim bo omogočala poslovanje z določenim dobičkom, hkrati pa bo ta nivo prenizek za oživljanje manjših in manj bogatih rudnikov. Kje je ta meja, bomo videli v naslednjih mesecih.

Na koncu le še dodajmo, da je idrijski rudnik na podlagi sklepa vseh delavskih svetov z dne 25. marca 1977, prvega aprila začasno prekinil proizvodnjo.

Opomba:

Vsi zaključki in domneve v gornjih prispevkih predstavljajo avtorjevo mnenje in nimajo značaja uradnih rudniških stališč.

Viri:

1. Čar J., 1976, Svetovna kriza živega srebra. Idrijski razgledi, štev. 1–2, Idrija.
2. Delo, 12. novembra 1976, 19. januarja 1977
3. Emerson, D. G., 1974, The industrial uses of mercury. I. congreso internacional del mercurio, Tom I., Barcelona.
4. Engineering and mining journal, april, junij, oktober, november 1976, New York.
5. Georg, J. G., 1975, Mercury. Canadian minerals Yearbook, Ottawa, Canada.
6. Iz zapisnika 103. seje Izvršnega sveta SR Slovenije.
7. Metal bulletin z dne 14. septembra 1976.
8. Mlakar, I., 1974, Osnovni parametri proizvodnje rudnika Idrija skozi stoletja do danes. Idrijski razgledi, št. 3–4, XIX, Idrija.
9. Wambeke, L., 1974, Production, consommation et demande future de mercure danes le mond et danes la communaute europeenne. I. congreso internacional del mercurio, Barcelona.
10. World minig, junij, november in december 1976.

DILEME OB ČLOVEŠKIH POSEGIH V ZAŠČITENE PREDELE

BIFE PRED BOLNICO FRANJA

Nekaj tednov pred koncem lanskega leta so pred bolnico Franja, na parkirišču pred vstopom v sotesko, odprli novo poslopje. Uradno nosi ime bife, sicer pa je bilo postavljeno tudi iz drugih potreb: pod eno streho je bilo potrebno spraviti javne sanitarije, bife, prodajalno razglednic in prospektov, pokrit prostor za čakajoče (avtobusni prevozi).

Zgradba sama ne bi bila vredna posebne pozornosti, če ne bi bila postavljena v strogo zaščitenem okolju ali po domače: tam, kjer ne bi smela stati. Zakaj? Soteska, v kateri je skrita bolnica Franja ter bližnja okolica soteske, spadata v naravni park prvega razreda; to je pokrajinski, zgodovinski in kulturni spomenik, ki v svoji soseščini ne prenese nobene nove gradnje. Dobesedno! Vrednost, privlačnost, neverjetnost in enkratnost Franje so njena divjina, nepristopnost, neobljudenost, oddaljenost od naselij. Če bi dopustili, da na sončnih pobočjih pred sotesko zraste nekaj enodružinskih hiš (takšne so želje in hotenja nekaterih krajanov), bi razvrednotili Franjo. Bodoči obiskovalci bi bili prikrajšani, kajti počasi bi potonila v pozabo divjina in vedno manj jih bo, ki bodo še pripravljeni verjeti, da je tako blizu naselja bilo moč skriti partizansko bolnico. Za mnoge je vprašljiva že lokacija današnjega parkirišča. Menijo, da je avtobusom in drugim vozilom dovoljeno pripeljati preblizu bolnice. Najbrž je res nekaj v takih pomislekih. Občutek oziroma podoživetje nečloveških naporov v Franji, podoživetje legendarne konspirativnosti je lažje doseči, če so tudi obiskovalci primorani, da z daljšo pešhojo, z lastnim naporom pridejo do zaželenega kraja. Cilj, ki ne zahteva nobenega napora, kjer pot nima ovir, je slab cilj.

Tako so zapisali stari misleci, velja pa za marsikaj.

Vzporedno s temi načelnimi izhodišči nastajajo čisto vsakdanji problemi: obiskovalci, posebej velja to za šolske skupine, ki jih je včasih za nekaj avtobusov dnevno, hočejo na koncu izleta kaj pojedsti, popiti, žele kupiti razglednice, potrebujejo in iščejo sanitarije, se stiskajo v zavetje pred dežjem, ko čakajo, da se zbere cel avtobus. Takšne potrebe so se doslej pri Franji reševale stihijsko, končna podoba nereda pa so kupi smeti, konzerv in embalaže po gozdu, travniku, predvsem pa priložnostna postavitev odsluženih montažnih barak, ki spadajo v peč in ne na vidno mesto naravnega parka. S takšnim reševanjem bi na parkimem prostoru kmalu zraslo naselje polomljenih provizorijev, od katerih bi v enem prodajali karte, v drugem sladolede, v naslednjem pijače, na enega bi napisali WC, itn., odvisno pač od iznajdljivosti in okusa posameznih prodajalcev.

Vodstvo idrijskega muzeja, ki je odgovorno za upravljanje Franje, je skupaj s projektanti domačega ateljeja začelo razmišljati, kako najprej rešiti problem javnih sanitarij. Objekt je moral biti zadosti velik, primerno umaknjen na obrobje in oblikovan tako, da ne bi skazil okolice. Zelo različne ideje so se porodile: nekateri so načrtovali sanitarije, poglobljene v zemljo, viden bi bil le vhod vanje. Drugi so predlagali ureditev v obliki medvojnih bunkerjev, prebarvanih z značilnimi zeleno rumenimi lisami; ni bilo preveč posrečeno, bunkerji namreč niso partizanska značilnost. Nekdo je predlagal terasasto zidavo po pobočju; od daleč bi bil tak poseg preveč poudarjen.

Vmes, med različnimi iskanji, so se pridružili idrijski gostinci kot investitor za bife. Plod skupnih prizadevanj je zgradba, ki stoji zdaj na robu parkirišča. V zunanji podobi se skuša s temno barvo kritine in z naklonom strešin čimbolj kvalitetno ter nevsiljivo

vkjučiti v okolje. Znotraj pa združuje različne namembnosti, ki smo jih že našeli v začetku tega zapisa. Tistim, ki imajo pripombe glede velikosti in opremljenosti sanitarij, pa tole: prostor je velik, ker mora biti zadosti velik! Ne le danes, ampak tudi čez deset let. Opremljenost, predvsem pa vzdrževanje sanitarij, je ogledalo kulturnega nivoja vsakega turizma. Naj se sliši še tako banalno! Prvo spričevalo naše omike, s katerim se nevede predstavimo vsakemu domačemu in tujemu gostu, je prostor, kamor vsak najprej stopi. Premalo se tega zavedamo.

Tudi zato je cel objekt bifeja nekoliko drugačen, kot smo za podobne namene vajeni doslej. Drugačen, kot so nekateri pripravljeni razumeti.

EPIDEMIJA MED IDRIJSKIMI POVRATNIKI IZ BEOGRADA V LETU 1740

Avstrijsko-turška vojna v letih 1737–1739 se je za Avstrijo neugodno končala z mirovnim sporazumom, ki je bil sklenjen v Beogradu septembra 1739. Avstrija je morala prepustiti Turčiji severno Srbijo z Beogradom, beograjska trdnjava pa naj bi se po določenih mirovne pogodbe porušila. Avstrijski vladar cesar Karel VI. je k izvršitvi tega vojaško-tehničnega opravila pritegnil tudi rudarje, ki so bili poklicno usposobljeni tudi v spretnosti razstreljevanja.

Dne 16. septembra 1739 je notranjeavstrijska dvorna komora, ki ji je bil takrat idrijski rudnik podrejen, poslala rudniškemu upravitelju Francu Antonu von Steinbergu sporočilo, da mora po ukazu cesarske resolucije z dne 12. septembra, poslati k rušenju in razstreljevanju beograjske trdnjave „vse rudarje, ki se jih pri delu v rudniku lahko pogreša“(1).

Po tem obvestilu, ki je bilo poslano po hitrem slu in so ga v Idriji dobili že 21. septembra, je uprava idrijskega rudnika še istega dne zbrala 107 rudarjev, ki se jim je čez nekaj dni priključilo še 11 idrijskih delavcev, trenutno zaposlenih pri regulaciji Save v bližini Ljubljane. Tako je bilo dne 26. septembra že zbranih in pripravljenih za odhod 118 mož. Vodja odprave višji hutman (Oberhutman) Ignacij Žeravec (Scherauiz) je dobil zanje potni list in 2175 goldinarjev (gld.) predujma za plače(2).

Sestavili so osnutek delovne pogodbe, ki je obsegala sedem točk. Po tej pogodbi je bil hutman Žeravec določen za vodjo odprave, ki mora skrbeti za varnost in delovno disciplino. Za pomočnika so mu določili dva rudniška pripravnika. Mesečna plača naj bi znašala za hutmana 45 gld., za pripravnika po 20 gld., za rudarje 18 gld. in za ostale delavce, ki so doslej delali na Savi kot razstreljevalci, po 16 gld. Delo ob nedeljah in praznikih se posebej plača, za vsako naduro dobe delavci po 4 krajcarje (krc.). Prva mesečna plača se bo izplačala na poti v Beograd, ob vrnitvi dobi vsak udeleženec še eno mesečno plačo. Prevoz moštva, prtljage in med potjo obolelih delavcev je brezplačen. Dva člena v pogodbi imata izrazito zdravstvenovarstveni značaj. Tako 5. člen določa, da delavci, ki med potjo zbole, prejema brezplačno zdravila iz cesarskih vojaških apotek, pa tudi bolniške dneve jim pripadajo; hutman in pripravnika dobijo med boleznijo polno plačo, delavci pa po 12 krc. dnevno. V 6. členu se določa, da udeleženci odprave prejema plačo tudi za tiste dni, ki bi jih morebiti prebili v zdravstveni osami ali kontumacu(3).

Za ponazorilo navedenih denarnih vrednosti omenjamo, da so v tem času pri idrijskem rudniku starejši rudarji zaslužili z rednimi dnevi okoli 5 in pol gld. nemške veljave mesečno(4).

Graška dvorna komora je nekaj dni po prvem obvestilu poslala v Idrijo dopis z dodatnimi navodili. Naročila je, da rudarjev k delu v Beogradu ne smejo siliti, pojasnijo naj jim, da tam ni ne kuge ne sovražne nevarnosti in da ne bodo dolgo odsotni. Delavci naj sami določijo, koliko naj se od njihovega zaslužka v času odsotnosti izplačuje njihovim družinam(5).

Zagotovilo, da v Beogradu ni kuge, je bilo vsekakor primerno, kajti v letu 1739 se je ta bolezen pojavljala po Slavoniji, Banatu in Srbiji(6). Leto dni poprej je dvorna komora tudi v Idrijo poslala obvestilo, da na Sedmograškem in v Temišvarskem Banatu razsaja kuga (Pestybl) in priložila recept za pripravo „zdravilnega kisa proti pestilenci kužni bolezni“, ki da je „preizkušeno preprečitveno sredstvo“(7).

Dvorna komora najbrž ni pričakovala, da se bo v Idriji toliko delavcev zglasilo za delo v Beogradu. Sicer je pohvalila upravitelja, ker mu jih je uspelo toliko zbrati, obenem pa ga pograjala, ker so zaradi njihovega odhoda morali ustaviti delo v žgalnici rude⁽⁸⁾. Poslali so tudi nazaj oba pripravnika, češ da trije nadzorniki niso potrebni⁽⁹⁾. Idrijski skupini so priključili še 22 razstreljevalcev in vrtalcev, ki so delali pri regulaciji Save in niso bili člani idrijskega rudniškega moštva. V Idriji obljubljene plače so znižali, rudarjem na 16 glđ., ostalim delavcem pa na 12 glđ. mesečno⁽¹⁰⁾. Pod Žeravčem vodstvom je torej šlo na pot 140 mož. V Mariboru, kamor je prispelo tudi 35 delavcev iz zgornještajerskih rudnikov, so jih vkrcali na rečne ladje⁽¹¹⁾. Število štajerskih rudarjev nam kaže, kako velik delež je pri beograjskem podvigu, v primeri z drugimi notranjeavstrijskimi rudniki, prispevala Idrija.

Idrijska rudniška uprava rudarjev očitno ni silila na delo v Beograd, je pa pri novačenju udeležencem več obljubila, kakor je bila dvorna komora pripravljena odobriti. Zaradi tega nesoglasja je potem teklo večmesečno dopisovanje med komoro in rudniško upravo.

Omenili smo že, da so udeležencem beograjske odprave znižali prvotno določene plače. Razen tega jim je pred odhodom rudniško vodstvo obljubilo, da bodo njihove družine lahko pošiljale na delo v rudnik namestnike ali pojserje (Poisser), ki bi družine vzdrževali v času njihove odsotnosti. Ker pa so žene odšlih rudarjev poslale za namestnike na delo same otroke, ki za delo niso bili sposobni, so jih morali odkloniti. Z ženami so se potem domenili, da bodo dobile za čas, ko so njihovi možje odsotni, podpore, ki se bodo odračunale od moževega zaslužka⁽¹²⁾.

Iz seznama podpor je razvidno, da je šlo na pot v Beograd 17 rudarjev, ki so doma zapustili ženo in otroke, 14 pa je bilo takih, ki so doma pustili nepreskrbljene žene in matere. Podpore naj bi znašale za prvo skupino od 37 1/2 do 50 krc. tedensko, za drugo pa 25 krc. tedensko. Dajale bi se delno v žitu, delno v denarju; začele so se izplačevati svojcem 28. septembra 1739⁽¹³⁾. Po tem sodimo, da navedeni datum lahko štejeemo za začetni dan potovanja idrijskih udeležencev odprave. Dvorna komora je tudi pri podporah posegla vmes in določila, da ne smejo biti višje, kakor 37 1/2 krc. tedensko, kolikor znašajo običajne podpore za rudarske vdove z družinami⁽¹⁴⁾.

Kar zadeva institucijo pojserjev, gre za star idrijski običaj, da so smele rudarske vdove, v izrednih primerih pa tudi rudarji, pošiljati na delo v rudnik namestnike. Starejši onemogli rudar je pošiljal na delo sina ali zeta, vdova pa je našla za delo sposobnega moškega, ki se je pogosto z njim pozneje poročila. Pojser je moral praviloma polovico dnine dajati imetniku delovnega mesta, torej očetu, tastu ali vdovi, ob smrti imetnika ali poroki, pa je lahko pričakoval, da bo zasedel delovno mesto s polno dnino⁽¹⁵⁾. Čeprav je cesarska instrukcija iz leta 1697 uporabo namestnikov odobrila⁽¹⁶⁾, pa je dvorna komisija leta 1709 grajala uporabljanje spolovinarjev ali najemnikov (Halbschaften oder Miedling), češ da bi bilo primerneje vdovam in za delo nesposobnim rudarjem plačevati preživnino, kakor je to navada v drugih rudnikih⁽¹⁷⁾. Z uvajanjem preživnin za vdove idrijskih rudarjev po letu 1718 so odpadli vdovski namestniki, sicer pa je ukoreninjena navada le počasi ginevala. V obdobjih brezposelnosti so se v zvezi s pojserji pojavljale tudi zlorabe. Poročilo cesarske komisije iz leta 1735 navaja, da nekateri, ki so bili sprejeti na delo k idrijskem rudniku, sami nočejo delati, ampak na delo pošiljajo brezposelne „postopače“ in prejemajo od njih polovico dnine, ne da bi sami kaj delali⁽¹⁸⁾. Leta 1738 je cesarski komisar von Popp določil, da je treba pojserje v Idriji dokončno odpraviti. Oslabeli rudarji, ki niso več sposobni za delo v jami, naj se nastavijo pri zunanjih delih, ker tudi njim v bodoče ne bo več dovoljeno pošiljati namestnikov na delo⁽²⁰⁾.

Rudniško vodstvo je torej z obljubo pojserjev za odsotne udeležence beograjske odprave prekršilo uradno prepoved in je skušalo pri dvornih oblasteh svoj postopek opravičiti s težavami ob novačenju prostovoljcev.

Rudniški blagajnik (Einnehmer) Bischoff in gospodarski upravitelj (Wirtschaftsverwalter) Vidic (Vidiz), ki sta takrat vodila finančne posle pri rudniku, sta v dopisu dvorni komori obširno in slikovito opisala dogodke ob odhodu rudarjev v Beograd, z namenom, da opravičita ravnanje rudniške uprave. Zagovarjala sta se, da sta pojserje za odhajajoče delavce obljubila zato, da bi pridobila za beograjsko odpravo predvsem poročene rudarje, ki bi s svojo odločitvijo potem pritegnili tudi samske delavce. Ugotovila sta namreč, da se samski težje odločajo za pot, kar naj bi se pokazalo tudi ob slovesu, ko so matere za sinovi in dekleta za svojimi ljubčki (amanten) mnogo bolj jokale, kakor poročene žene za možmi. Le ob obljubi, da bodo imeli od potovanja dobiček, so se ljudje odločali za dolgo pot v kraje, ki so na slabem glasu „zaradi zločestega ozračja, hudih nevarnosti in pogubnih bolezni“. Sicer pa se zamisel o nastavitvi pojserjev tako ni uresničila, saj so se k temu delu priglasili le otroci. Ker so jih odbili, so žene odšlih rudarjev tako „tulile in lamentirale“, da so jih le s težavo potolažili z začasnimi preživninami, ki se bodo odračunavale od zaslužka njihovih mož⁽²¹⁾.

Šele v začetku februarja 1740, ko so se udeleženci beograjske odprave že vrnili domov, je dvorna komora, kar zadeva višino podpor, ki so jih v Idriji očitno izplačevali po prvotnem dogovoru, popustila, češ da gre za „izvršeno dejanje“, obenem pa je še enkrat rudniškemu vodstvu zabičala, da mora v bodoče upoštevati prepoved uporabljanja pojserjev⁽²³⁾.

Ker širokogrudnejših obljub, ki jih je dala rudniška uprava udeležencem odprave, ni bilo mogoče izpolniti, so bili ti precej gmotno oškodovani in dejansko opeharjeni, dasi ne moremo trditi, da je rudniško vodstvo pri tem ravnalo zlonamerno.

O tem, kako so Idrijčani, očitno po rečni poti, prispeli iz Maribora v Beograd, nam ohranjeni dokumenti nič ne poročajo. Svoje delo so, kakor kaže, opravili v nekaj tednih in ga končali dne 14. novembra 1773. Tega dne je general baron von Schmettau poslal iz Beograda rudniškemu upravitelju pismeno zahvalo. V pismu general pohvali idrijske delavce, ki so svoje delo dobro in prizadevno opravljali in izrazi upanje, da so bili tudi Idrijčani zadovoljni z njegovim ravnanjem in pomočjo, ki jim jo je skušal nuditi⁽²⁴⁾.

Kaže torej, da sta pot v Beograd, kakor tudi delo pri rušenju trdnjave potekala brez motenj in težav, pač pa so za udeležence nastopile hude nadloge na poti proti domu.

Dne 4. decembra 1739 je hutman Žeravec v imenu vseh 141 članov odprave poslal iz kraja Mihalavca (Mihallauiz) dvorni komori pismo, ki je iz njega razvidno, kako je potekal prvi del poti proti domu.

Žeravic poroča, da so se Idrijčani takoj potem, ko so uspešno končali razstreljevalna in rušilna dela v Beogradu, dne 14. novembra odpravili domov. General von Schmettau jim je izdal pismeno spričevalo in jim določil smer potovanja preko Slavonije in Hrvaške do Ptuja. V osijeku so jih 21. novembra natančno pregledali sanitarni komisarji in ugotovili, da so vsi člani skupine „čili in zdravi“. Morali pa so se zaradi zdravstvene osame (Contumaz) ustaviti v Mihalavcu, kjer zdaj bivajo že 14 dni. V tem kraju je življenje drago, tudi se boje kakih bolezni. Nič ne vedo, koliko časa jih bodo tu še zadrževali. Po predpisih bodo morali ponovno v kontumac na hrvaškem in končno še enkrat v Zavrču (Sauritsch) na Štajerskem. Prosijo, da bi jim komora izposlovala skrajšanje bivanja v teh „divjih in dragih deželah“ in jim omogočila, da čim prej pridejo v „milo in blagoslovljeno rudarsko Idrijo“. Tudi prosijo, naj se jim pošlje še ena mesečna plača, kar znese za vse 2449 gld. Doma naj družinam dovolijo pojserje, ali pa naj svojci dobe podporo. Vendar menijo rudarji, da bi teh podpor ne smeli odtrgati od njihovega zaslužka, saj sta jim tako pred odhodom obljubila upravitelj in uradnik Vidic. Mesečno znašajo podpore za svojce 68 gld. 20 krc., kar' za državno blagajno ni veliko, delavcem pa bi se ta odbitek poznal. Zaradi deževnega in vlažnega vremena so imeli veliko škode na obleki, zaradi draginje v Beogradu in Slavoniji pa precej izdatkov za življenjske potrebščine. Ob koncu Žeravec še zaprosi, da bi mu zvišali dnevnicu, ki znaša 1 1/2 gld. Že 32 let je v cesarski rudniški službi, pa ima nižje dnevnice kakor drugi voditelji odprav,

saj dobiva štajerski komisar, ki vodi rudarje iz Karnije, 3 1/2 gld. dnevnice, tirolski dninski mojster pa 2 3/4 gld.⁽²⁵⁾.

Toda strogi zdravstveni predpisi niso dovoljevali nobenih olajšav in tako so morali Idriščani ostati predpisani čas v zdravstveni osami. Potrdilo sanitarnega komisarja von Crama navaja, da so bivali v karanteni v Mihalavcu (Mihalauz) od 21. novembra do 8. decembra 1739, nato še v Vučinu (Uutschin) do 3. januarja 1740⁽²⁶⁾.

Tako se je pot proti domu za Idriščane zelo zavlekla. O številnih neprijetnih dogodivščinah in bolezenskih nadlogah na tej poti izvemo iz poznejšega Žeravčevega poročila, ki mu je priložil tudi prepise uradnih potrdil zdravstvenoupravnih organov. Žeravec v poročilu navaja, da sta že v prvi karanteni v Mihalavcu v začetku decembra 1739 umrla po dvotedenski hudi vročinski bolezni (hiziges Fieber) dva udeleženca odprave: Matej Pleskovic (Pleskhouiz) in Jakob Leskovec (Leskhoutz). Njuno bolezen in smrt naj bi zakrivilo „neredno življenje, prehrana z ribami, slaba voda in šibko vino“⁽²⁷⁾.

V Vučinu sta konec decembra 1739 spet umrla dva člana skupine: Jernej Podobnik in Jurij Cankar (Zankher). Tudi njune smrti naj bi bilo krivo „neredno življenje“, prvi je bil bolan 12, drugi 18 dni. Vojaški ranocelnik Schulenbergovega regimenta Franc Koffler in vučinski (vuchinensis) župnik Knežević (Knexevich) sta ptdrila, da njuna bolezen ni bila kužna⁽²⁸⁾.

Dne 11. januarja 1740 so Idriščani prispeli do hrvaško-štajerske meje. V Dobravi na hrvaški strani je tega dne Žeravec sestavil pismo za rudniško upraviteljstvo v Idriji, ki pa ga ni odposlal, ampak le pozneje priložil svojemu poročilu. V pismu sporoča, da so omenjenega dne enkrat že prekoračili hrvaško-štajersko mejo in prispeli v Zavrč na Štajerskem kar „precej zdravi“. Toda sanitarni komisar Cram in višji vojni komisar v Ptujju sta jih nagnala nazaj na hrvaško stran, češ da mora vsa potrdila, ki jih je Žeravec predložil, pregledati še glavna sanitetna deputacija (Sanitat Haupt Deputation) v Grazu, ki bo dokončno odobrila prestop meje. V pismu Žeravec tudi omenja, da so rudarji zbrali „v zahvalo sv. Antonu“ precej denarja in sklenili, da v Ljubljani kupijo mašni plašč, ki ga bodo prinesli v Idrijo. Upajo, da bodo v treh ali štirih dneh lahko nadaljevali pot in 18. januarja prispeli v Ljubljano. Ob koncu je omenjena prošnja, da bi rudniška uprava poslala do Vrhnike povratnikom 4 do 6 voz naproti, ker so štirje možje huje bolni⁽²⁹⁾.

V Dobravi pa je predzadnji dan bivanja, torej 13. januarja 1740, „čez noč“ zbolelo 16 mož. Po Žeravčevem mnenju je to bolezen povzročilo vino, ki so ga pili, ker je bilo „hudo zmrzlo“, kalno in presladko⁽³⁰⁾.

Kljub temu je dne 14. januarja višji sanitarni komisar baron Rudolf Avgust von Cramm izdal potrdilo, da sme 14 idrijskih rudarjev s tremi ženskami in petimi otroci pod vodstvom hutmana Žeravca nadaljevati pot prek Ljubljane do doma. Dovoljenje se sklicuje na potrdili kužnega zdravnika (Pest Medicus) Antona Lewa in kužnega kirurga Leopolda Eisensteina, da je skupina opravila v Mihalavcu in Vučinu polni 42-dnevni kontumac. Po potrdilih naj bi bili vsi člani skupine ves čas zdravi, pri nikomer se ni našlo znakov sumljive bolezni. Mimo tega jih je vse še enkrat pregledal v Dobravi sanitarni kirurg Franc Scheyerer, vso prtljago pa so po predpisih očistili in prekadili⁽³¹⁾.

V navedenem potrdilu prvič zasledimo podatek, da je šlo z odpravo na pot tudi nekaj žensk in otrok. Te ženske prav gotovo niso bile Idriščanke, ampak žene delavcev na Savi, saj bi sicer o tem gotovo rudniška uprava komori kaj poročala. Kar zadeva v dokumentih omenjene kraje, menimo, da je Mihalavec (Mihallauiz, Mihalauz), kjer so bili povratniki v prvi karanteni, verjetno današnji Donji Miholjac ob Dravi v severovzhodni Slavoniji, kraj Vučin (Uutschin, Vtschih, Vuchin) pa najbrž današnji Vočin v bližini nekdanje hrvaško-slavonske meje. Dobrava (Dubrava Križovljanska) in Zavrč sta kraja ob cesti Varaždin–Ptuj, prvi na hrvaški, drugi na Slovenski strani.

Vsekakor so v času, ko so dobili dovoljenje za prestop hrvaško-štajerske meje, trpeli Idriščani zaradi hudih bolezenskih nadlog, ki pa v uradnem potrdilu niso omenjene.

Sanitarno oblast so očitno zanimali le kužni bolniki in bolezni, ki se je zadnji dan pojavila med povratniki, niso pripisovali „kužnega“ značaja. Morda so tudi bolniki, ki so želeli čimprej priti domov, prikrivali bolezenske težave. Pa tudi sicer je v Cramovem potrdilu zaslediti netočne podatke. Tako je, spričo štirih smrtnih primerov med udeleženci pohoda, prišlo do štajersko-hrvaške meje le 136 delavcev, ne pa 140, kakor jih omenja dokument.

Potovanje proti domu se je nadaljevalo kljub številnim bolnikom. Po Žeravčevem pročilu je v Ljubljani obležalo 6 oseb, od katerih je ena pozneje umrla. Tudi na poti od Vrhnike do Idrije je obležalo nekaj bolnikov, ki pa so pozneje vsi prišli srečno domov⁽³²⁾.

Povratniki iz Beograda so se vrnili v Idrijo dne 19. januarja 1740⁽³³⁾. Tri dni pozneje je o njihovem zdravstvenem stanju poročal takratni idrijski ranocelnik (chirurgus) Jožef Gutt, ki mu je rudniško vodstvo naročilo, da izvede preprečitvene zdravstvene ukrepe in se pobriga, da bodo povratniki oskrbljeni z obleko in odevjama. Gutt v poročilu navaja, da je v spremstvu hutmana Orsettija pregledal vse povratnike, ki deloma bivajo doma, deloma pa so jih začasno nastanili v vrvarnici (Saylor Hutten). Pri nikomer ni našel znakov hude nalezljive bolezni, je pa 59 mož bolnih, povečini tako hudo, da morajo ležati. Meni, da je bolezen pri povratnikih posledica dolgega potovanja, „nekrščansko“ presiljenega pohoda, nerednega življenja in nagle spremembe zraka. Kirurg prosi naj rudniško vodstvo bolnikom strogo ukaže, da morajo uživati zdravila, ki so jim potrebna. Tako se bo odstranila nevarnost, da bi se vročinska bolezen širila in zanesla med ostale prebivalce. Ranocelnik v dopisu tudi zaprosi, da bi se mu izdatke za zdravila posebej poravnalo, ker jih s svojimi rednimi dohodki ne more nabavljati⁽³⁴⁾.

Kaže, da so torej za bolne povratnike uredili nekakšno zasilno in začasno bolnišnico, kar je bilo primerno ne le zaradi nege bolnikov, ampak tudi zaradi njihove izolacije.

O vrnitvi rudarjev iz Beograda, njihovi bolezni in zdravstvenih ukrepih je rudniška uprava takoj poročala tudi dvorni komori, ki je ravnanje rudniškega vodstva pohvalila, pograjala pa je hutmana Žeravca, češ da je svojo dolžnost kot vodja odprave slabo opravil⁽³⁵⁾. Od Žeravca, ki so ga dolžili, da je na poti domov preveč priganjal k naglici in s tem zakrivil, da je toliko ljudi zbolelo, je rudniško vodstvo zahtevalo pismeno poročilo. Ker je tudi sam zbolel, je poročilo dostavil šele 8. februarja 1740. V njem je opisal pot iz Beograda do doma, navedel težave in zapreke in skušal dokazati, da je svojo dolžnost ves čas v redu izvrševal⁽³⁶⁾. Podatke iz njegovega poročila smo že uporabili in navedli pri opisu potovanja povratnikov iz Beograda do Idrije.

Množično obolevanje med povratniki je očitno sprožilo preplah ne le v Idriji, ampak tudi v okolici, saj so se bolniki vrnili iz krajev, kjer je pogosto razsajala kuga. Tako je bil na sosednjem Tolminskem objavljen razglas o zdravstveni zaporu meje med idrijskim in tolminskim gospostvom. Vsebina tega razglasa nam je znana iz uradnega ugovora, ki ga je ob tem ukrepu idrijski rudniški svet dne 7. marca 1740 poslal grofu Coroniniju, glavarju tolminskega gospostva. V dopisu so navedeni tudi nekateri novi podatki o potovanju idrijskih rudarjev in o trenutnih zdravstvenih razmerah v Idriji.

V uvodu dopisa izvemo, da je bil v Cerknem „te dni“ objavljen ukaz (Mandat) tolminske gosposke, da morajo tolminski podložniki na mejah proti idrijskemu gospostvu postaviti straže in jim je pod kaznijo 100 dukatov prepovedano spustiti na Tolminsko kakega Idrijčana, razen če ima overovljen potni list. Za ta ukrep se je tolminsko gospostvo odločilo spričo vesti, da so se med rudarji, ki so se vrnili iz Beograda, pojavile nevarne in nalezljive bolezni in celo smrtni primeri. Idrijski rudniški svet v dopisu zagotavlja, da v Idriji ni nevarnih in nalezljivih bolezni, ampak so številni rudarji, ki so se vrnili iz Beograda, zboleli za posledicami presiljenega in prenapornega pohoda ter zaradi nagle spremembe zraka. Povratniki so na poti domov, kljub kratkim dnevom in deževnemu vremenu, prehodili dnevno 8 do 12 milj (ok. 60–90 km), zato so obolevali in se tako izčrpali, da bi se vsi uničili, če bi pohod še tri dni trajal. Hudo škodo na zdravju

so pretrpeli tudi v Ljubljani, kjer so jih nastanli v novem lazaretu in bi se tam skoraj zadržali. Vse to naj bi bilo, po mnenju sveta, vzrok, da je večina povratnikov postopoma zbolela za vročinsko boleznijo, vendar so zvečine „po božji milosti, skrbni negi in zdravljenih“ že okrevali. V Idriji so umrli le trije povratniki, dva zato, ker sta se branila zdravih, tretji je dolgo ležal v Ljubljani v lazaretu in so mrtvega pripeljali domov. Četrty „Beograjčan“ (Belgradier) je umrl v Spodnji Idriji in je tudi nekaj časa ležal v Ljubljani v lazaretu. Umrli sta tudi njegova starša, pokojnikov brat in drugi, ki so ga negovali, so ostali živi in zdravi. Zato meni rudniški svet, da ukaz o zdravstveni zapori, ki ga je objavila tolminska gosposka, ni utemeljen. Zapora bi povzročila rudniku občutno škodo, kar bi višji oblasti ne bilo všeč. Svet prosi, naj tolminska gosposka ne verjame praznim govoricam o zdravstvenih razmerah v Idriji in naj objavo zapore prekliče, da se tako ohranijo dobri sosedski stiki⁽³⁷⁾.

Deset dni pozneje je rudniškemu upravitelju odgovoril kancler tolminskega glavarja Janez Jožef Wassa von Schernberg in sporočil, da so štiri dni po objavi zapore meje spet odprli. Previdnostni ukrep so razglasili, ker je bilo slišati, da je ne le med idrijskimi rudarji, ampak tudi med beljaškimi mnogo oseb pomrlo zaradi neke nenavadne bolezni. Ker se je oblast zbala, da so rudarji morda zanesli domov kako bolezen „z Ogrskega“, je goriški zbor (Iobl. Versammlung von Gorz) sklenil, da se proglasi zapora. Ker pa se je iz Beljaka zvedelo, da govorice niso resnične, so meje spet odprli⁽³⁸⁾.

Obolevanje povratnikov se je torej v marcu 1740 že poleglo. Konec marca so člani rudniškega sveta o tem poročali dvorni komori v Grazu.

V poročilu beremo, da so hutmanu Žeravcu izrekli ukor, ker ni pravočasno sporočil prihoda povratnikov in je med potjo ljudi preveč priganjal. Kirurg Gutt s pomočnikom je zdravljenje bolnih vestno opravljal in zasluži pohvalo. Od 80 obolelih rudarjev je že 74 sposobnih za delo, 6 jih še poboleva. Kirurg je uspešno preprečil širjenje bolezni, ki je nastopila pri povratnikih zaradi mrzlega, vlažnega in nezdravega zraka v krajih, kjer so se mudili in je izbruhnila z znaki akutnih vročinskih bolezni (hizigen FieberKrankheiten) šele po vrnitvi. Spričo teh ukrepov v Idriji ni prišlo tako daleč, kakor menda na Tirolskem. Tam je namreč, kakor se sliši, mnogo rudarjev, ki so se vrnil iz Beograda, pomrlo, tisti, katere so izolirali, pa baje zdaj ginevajo od bolezni in lakote. Upravitelj priporoča, da bi kirurgu zaradi večje porabe zdravil in prizadevnosti pri zdravljenju dali kako denarno nagrado⁽³⁹⁾.

Dvorna komora je že aprila 1740 odobrila kirurgu Guttu 200 glđ. denarnega nadomestila. Iz njene odločbe razberemo, da je Gutt zdravil 86 bolnikov⁽⁴⁰⁾. Najbrž vsi udeleženci odprave niso bili redni delavci pri rudniku, zato je v poročilu uprave, ki je upoštevala le redno zaposlene rudarje, navedeno le 80 bolnikov.

Skušali bomo iz tega, kar smo po dokumentih zbrali o bolezenskih težavah idrijske odprave, izluščiti nekaj zaključkov zdravstvenega značaja.

Na pot v Beograd se je podalo 141 delavcev in 8 svojcev, torej 149 oseb, od katerih so štirje delavci umrli decembra 1740 v karantenah na poti domov. Spričo posamičnosti in časovne raztresenosti teh štirih primerov ne moremo vzročno povezovati z boleznijo, ki je nenadno in množično izbruhnila 13. januarja 1740 v Dubravi na hrvaško-štajerski meji. Prav ta nenaden začetek bolezni, ki se je lotila večjega števila oseb hkrati, nam kaže, da je nedvomno šlo za infekcijsko epidemično obolenje. Nič ne vemo o tem, kako se je bolezen razvijala pri udeležencih odprave iz skupine obsavskih delavcev, ki niso bili Idrijčani. Od 115 idrijskih delavcev, kolikor se jih je vrnilo do Ljubljane, je postopoma zbolelo nad 80 oseb, štirje od teh so umrli. To nam kaže, da je bil odstotek zbolevanja zelo visok (okoli 70 %), umrljivost pa razmeroma nizka (okoli 5 %). Bolniki so dolgo časa pobolevali, nekaj jih še po dveh mesecih ni okrevalo. Nobenih podatkov nimamo o tem, da bi se bolezen opazljivo razširila tudi med ostalim idrijskim prebivalstvom; od svojcev povratnikov sta umrli le dve starejši osebi v Spodnji Idriji. Od bolezenskih znakov pri obolelih je v dokumentih omenjena le akutna vročica.

Čeprav je na podlagi teh podatkov težko zanesljivo ugotoviti, za katero bolezen je ob tej epidemiji šlo, pa se nam vendar zdi najbolj verjetna domneva, da so povratniki zboleli za eno od tako imenovanih salmoneloz. Te bolezni povzročajo bakterije salmonelle, ki pridejo v človeško telo z okuženo hrano živalskega izvora (mesni in mlečni izdelki). V bolezenski sliki so pri nekaterih oblikah bolj izraženi znaki hudih prebavnih motenj (alimentarna toksikoinfekcija), pri drugih pa bolezen poteka podobno tifusu, dasi bolj blago (paratifus). Tudi pri slednji obliki pa v začetku bolezni opažamo prebavne motnje. Bolezen je pri povratnikih nastopila bliskovito in skupinsko, kar je značilno za okuženje s hrano. Dasi prebavne motnje v poročilih niso omenjene, pa ob Žeravčevi domnevi, da je bolezen povzročilo pokvarjeno vino, le lahko sklepamo, da so imeli bolniki ob začetku bolezni tudi prebavne težave. Dolgotrajnejši potek bolezni in izrazita vročičnost kažeta, da bi šlo za paratifusno obliko okužbe, dasi so morda pobolevanje podaljšale pri nekaterih bolnikih tudi morebitne komplikacije, ki so se nacepile na osnovno obolenje zaradi znižane odpornosti od napore potni izmučenih bolnikov. Predvsem pa govori v prid naši domnevi, da je šlo za neko paratifusno salmonelozo to, da se bolezen po prihodu povratnikov v Idrijo, vsaj v večji meri, ni razširila med ostalim prebivalstvom in da je bila umrljivost sorazmerno nizka. Pri večini salmoneloz je namreč poglaviti vir okužbe inficirana hrana, redko pa se prenaša neposredno s človeka na človeka. Spodbijalo bi se lahko naše mnenje, da je šlo za okuženje s hrano z ugovorom, da take okužbe nastopajo predvsem poleti in v zgodnji jeseni. Toda ob takratnih higienskih razmerah je bilo onesnaženje živil prav gotovo pogostejše in pokvarljivost hrane tudi v zimskem času bolj možna kakor dandanes.

Manj verjetno se nam zdi, da bi povratniki morda zboleli za malarijo, dasi so potovali po ozemlju, kjer je bila takrat malarija še razširjena. Proti tej domnevi govori zimski čas, ko so okužbe z malarijo zelo redke in bi bolezen zato ne mogla tako množično nastopiti.

Iz poročil je razvidno, da se je podobno kot med idrijskimi povratniki pojavila epidemija tudi med Tirolci, ki so se vrnili iz Beograda. Po nezanesljivem in morda pretiranem opisu naj bi bile posledice bolezni med Tirolci še hujše kakor med Idrijčani. Možno je, da je bil vir okužbe pri obeh epidemijah isti, saj so morali tirolski povratniki, da bi prišli domov, tudi prek Štajerske in so do tja verjetno potovali po isti poti kakor Idrijčani.

V tistem času zdravniška veda še ni poznala povzročiteljev nalezljivih bolezni, zato so razna tolmačenja o vzrokih opisane epidemije, kakor jih beremo v navedenih poročilih, precej meglena in nebogljena. Najbolj se je sodobni domnevi o vzroku epidemije približalo Žeravčevo mnenje, da je bolezen sprožilo pokvarjeno živilo, dasi to najbrž ni bilo pokvarjeno vino, kakor je on domneval, ampak kako drugo inficirano živilo. Izčrpanost povratnikov zaradi napore potni, ki jo poročila pogosto poudarjajo, pa moramo vsekakor upoštevati pri nastanku in poteku epidemije, saj je razvoj neke infekcijske bolezni odvisen ne le od povzročitelja, ampak tudi od odpornosti napadenega organizma.

Ob opisani epidemiji je rudniško vodstvo lahko spoznalo, kako je za uspešno poslovanje rudnika pomembno dobro urejeno zdravstveno varstvo. Tudi rudniški kirurg Gutt se je spričo svoje prizadevnosti in uspehov pri zdravljenju obolelih povratnikov nedvomno uveljavil. Zato ni čudno, da so kakega pol leta po epidemiji z novimi predpisi preosnovali doslej očitno zapostavljeno zdravstveno službo.

Dne 7. septembra 1740 je cesarski komisar Janez Jožef Kofler, ki se je tedaj mudil v Idriji, izdal odredbo, s katero se nanovo določajo delovne dolžnosti in urejajo osebni prejemki rudniškega kirurga Jožefa Gutta. Odredba ima šest členov ter uvodni in zaključni odstavek.

V uvodu in prvem členu uredbe beremo, da je cesarska komisija upoštevala Guttovo pritožbo, češ da s sedanjimi dohodki ne more več shajati. Spričo tega, da se je izkazal za izkušnega kirurga, zlasti pri zdravljenju „Beograjčanov“, se mu od 1. septembra 1740

naprej prizna stalna letna plača 600 gld., bratovska skladnica pa naj mu daje letno kos (Stukhl) domačega lanenega platna za obveze (Pantaschen). S tem se ukine dosedanja letna plača 123 gld., tri dneve v letu, ki jih je doslej vsak rudar plačeval kirurgu, pa se bodo odslej stekale v rudniško blagajno. Drugi člen določa, da mora kirurg vsa zdravila sam nabavljati in vse rudarje prizadevno in brezplačno zdraviti po pravilih ranocelniske vede (Feldschererskunst). V tretji točki se graja dosedanje neurejeno in samovoljno izplačevanje bolniških dnin, v četrti pa se o tem določa natančna „regula directiva“. Odslej mora višji hutman vsakega obolelega rudarja z bolniškim listom poslati h kirurgu. Ko kirurg konča zdravljenje, vpiše v bolniški list trajanje bolezni in delavca pošlje nazaj k hutmanu. Podatke iz bolniških listov mora hutman ob koncu meseca upoštevati pri sestavi plačilnega seznama (Verdienst Tabella). Peta točka naroča bolnikom, naj sami prihajajo na pregled k ranocelniku, če jim to zdravstveno stanje dovoljuje; ne smejo ga brez potrebe „iz objestnosti“ klicati na dom. Šesti člen poudari pravilo, da se bodo odslej izplačevale bolniške dneve le za tisti čas, ki ga je kirurg označil v bolniškem listu. Zaključni odstavek naroča ranocelniku, da mora skladno s službeno prisego, pod kaznijo začasne ali stalne odstavitve od službe, prijaviti vse morebitne zlorabe, ki bi jih opazil, upravitelju in rudniškemu svetu⁽⁴¹⁾.

Poseben dopis o preosnovi zdravstvene službe v Idriji je komisar poslal rudniškemu upravitelju in svetu. V njem je ne le navedel vsa zgoraj omenjena nova določila, ampak je tudi utemeljil svoje odločitve. Komisar meni, da rudnik potrebuje izkušenega kirurga, ki bo zdravil rudarje, kadar zbole bodisi zaradi „strupenega merkurialičnega zraka v jami ali arzenikalnega dima v žgalnici“, pa tudi ob drugih nadlogah in poškodbah. Zdi se mu, da kirurg Gutt ob dosednji plači res ni mogel vzdrževati kirurškega pomočnika, dva brivska pomočnika, vajenca in posla, ki jih je moral plačevati in jih popolnoma ali delno oskrbovati s hrano, mimo tega pa še sam nabavljati zdravila, milo in loj. Posebej še komisar naroča, da se morajo novi predpisi strogo upoštevati, rudniško vodstvo pa naj gre ranocelniku „na roko“ pri njegovem delu⁽⁴²⁾.

Z novo uredbo se je občutno zboljšal gmotni položaj idrijskega ranocelnika. Doslej je dobival 123 gld. letne plače in tri dneve na leto od vsakega delavca. V tem času je bilo pri idrijskem rudniškem obratu zaposlenih 384 rudarskih in okoli 60 gozdnih delavcev⁽⁴³⁾. Vsi delavci niso prejeli enake mezde, v ohranjenih dokumentih iz tega obdobja pa ni podatkov o skupni letni vrednosti dnin. Zato smo poprečno dnino skušali določiti iz dninskih prejemkov 54 rudniških in 12 gozdnih delavcev, kakor so omenjeni v nekem poročilu iz leta 1741 in izračunali, da bi tri letne dneve vseh delavcev znesle blizu 300 gld.⁽⁴⁴⁾. Torej se je kirurgu letni dohodek, ki je doslej znašal okoli 420 gld. zvišal za kakih 180 gld.

Ob višji redni plači je odpadla dotedanja navada, da je moral kirurg vedno, kadar se je zaradi večjega števila bolnikov poraba zdravil nadpoprečno zvišala, posebej vložiti prošnjo, da bi mu poravnali dodatne stroške za zdravila⁽⁴⁵⁾.

V novih predpisih je zaslediti težnjo, da se v kirurgovi dejavnosti bolj poudari uradni značaj njegove službe. Kirurg naj bi odslej po strokovnih merilih odločal o delazmožnosti zbolelih delavcev, medtem ko je doslej pri odsotnosti z dela zaradi bolezni zadostovalo osebno opravičilo bolnika ali poškodovanca⁽⁴⁶⁾. Marsikateri delavec najbrž sploh ni iskal pomoči pri kirurgu, kadar je zbolel. Tudi zgoraj omenjeno Guttovo poročilo o zdravljenju povratnikov iz Beograda navaja, da so se nekateri bolniki branili uživati zdravila, kar kaže, da je bilo takrat med prebivalci še precej predsodkov in nezaupanja do uradnega zdravstvenega delavca.

Z vsemi temi preureditvami se je nedvomno dvignila tudi veljava takratnega idrijskega zdravstvenega uslužbenca, ki ni bil zdravnik, ampak le kirurg ali ranocelnik, torej zdravstveni strokovnjak nižje stopnje in v takratnem družbenem redu nekako izenačen z obrtniki. V dokumentih idrijskega rudnika iz prve polovice 18. stoletja je njegov uradni naziv še nestalen. Sprva ga imenujejo padar (Bader), največkrat pozneje kirurg (Chyrurg),

srečamo pa tudi naziv „felčér“ (Feldscherer), kakor so takrat imenovali vojaške ranocelnike. Kirurgi ali ranocelniki so praviloma zdravili le „zumanje bolezni“ in poškodbe, vendar pa je bil idrijski kirurg, kakor smo zgoraj brali, zavezan zdraviti rudarje tudi v primerih „notranjih bolezni“, zlasti ob zastrupitvah z živim srebrom in ob epidemijah. Čeprav se v novi uredbi o zdravljenju omenjajo le rudarji, pa je ta naziv treba tolmačiti v širšem smislu. Vse odredbe so nedvomno veljale tudi za gozdne delavce pri rudniku, ki so bili, kar zadeva zdravstveno varstvo, izenačeni z rudarji, kakor je razvidno iz starejših aktov⁽⁴⁷⁾.

Tako izdelan ustroj zdravstvenega varstva, kakor ga je od leta 1740 naprej imela Idrija, je bil na ozemlju današnje Slovenije v takratnih časih prav gotovo edinstven primer. Tudi ni dvoma, da so bile neposredni povod za preosnovo idrijske zdravstvene službe izkušnje ob epidemiji povratnikov iz Beograda in je tako klavni konec beograjske odprave imel vsaj en ugoden nasledek.

Tudi po marcu 1740, ko so se posledice epidemije polegale, so še ostala nerešena nekatera vprašanja v zvezi z „Beograjčani“ (Belgrader). Ta naziv za povratnike se je udomačil tudi v aktih, v vsakdanji govorici so jih najbrž nazivali „Belgradarji“.

Šlo je sedaj še za dokončno ureditev računov. Hutman Žeravec je na poti domov od slavonskega kameralnega blagajnika v Osijeku prejel 3673 gld. 30 krc. predujma, od graške komorne deputacije pa 100 gld. in so zato zahtevali, da napravi obračun⁽⁴⁸⁾. V septembru 1740 je ponovno zahtevalo obračun dvorno vojno knjigovodstvo⁽⁴⁹⁾.

Na rudniškem svetu so dne 14. novembra 1740 obravnavali pritožbo povratnikov proti Žeravcu. Rudarji so mu očitali, da jim nekaj dnin še ni izplačal, da jim je odtrgal od zaslužka stroške za poštnino in da je dukate, ki jih je dobil za njihovo plačo, zamenjal njim v škodo. Osumili so ga, da ni prav ravnal z denarjem, ki so mu ga v Idriji izročili, da bi se kupile sveče na čast sv. Antonu. Pritoževali so se, da so mu morali za neznatne prestopke odšteti dukat (4 gld. 9 krc.) ali tolar (2 gld.) kazni in ga obtoževali, da jim na poti domov ni dovoljeval zadosti nočnega počitka in jih priganjal k naglici, kar je povzročilo smrt nekaterih udeležencev. Končno naj bi dovolil nekim trgovcem, da so svojo robo naložili na vozove, medtem ko so rudarji morali svojo prtljago nositi. Svet je ugotovil, da so pritožbe rudarjev povečini neutemeljene; Žeravec je vse, kar je delavcem odtrgoval od plače, v redu knjžil, kar zadeva neizplačane dnine, pa gre za tiste dni, ki so jih preživeli v Zavrču in jih dvorna oblast še ni obračunala. Priznal je Žeravec le, da je res dvema trgovcema dovolil, da sta za nekaj časa naložila na vozove prtljago, ki pa je ni bilo veliko⁽⁵⁰⁾.

Teško je presoditi, kolikšen je bil delež Žeravčeve krivde pri težavah, ki so se pojavile na poti iz Beograda. Priznati moramo, da njegova naloga voditi skupino skoraj 150 oseb ni bila lahka. Kaže, da se je rudarjem zameril zaradi pretirane strogosti, vendar pa bi v takih izrednih okoliščinah nerednost in neposlušnost udeležencev lahko rodila še hujše nevedčnosti. Očitno je bil res preveč priganjaški in premalo uviden za težave zbolelih, vendar se nam zbuja vtis, da mu je tako rudniško vodstvo kakor moštvo beograjske odprave skušalo naprtiti vso krivdo za žalosten konec odprave, kar vsekakor ni bilo pravično. Razprava na rudniškem posvetovanju je pokazala, da mu nepoštenosti pri denarnih zadevah ni bilo mogoče očitati.

Še poldrugo leto po vrnitvi udeležencem iz Beograda niso izplačali dnin za čas, ki so ga prebili v Zavrču in so zato rudarji 28. avgusta 1741 vložili na dvorno komoro prošnjo, da bi se jim plačale še te zaostale 3 1/2 dnine, kar bi zneslo za vse skupaj 306 gld. 7 1/2 krc. V vlogi beremo, da so bili 18 tednov in 3 1/2 dneva, torej 129 in pol dni odsotni. Žeravec je zase prosil za 14 gld. 27 krc. zaostalih dnin in 6 dukatov nagrade za težavno delo, ki ga je opravil, sklicevaje se tudi na svojo bolezen po vrnitvi in stroške za zdravlja⁽⁵¹⁾.

Po podatkih, ki smo jih doslej navajali, je beograjska odprava trajala od 28. septembra 1739 do 19. januarja 1740, kar znese, če štejeemo le polovico zadnjega dne, skupaj 113 in

pol dneva. Kako so rudarji prišli do zgoraj omenjenega števila odsotnih dni, ni razumljivo. Razložljiva pa je Žeravčeva prošnja, da se mu poravnajo stroški za zdravlila. Brezplačno zdravljenje so namreč takrat uživali v Idriji le dninski delavci, medtem ko so se uslužbenci, ki so imeli letno plačo, kakor Žeravec, morali zdraviti na svoje stroške. Iz ohranjenih dokumentov ni razvidno, kdaj so rudarji in Žeravec prejeli zahtevani zaostanek plač. V septembru 1741 je graška dvorna komora zahtevala, naj se pošljejo izvirne priloge k računom, nakar da se bodo poravnali še zadnji zaostanki⁽⁵²⁾.

Težko je reči, kolikšno gmotno korist so končno imeli od odprave njeni udeleženci. Dasi so jim znižali prvotno obljubljeno plačilo, pa so le dobili precej več, kakor bi v tem času zaslužili doma. Seveda so imeli med potjo več življenjskih stroškov, nekateri so tudi z zdravjem drago plačali ta izredni dohodek. Kako malo je nekaterim koristil težko zasluženi denar, nam priča poročilo z rudniškega posvetovanja dne 30. junija 1741, da je kakih 20 samskih rudniških delavcev (Bergpurschen) zaigralo denar, ki so ga zaslužili pri beograjski odpravi in so jih zato obsodili na denarno kazen⁽⁵³⁾.

Pri opisu dogodkov ob potovanju idrijskih rudarjev, v Beograd smo razgrnili in razpredli nekaj zgodovinskega gradiva, ki je bilo sicer na kratko in delno pomanjkljivo že objavljeno. Želeli smo pri tem poudariti zlasti zdravstvenozgodovinsko plat tega dogodka in vzročno povezati posledice beograjske odprave s preosnovno zdravstvene službe v Idriji. Ob tem smo prikazali tudi nekatere postopke in ukrepe takratnih zdravstvenoupravnih organov na mejnih področjih tedanje avstrijske monarhije, s katerimi je oblast skušala preprečevati vdor hudih epidemij z vzhoda in so bili sestavni del „najobsežnejšega sistema stalne kopenske karantenske zaščite v zgodovini medicine“⁽⁵⁴⁾.

VIRI IN LITERATURA:

Uporabljeni arhivski viri so iz sklada Rudniškega arhiva, ki je deponiran pri oddelku Zgodovinskega arhiva Ljubljana v Idriji. Večina v članku navedenega arhivskega gradiva je iz serije Oberzamt- und Herrschaftsakten (OAHA). Posamezni akti te serije so oštevilčeni le do konca leta 1737, zato novejša akte citiram s krajem in datumom izdaje.

1. OAHA, fasc. 1739–1740, 1739, Graz, 16. 7ber; krajše poročilo o odpravi in o težavah, ki so v zvezi s tem nastopile je najti tudi v Arko M., Zgodovina Idrije, Gorica 1931, str. 103–104 in v Mohorič I., Rudnik živega srebra v Idriji, Idrija 1960, 132. – 2. *ibid.*, Idria, 21. 7ber; Laybach, 26. 7ber. – 3. *ibid.* Idria 21. 7ber. – 4. OAHA, fasc. 1726–1728, 1727, akti št. 51. – 5. OAHA, fasc. 1739–1740, 1739, Graz, 21. 7ber. – 6. Medicinska enciklopedija, 4. knjiga, Zagreb 1969, geslo Kuga (Todorović K.), str. 189. – 7. OAHA, fasc. 1737–1738, 1738, Graz, 20. 7ber. – 8. OAHA, fasc. 1739–1740, 1739, Graz, 24. 7ber. – 9. *ibid.*, Graz, 28. 7ber. – 10. *ibid.*, Graz, 3. Oct. – 11. *ibid.*, Graz, 13. Oct. – 12. *ibid.*, Idria, 19. 8ber. – 13. *ibid.*, Idria, 28. 7ber. – 14. *ibid.*, Graz, 10. 9bris. – 15. OAHA, fasc. 1700–1715, 1710, 2. – 16. OAHA, fasc. 1726–1728, 1728, 48. – 17. OAHA, fasc. 1700–1715, 1709, 8. – 18. OAHA, fasc. 1716–1720, 1719, 2. – 19. OAHA, fasc. 1733–1735, 1735, 89. – 20. OAHA, fasc. 1737–1738, 1738, Idria, 16. Aug. – 21. OAHA, fasc. 1739–1740, 1739, Idria, 23. 9ber. – 22. *ibid.*, 1740, Idria, 9. Jenner. – 23. *ibid.*, Graz, 3. Febr. – 24. *ibid.*, 1739, Beograd, 14. 9ber. – 25. *ibid.*, 1740, Mihallauiz, 4. Xber 1739. – 26. *ibid.*, Thurnist, 14. jenner. – 27. *ibid.*, Idria, 8. Febr. – 28. *ibid.*, Vtschin, 29. Xber 1739. – 29. *ibid.*, Dobrava, 11. Jenner. – 30. *ibid.*, Idria, 8. Febr. – 31. *ibid.*, Thurnist, 14. Jenner. – 32. *ibid.*, Idria, 8. Febr. – 33. *ibid.*, Idria, 23. Jenner. – 34. *ibid.*, Idria, 22. Jenner. – 35. *ibid.*, Graz, 27. Febr. – 36. *ibid.*, Idria, 8. Febr. – 37. *ibid.*, Idria, 7. Marty. – 38. *ibid.*, Tulmin, 17. Merzen. – 39. *ibid.*, Idria, den letzten Merz. – 40. *ibid.*, Graz, 12. Apr. – 41. *ibid.*, Ex Commissione Idria, 7. 7ber; Lesky E., Werksarzt und Arbeiter im Quecksilberbergwerk Idria, Wien 1956, 12–13; Arko, l.c., 94; Mohorič l.c., 148. – 42. *ibid.*, Ex Commissione Idria, 7. 7ber; akt je dobesedno objavljen med prilogami v Lesky l.c., 54–55. – 43. *ibid.*, Berg Protokoll mit Anfang 12ten 8ber 1740, 5. 9ber; fasc. 1731–1732, 1732, ad 41; fasc. 1739–1740, 1740, Graz, 18. Merzen. – 44. OAHA, fasc. 1741–1742, 1741, Graz, 3. 9ber; po Arku, l.c., 94 so znesle tri letne dnine 261 gld., po Lesky, l.c., 13 pa ok. 300 gld. – 45. OAHA, fasc. 1737–1738, 1738, Idria, 13. Aug.; fasc. 1739–1740, 1739, Graz, 9. May; 1740, Graz, 12. Apr. – 46. OAHA, fasc. 1741–1742, 1741, 4. Xber. – 47. OAHA, fasc. 1737–1738, 1738, Per Commissionem Idria, 18. Aug. – 48. OAHA, fasc. 1739–1740, 1740, Graz, 22. Merzen; Graz, 23. Apr. – 49. *ibid.*, Graz, 27. 7ber. – 50. *ibid.*, Idr. Berg Protokoll mit Anfang 12. 8ber 1740, 14. 9ber. – 51. OAHA, fasc. 1741–1742, 1741, Idria, 28. Aug. – 52. *ibid.*, Graz, 12. 7ber. – 53. fasc. Consultations Protocolle 1741–1750, 1741, 30ten Juny. – 54. Medicinska enciklopedija, 3. knjiga, Zagreb 1968, geslo Karantena (Grmek M. D.), str. 595.

RDEČI V IDRIJSKEM OBČINSKEM ODBORU

Pozno jeseni je ponovno oživila misel na ustanovitev javne ljudske knjižnice in čitalnice v Idriji. O tem je bilo govora na seji 27. novembra 1907. A. Kristan je v imenu kluba občinskih socialno demokratskih odbornikov na seji izjavil, da so pripravljene privoliti v proračunsko postavko potrebnih izdatkov za knjižnico in čitalnico, seveda pod pogojem, če dobijo trdno zagotovilo, da bo Narodna čitalnica ostopila od pogodbe z občino, ki je sklenjena za dobo petindvajsetih let, to je do leta 1928. Prav to poslojje naj bi bilo preurejeno in dano na razpolago vsem idrijskim društvom in postalo Ljudski dom ki ga bo upravljal poseben konzorcij. Predlog ni našel primernega odziva.

Odbor pa je v tem času spet razpravljaval o povišanju občinskih doklad. A. Kristan je bil s svojimi tovariši proti temu. Menil je, da zaradi velike draginje ljudstvo takega povišanja ne bi preneslo. Res je, je dejal, da je glavni davkoplačevalec rudnik, toda to povišanje bi enostavno prenesel na delavske plače. Tudi javni ljudski shod 26. novembra 1907 je bil proti povišanju občinskih doklad. Kristan je predlagal, naj se še nadalje pobira 75 % doklada na neposredne davke, primanjklaj proračuna pa naj bi krili s posojili. Predlog je občinski obor sprejel.

Leto 1907 je bilo pri kraju in nastopilo je leto 1908. Novo leto je prineslo spremembe v vodstvu Občega konsumnega društva, s tem pa tudi spremembe v občinskem odboru. Dosedanji ravnatelj konsumnega društva in aktiven občinski odbornik A. Kristan je zapuščal Idrijo. S svojim delom v občinskem odboru ni odnehal do zadnjega dne. Prisostvoval je seji občinskega odbora, ki je bila 23. januarja 1908 in na njej povprašal župana, kaj je bilo storjenega v zvezi z visokimi cenami mesa in kakšni so uspehi dogovora o maksimiranju cen. Seja, ki se jo je še udeležil Kristan, je bila 19. maja 1908, na naslednji seji 26. junija pa ga je v občinskem odboru že nasledil Ivan Štravs, novi ravnatelj Občega konsumnega društva v Idriji. Na avgustovski seji je bil Štravs izvoljen na vsa mesta v odsekih, katere je preje zasedal Kristan. Čeprav so bile izvršene vse te spremembe v občinskem odboru, pa je Kristan sodeloval še na občinski seji 10. septembra 1908. Seja je bila namreč zelo važna, ker se jo je udeležil tudi odposlanec deželnega odbora Ivan Jaklič. Na dnevnem redu seje je bila razprava o gradnji hiše št. 509. O tej zadevi bom obširneje spregovoril posebej, v tem prispevku pa jo omenjam samo toliko, kolikor je nujno potrebno. Spor okoli gradnje hiše št. 509 se je med klerikalci in liberalci vlekel že vrsto let. V tem času so se strankarske strasti razplamtele do skrajnosti in vmes je posegel sam deželni odbor. Na vidiku so bile važne spremembe v vodstvu občine. Te spremembe je napovedoval prav obisk delegata deželnega zbora Ivana Jakliča. Delegat je s seboj pripeljal tudi razne strokovnjake. Med njimi so bili dr. Fran Zbašnik – deželni svetnik, Ivan Sbrizaj – deželni nadinženir in Henrik Pfeifer – stenograf. Seja občinskega odbora je bila sklicana na zahtevo deželnega odbora v Ljubljani in je obravnavala samo gradnjo hiše št. 509.

Seji je prisostvoval tudi A. Kristan. Njegovo navzočnost je osporaval klerikalni odbornik Leopold Lapajne, češ, da nima pravice prisostvovati seji, ker ne stanuje več v Idriji. Kristan je temu ugovarjal in trdil, da je še vedno ravnatelj Občega konsumnega društva in kot tak ima pravico zastopati virilni glas v odboru, pa naj stanuje v Idriji ali ne. To je bila tudi zadnja seja, kateri je prisostvoval Anton Kristan. Ko je predal vse posle v Konsumnem društvu svojemu nasledniku Ivanu Štravs, se je dokončno umaknil iz Idrije.

Posledica visokega deželnega obiska v Idriji je bil razpust občinskega odbora dne 28. oktobra 1908. Klerikalni deželni odbor (deželna vlada) je za gerenta v idrijski občini postavila svojega pristaša Jožeta Zazula, tedanjega davčnega uradnika v Idriji. Poleg gerenta je bil imenovan tudi gerentski svet, ki so ga sestavljali svetovalci: Fran Goli-trgovec in pristaš klerikalne stranke, Karel Svoboda – rudniški svetnik in Ivan Štravs – ravnatelj Občega konsumnega društva ter pristaš socialno demokratske stranke. Karla Svobodo je kmalu nadomestil Ivan Ferjančič rudniški paznik.

Nedemokratično obdobje gerentstva je trajalo v Idriji do junija 1909. Občinske volitve so bile izvedene že 26. in 27. marca 1909, toda klerikalni deželni vladi in njeni stranki se ni mudilo ukiniti izrednega stanja in je do kraja zavračevala s predajo oblasti v roke izvoljenim odbornikom. Tako se je občinski odbor konstituiral šele na seji julija 1909. Pri volitvah so klerikalci pogoreli in ponovno je zmagala liberalna stranka, ki je dala iz svoje srede tudi župana. Spet se je usedel v županski stol liberallec Josip Šepetavec. To pa je bila tudi zadnja liberalna zmaga in Šepetavec zadnji liberalni župan v idrijski občini. Sestava novega občinskega odbora se ni spremenila. Razmerje strankarskih sil v odboru je ostalo nespremenjeno. Tudi število socialnodemokratskih odbornikov je ostalo nespremenjeno. Vsega skupaj jih je bila četvorica. Toda Kristana ni bilo več med njimi in to se je poznalo v nadaljnjem življenju in delu socialnodemokratske stranke v Idriji in v delu njenih odbornikov v občinskem odboru.

Skoro petletna doba Kristanovega sodelovanja v idrijskem občinskem odboru je minila. Prav tako je minilo kratko obdobje klerikalnega gerentstva, s katerim je sodeloval tudi socialni demokrat Ivan Štravs. Tako se je počasi oblikovalo strankarsko zavezništvo v občinskem odboru med socialnodemokratsko in klerikalno stranko. Že v pretekli dobi občinskega odbora je bilo od časa do časa očitno skupno glasovanje pristašev obeh navedenih strank. To je potrdilo sodelovanje socialnega demokrata Štravs v klerikalnem gerentskem svetu. Ost obeh strank je bila očitno usmerjena proti liberalni stranki in njeni vladavini v občini. Sodelovanje obeh opozicijskih strank v občini se je v novem občinskem odboru še okrepilo. Očitno je bilo, da liberalcem poje zadnji zvon, ki jim je v naslednjih volitvah tudi res odklenkal.

Prva seja novega odbora je bila 9. junija 1909. Na njej so volili samo odseke, volitve župana pa so bile šele čez mesec dni. V posamezne odseke so bili izvoljeni pristaši liberalne in socialno-demokratske stranke. Od socialnih demokratov je bil Ivan Štravs izvoljen za občinskega svetovalca, dobil pa je tudi mesta v šolskem gospodarskem in zdravstvenem odseku. V vseh funkcijah je torej nasledil A. Kristana. Klerikalci niso vstopili v noben odsek, ostali so v skrajni opoziciji. Za župana je bil spet izvoljen liberallec Josip Šepetavec.

Socialnodemokratska stranka v Idriji je s svojimi odborniki v občinskem odboru stopila v svoje tretje obdobje dela v občinskem upravljanju. Prva je bila dveletna doba Frana Rinaldija, ki je bil v občinskem odboru še osamljen. Za njim je sledila Kristanova doba, ki je trajala pet let in pomeni močno uveljavljanje socialne demokracije v delu občinskega odbora. Tudi število socialdemokratskih odbornikov se je okrepilo. Delo njihovega kluba se je v odboru uspešno uveljavljalo. To dokazujejo številni predlogi z vseh področij občinskega življenja, mnogi pa so bili tudi širšega pomena. Sedaj pa je nastopilo četrto obdobje in je hkrati priprava za zadnji naskok na županski stol, ki se je, kot bomo videli, pri prvih naslednjih občinskih volitvah tudi posrečil.

Ni dvoma, da je idrijska socialnodemokratska stranka z odhodom Ivana Kristana veliko izgubila. Oslabelo je tudi delo kluba njenih odbornikov v občinskem odboru. Sposobnega moža, dobrega organizatorja, sposobnega gospodarstvenika, odkritega borca za delavske pravice, vsestransko razgledanega človeka in odličnega govornika je bilo seveda nemogoče nadomestiti. Odslej se je stranka gibala le v svojih ozkih, skoro tesnih okvirih.

Delo občinskega odbora je počasi spet steklo po starih kolesninah. Kratka doba gerentstva je vendar zapustila v vrstah liberalne stranke in njene večine v občinskem odboru precej trpke zagrenjenosti. O poslovanju bivšega gerenta se je tudi po Idriji marsikaj šušljalo in pripovedovalo. Da bi zadevo razčistili in natočili javnosti čistega vina, je Ivan Štravs na seji občinskega odbora 17. junija 1909 predlagal, naj občinski odbor izvoli posebno komisijo, ki bo pregledala poslovanje bivšega gerenta in njegovega sveta. To je bilo tudi v interesu samega predlagatelja, saj je bil za delo gerenta odgovoren tudi on, kot član gerentskega sveta. V predlagano komisijo so bili izvoljeni: Dragotin Lapajne, Franc Tavzes in Ivan Štravs. Štravs se je hitro znašel v občinskem odboru, krepko je zagrabil za delo v odsekih in tudi sicer prevzel polno iniciativo pri delu. Zahteval je čimprejšnje sklicanje odsekov in že na prvi seji poročal o delu mestne hranilnice.

Obnova hiše št. 509, zaradi katere je bil razpuščen prejšnji občinski odbor in imenovan gerent, kljub temu še ni bila rešena. Stavba je napol obnovljena propadala. Novi občinski odbor je spet moral hočeš nočeš ugrizniti v nič kaj prijetno jabolko in se spet spoprijeti s klerikalci, ki so z vsemi silami nasprotovali zamisli liberalne večine o bodočnosti obnovljenega poslopa.

V zvezi s tem vprašanjem je socialno demokratski odbornik Ivan Štravs na občinski seji 2. septembra 1909 predlagal županu, naj pospeši v deželnem odboru rešitev tega vprašanja. Od tega je bilo namreč sedaj odvisno, kako in v kakšni meri naj se stavba dogradi. Na seji 11. novembra 1909 je isti odbornik ugotavljal, da je zelo žalostno, če je od Oswalda odvisna proračunska postavka za nadaljevanje del na hiši št. 509. Dodal je še, da Oswald ne bo plačeval 12 % občinskih doklad. Štravs se je zavzel na tej seji tudi za ureditev javne pralnice, za odpravo gabelj in za to, da bi odbornike redneje in točneje obveščali o vseh zadevah, ki se dogajajo v občini.

Idrija je bila še vedno brez telefonske in telegrafske zveze s svetom. Direkcija PTT prometa v Trstu je bila pripravljena postaviti zveze z Ljubljano preko Vrhnike in Borovnice. Stroške v višini 30.000 Kron bi morala kriti občina. Ta pa tega bremena ni zmogla.

Leta 1909 je bila sezidana nova hiša za sedež pošte. Poštno poslovanje je bilo tedaj v privatnih rokah. Tudi za prevoz pošte iz Logatca v Idrijo je skrbel privatni zakupnik. Pošto so prevažali s konji. Poštni voz je odhajal v Logatec vsak dan ob 4. uri zjutraj in se vračal ob 1h popoldne. Potovanje v Logatec in nazaj je trajalo šest ur.

Leto 1909 se je odmaknilo in nastopilo je leto 1910, ki je prineslo v delo občinskega odbora nove probleme in nove težave. Predvsem je izbila potreba po novi klavnici. Okoli tega problema so se pletle čudne strankarske stvari, ki so segale prav do vrha, do deželnega odbora. Okrajno glavarstvo v Logatcu je z odlokom 27. januarja 1910 enostavno zahtevalo, da občina zgradi novo bolnico. To je bil kaj čuden ukaz z vrha. Na drugi strani pa višji organ, deželni odbor, ni dovolil potrebne postavke v mestnem proračunu za gradnjo klavnice. Predlagal pa je, naj bi se občina zadolžila z najetjem posojila. Vse te spletke so imele določen namen, ki ga odborniki niso prezrli.

Na občinski seji 6. marca 1910 je občinski odbornik Ivan Štravs grajal postopke deželne vlade in se jim čudil. Navedel je, da je že v preteklem letu deželni odbor črtal proračunska sredstva za gradnjo klavnice. Dobesedno tako se je na tej seji izjavil Štravs: „Če misli deželni odbor, da je občinski odbor „pajac na cvirnu“, potem je bolje, da nas tu ni.“ Menil je tudi, da toliko časa ne bi več razpravljali o klavnici, dokler v proračunu zanj ne bo zagotovljena potrebna vsota. Dejstvo je bilo, da je občinski odbor že na svoji seji 27. novembra 1907 stavil v predlog proračuna za leto 1908 vsoto 20.000 Kron za gradnjo klavnice. Toda klerikalci so bili proti. V njihovem imenu sta se postavki protivila Fran Goli in Fran Didič. Odbor je bil v veliki zagati, kje naj sredstva sedaj sploh dobi.

O tem je spregovoril na seji 1. marca 1910 tudi odbornik Dragotin Lapajne. Povedal je, da je leta 1907 prečastiti Oswald vložil proti postavki za klavnico v proračunu pritožbo na deželni zbor. Deželni odbor je ugodil njegovi pritožbi in postavko črtal iz proračuna.

Črtal pa je tudi postavko za nakup primerne zemljišča. Če ne bi bilo tega črtanja, je menil Lapajne, bi v letu 1910 imeli že 60.000 Kron in klavnico bi lahko zgradili brez posojil in dolgov. Sedaj pa prihaja deželni odbor s predlogom, naj se občinski odbor zadolži. Dejal je, da se deželni odbor naravnost norčuje iz javne ustanove in dodal, da je očitno, da se za vsemi spletkami skrivajo drugi nameni klerikalcev in deželnega odbora. Naši politični nasprotniki, je nadaljeval Lapajne, čakajo, da bi občinski odbor nasedel njihovim predlogom in zabredel v dolgove. Ko bi padli v težave, pa bi udarili po liberalni večini in občinskemu odboru. Najhujši hrup bi dvignil „Slovenec“, ki bi v sobotnih številkah trobil in tolkel po slabem gospodarjenju v občini. Lapajne je nato predlagal, naj bi v stari klavnici opravili samo nekaj popravil, dokler ne bo deželni odbor dovolil zidati nove klavnice. Sicer pa je vprašanje, ali je klavnica res v takem stanju, da bi morali kar čez noč zgraditi novo.

Za Lapajnetom se je oglasil tudi Ivan Štravs, ki je napadel deželni odbor in mu predlagal, naj vprašanje klavnice rešuje samo v okviru občinskega proračuna in ne drugje. Neki drug odbornik je predlagal, naj bi vso zadevo kratkomalo odstopili v reševanje deželneju odboru.

Druga težava, ki je v tem času pritiskala na občinski odbor, so bile grablje. Stvar ni bila nova, vendar je vedno bolj stopala v ospredje, ker so vsakoletne povodnji povzročale prebivalcem v spodnjem delu mesta mnogo škode. S seje 1. marca 1910 je odbor poslal ministrstvu za poljedelstvo na Dunaju prošnjo, naj grablje odpravijo. Spomenico je poslal tudi „Slovenskemu klubu“, organizaciji slovenskih poslancev in „Zvezi južnih Slovanov“ na Dunaju. Tudi državna poslanca Ivan Hribar in Gostinčar naj bi posredovala z interpelacijo v državnem zboru.

Pa to ni bilo vse. Tudi na področju gradnje stanovanjskih hiš je bilo nekaj novega. Ustanovljena stavbna in kreditna zadruga naj bi gradila stanovanjske hiše in dajala kredite. Zadruga je v ta namen kupila v Grapi večji kompleks zemljišča, ki ga je nameravala razparcelirati in na posameznih parcelah graditi stanovanjske hiše. Zemljišče je bilo v bregu med Gačnikom in cesto v Rižah. Do gradbenih parcel pa je bilo treba zgraditi cesto od poti na Pringl oziroma z Riž. Cesta naj bi omogočila dovoz gradbenega materiala. Danes je to Mohoričeva cesta. Odbornik Štravs je bil proti gradnji te ceste, ker je menil, da še ni povsem gotovo, ali se bodo hiše na tem zemljišču sploh gradile ali ne. Predlagal je, naj bi novo cesto raje gradili v že obstoječem delu mesta, kjer je pomanjkanje poti zelo pereče. Tudi deželni odbor je bil proti nakupu zemljišča in je črtal namensko postavko v proračunu. Tako je odpadla gradnja ceste, čeprav je bil odbor o tem že sprejel prepotrben sklep. Na vseh koncih in krajih se je bila med klerikalci in deželnim odborom na eni ter liberalci na drugi strani ostra borba, ki se je vedno bolj zaostrovala, pa tudi zavirala napredek življenja v občini.

Klerikalcem ni bilo prav, ker je županstvo prenehalo z javnim oglašanjem občinskih in drugih javnih oglasov raz stopnic, ki so vodile na kor farne cerkve v mestu. Odslej so razglašali javne sporočila na razglasnih deskah, ki so jih razmestili po mestu.

Spet je oživel vprašanje podržavljenja pošte. Proti temu ni bilo večjih ovir, ker je bila v te namene nova stavba že zgrajena. Poslopje še danes stoji. Občinski odbor je poslal ministrstvu za trgovino posebno spomenico in prosil za podržavljenje pošte.

Težji pa je bil drug, že star problem mesta. Občinski odbor je na seji 29. aprila 1910 obravnaval vlogo Društva za varstvo otrok in mladinsko skrbstvo in Dijaškega podpornega društva za dijake na realki. Društvi sta predlagali ustanovitev dijaške in ljudske kuhinje. Prostora naj bi kuhinja dobila v stavbi št. 509, stroške za opremo pa naj bi nosil občinski odbor, ki naj bi skrbel tudi za redno vzdrževanje.

Misel o ustanovitvi ljudske kuhinje se je rodila v Idriji že leta 1875, ko je rudniški fizikat opozoril javnost na nezadostno prehrano rudarjev. Tokrat je ostalo le pri opozorilu. Problem je spet izbil na dan v letih 1894 in 1897, a tudi brez uspeha. Leta

1907 je bil v ta namen postavljen poseben odbor, ki ga je vodil rudniški svetnik Josip Billek, član odbora pa je bil tudi sodnik Henrik Šturm. Odbor je poslal prošnjo za podporo na ministrstvo za poljedelstvo, ki pa jo je odbilo in zadeva je spet padla v vodo.

Na drugem občnem zboru Društva za varstvo otrok in mladinsko skrbstvo, ki je bil 20. marca 1910, se je o kuhinji spet razpravljalo. Izvolili so tričlanski odbor, ki naj bi skupno s podpornim društvom na realki začel novo akcijo za ustanovitev ljudske in dijaške kuhinje. Najprej so naslovili na idrijski občinski odbor posebno peticijo. Prošnjo so utemeljili, da je Idrija drugo mesto na Kranjskem po številu prebivalcev, prav tako tudi drugo srednješolsko mesto, nima pa še tako potrebne in koristne ustanove. Navajali so tudi, da je Idrija rudarsko mesto s specifičnimi poklicnimi in socialnimi razmerami, ki jih nima nobeno drugo mesto na Slovenskem.

Boj za vsakdanji kruh požre, je navajala spomenica, toliko moči, da trpi telesna in duševna vzgoja otrok. Moški v jami, ženske v čipkarstvu, to je tradicionalno delovni dan idrijskega prebivalstva. Slaba in nezadostna hrana, neznanje o gospodinjstvu in gospodarstvu, alkoholizem, vse to izčrpava telesne in duševne sile. Posledice so težke: degeneracija, beda, bolezni, prezgodnje umiranje. Delavci si še nekako pomagajo, bedno pa je stanje vdov, sirot in rudarskih otrok. Vsi so potrebni zdrave in tečne hrane. Zato je nujno ustanoviti ljudsko kuhinjo, ki naj daje ceneno tečno hrano. Reže naj bi jo dobivali brezplačno.

Peticijo oziroma prošnjo naslovljeno na občinski odbor so podpisali prof. Baltazar Baebler, sodnik Henrik Šturm, dekan Mihael Arko in učitelj Ivan Bajželj.

Ena izmed glavnih ovir so bili prostori. Prvotno so v ta namen določili hišo št. 136, pozneje pa št. 509.

Ko so na seji občinskega odbora obravnavali peticijo, je predlagal odbornik Alojzij Pegan, da bi ustanovili ljudsko kuhinjo v počastitev 80-letnice cesarja Franca Jožefa. Svoj predlog je podkrepil s trditvijo, da je bilo mesto vedno lojalno, zvesto, vdano svojemu vladarju, da ni nikoli izgubilo vere v njegovo milost in da ni bila nikoli omajana njegova ljubezen do Njegovega Veličanstva. Dokaz vsemu temu je gradnja realke v počastitev 50-letnice njegovega vladanja. Jubilej bi proslavili z dobrimi deli in tako bi bila tudi ustanovitev ljudske kuhinje. Predlogu se je pridružil tudi rudniški predstojnik in odbor ga je sprejel. Za kritje izdatkov naj bi služila povišana občinska doklada. Predlog pa ni bil nikoli uresničen.

Leta 1910 so razburili Idrijo spet problemi šolstva. O tem je razpravljaj občinski odbor na seji 1. decembra 1910. O razmerah na rudniški ljudski šoli je poročal odbornik Alojzij Pegan. Vzrok težkemu stanju na šoli, je dejal poročevalec, je boj med c.kr. erarjem in deželno vlado. Prvi se hoče šole otresti, druga je noče sprejeti. Trenje traja že več let in bo trajalo še dolgo. Erar tudi noče nič slišati o zboljšanju šole. Pomanjkljivosti v šoli so pravi škandal za c.kr. erar. Nekdaj sloveča šola propada in ne bo dolgo, ko realka ne bo dobila več sposobnih učencev iz ljudske šole. Občinski odbor mora zahtevati, da se šola ponovno dvigne na raven današnjih šol v državi. Odbornik je predlagal, naj sprejme občinski odbor naslednjo resolucijo:

I. C. kr. ministrstvo za javna dela naj uredi vprašanja idrijske šole tako, da bo šola uspevala v korist mladine, idrijskega prebivalstva in samega rudnika. Predvsem naj odpre osmi deklški razred in uredi službene razmere učiteljstva.

II. C. kr. osrednja vlada naj reši vprašanje šole tako, da bo rudniško deško in izpopolnjeno deklško šolo, ki je oskrbuje in upravlja c.kr. ministrstvo za javna dela, prevzelo z učiteljstvom vred ministrstvo za uk in bogočastje kot državno ljudsko šolo.

III. Če pa ministrstvo vztraja na opustitvi vzdrževanja idrijske ljudske šole, naj vsaj v času, dokler vprašanje ni rešeno, šolo vzdržuje, tako da ne bo trpela telesna in moralna vzgoja otrok.

K besedi se je oglasil tudi učitelj ljudske šole Rudolf Pleskovič. Dejal je, da živi učno osebje na šoli v času težkega boja. Na vseh concih se bije boj za ljudske, srednje in visoke

šole. Tudi Idrija dviga glavo in zahteva tako šolo, kot jo zasluži kot drugo mesto na Kranjskem. Današnja c.kr. šola ne odgovarja več svojim nalogam in zahtevam časa. Postala je zelo slaba. Šola tudi ne odgovarja, ker nima popolne deklinacije šole. Od deklet danes zahtevajo popolno ljudsko šolo, če hočejo do boljšega kruha. Rudar pa ne more pošiljati deklet v druge kraje, ker nima zato sredstev.

Šolski prostori so postali pretesni. V petem razredu sedijo učenci okoli peči, ker ni prostora v klopeh.

V obeh prvih razredih na deški in deklinaciji strani imata paralelki pouk v isti sobi: en oddelek od prvih do desetih, drugi od desetih do dvanajstih. To je proti predpisom in proti vsaki higieni. Drugi oddelek mora čakati na hodniku, dokler se ne izprazni razred. V zimskem času je tako početje zelo škodljivo.

Slabo je tudi gnotno stanje učiteljstva. Člen 55. šolskega zakona pravi, da naj ima učitelj tolikšne dohodke, da se mu ne bo treba pehati za postranskim zaslužkom. Danes pa je stanje tako, da učitelj ne more vzdrževati ne sebe ne družine. V škodo šole se otepa s postranskim delom. Vsaka ura, ki jo zapravi učitelj s postranskim zaslužkom, je šoli ukradena ura.

Erar hoče oddati šolo, dežela se je brani. Tako stanje traja že šest let. Pri tem trpi šola, ker se ne razvije. Nihče ne skrbi več zanjo. Vprašanje kliče po rešitvi in sicer takšni, da bo Idrija dobila ljudsko šolo, kakršna ji kot drugemu mestu na Kranjskem tudi pripada.

Občinski odbor je nato glasoval o resoluciji in jo sprejel.

V golem nihanju med problemi, v njih prikazovanju ne pa tudi reševanju, je potekalo leto 1910, zadnje leto liberalne stranke v vodstvu občinske politike. Vidno je bilo, da vodeča stranka in njeno vodstvo nimata več nobene moči, da bi v občini še kaj koristnega napravili. Zaradi popolne blokade nadrejenih oblasti, okrajnega glavarstva in deželnega odbora, si liberalna večina v odboru ni znala niti mogla pomagati. Opazno je tudi bilo, da so liberalci po petnajstletni občinski vladavini opešali in se iztrošili. Nič več novega niso mogli dati občanom, postali so pasivni in malodušni. Nastopali so novi časi, v akcijo je začela stopati socialna demokracija. Delovni ljudje so si od nje mnogo obetali. Na vidiku je bila tudi uvedba nove volilne pravice za vse občane in nove občinske volitve so bile predvidene za leto 1911. Liberalce je čas prehiteval. Niso sicer propadli, toda potrebni so bili oddiha. Oživele pa so nade socialnodemokratske stranke, ki si je z novimi volilnim redom in z novimi volitvami obetala kar najboljše uspehe.

2. PRVI SLOVENSKI SOCIALNO-DEMOKRATSKI ŽUPAN

Nastopilo je leto 1911. Razpisane so bile prve volitve v občinski odbor po novem volilnem redu. To je bil pomemben dan ne samo za življenje in delo socialnodemokratske stranke, ki se je že vrsto let borila za uvedbo splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice, temveč za vse delovno ljudstvo, ki so se mu sedaj odprla vrata k upravljanju občine. Razumljivo je, da so se vse stranke za to priliko dobro pripravljale in vsaka si je od izida novih volitev kar največ obetala.

V Idriji so bile volitve v občinski odbor 29. maja 1911. Za trideset odborniških mest so se potegovalе vse tri politične stranke, liberalna, klerikalna in najmlajša, ki je sedaj prvokrat javno nastopala pri volitvah, socialnodemokratska. Volilni zakon je dal vsem strankam enake možnosti, od volilcev pa je bilo odvisno, kateri bodo s svojimi glasovi naklonili največ zaupanja.

Na volitvah so posamezne stranke dobile naslednje število odborniških mest v občinskem odboru: narodnonapredna ali liberalna 10, klerikalna 9, socialnodemokratska 10, eno mesto pa je dobil neopredeljen kandidat. Izidi so bili torej zelo izenačeni. Zmago je dejansko lahko slavila samo socialdemokratska stranka, za katero je bil to prvi nastop na občinskih volitvah. Ostali dve stranki sta izšli iz boja precej izenačeni. Dejansko pa nobena stranka ni imela v občinskem odboru večine, ki bi ji zagotovila tudi župansko

mesto. Kdo bo izvoljen na to mesto, je bilo povsem nejasno. Ali bo prišlo do kompromisa ali pa do dezertstva odbornikov.

V taki negotovosti se je prvokrat sestal novo izvoljeni občinski odbor na seji 14. junija 1911. Na dnevnem redu so bile volitve župana in volitve šestih občinskih svetovalcev.

Prve volitve župana niso bile uspešne. Vladala je odločna strankarska disciplina in vsak odbornik je volil svojega strankarskega tovariša. Izid prvih volitev je bil naslednji: kandidat liberalne stranke Josip Šepetavec je dobil 11 glasov. Za njega so glasovali vsi pristaši in neopredeljen odbornik, klerikalni kandidat Anton Knap je dobil vseh devet glasov svojih somišljenikov in prav tako so za socialnodemokratskega kandidata dali glasove vsi njegovi pristaši deset po številu. Prvo glasovanje torej še ni dalo župana. Treba je bilo pristopiti k drugim volitvam. Te volitve so potekale še vedno v znamenju neomajane strankarske discipline v vrstah liberalcev in socialnih demokratov. Eni in drugi so dali vse svoje glasove za lastnega kandidata. Liberalci za Šepetavca in socialni demokrati za Štravsca. Zamajala pa se je strankarska disciplina v vrstah klerikalcev. Jasno jim je bilo, da do svojega župana ne bodo prišli, zato so se razšli. Za svojega starega strankarskega nasprotnika liberalca Šepetavca se niso mogli odločiti, da bi mu dali nekaj glasov. Med obema strankama se je bil boj na nož, zato bi bilo neumno pričakovati tako popuščanje ali celo kompromis. Zato pa so se klerikalci odločili, da pomagajo socialnodemokratskemu kandidatu Štravsca. Tu še ni bilo takega nasprotstva, kar smo lahko opazili v delu občinskega odbora že v prejšnjih mandatnih dobah.

Izid drugih volitev je bil takle: Vsi liberalni odborniki in neopredeljeni odbornik, enajst po številu, so ponovno glasovali za svojega kandidata Šepetavca. Socialnodemokratski odborniki so dali vseh svojih deset glasov za lastnega kandidata Štravsca. Razkol je nastal v klerikalnih vrstah; za svojega kandidata Leopolda Aliča sta glasovala samo dva klerikalna odbornika, tri klerikalne glasovnice so bile neveljavne, preostale štiri glasove pa so klerikalci poklonili socialnodemokratskemu kandidatu Ivanu Štravsca.

S pomočjo klerikalnih glasov je bil torej izvoljen za župana socialdemokrat Ivan Štravs, ki je bil ne samo prvi socialnodemokratski župan v Idriji, ampak na Slovenskem sploh.

Po opravljenih županskih volitvah so sledile volitve šestih občinskih svetovalcev, ki so v občinskem odboru predstavljali nekak starešinski svet oziroma skupaj z županom predsedstvo občine. Svetovalce so odborniki volili dvakrat. Obakrat ni dobil noben kandidat absolutne večine. Pri tretjih, to je ožjih volitvah, je prišlo v poštev za volitve samo še 12 odbornikov. Pri teh volitvah sta dobila absolutno večino le dva odbornika: Ivan Kokalj in Bernard Jazbar, oba socialna demokrata. Dobila sta po 16 glasov. Liberalni kandidati Danilo Pirc, Alojzij Pegan, Andrej Primožič, Josip Rupnik in Josip Kerševan in socialdemokratski kandidat Fran Čuk so dobili po enajst glasov. Zanje so strumno glasovali liberalni in neopredeljeni odborniki.

Z izborom na ožjih volitvah bi morali nadaljevati, toda niso. Odločili so se za žrebanje preostalih štirih svetovalcev. Žrebali so med onimi šestimi kandidati, ki so na ožjih volitvah dobili po enajst glasov. Žreb je odločil, da bodo svetovalci Franc Čuk, Andrej Primožič, Josip Rupnik in Josip Kerševan. V občinsko starešinstvo so torej prišli poleg župana še trije socialni demokrati in trije liberalci.

Za županovega namestnika je žreb odločil izmed obeh svetovalcev, ki sta dobila po 16 glasov, socialnega demokrata Ivana Kokalja.

Tako je potekala prva seja novoizvoljenega občinskega odbora. Vrh je bil izvoljen. Na prvi prihodnji seji, ki je bila točno čez mesec dni, pa so bile na dnevnem redu volitve v odseke občinskega odbora.

Pred prehodom na volitve odbornikov v odseke, je župan poročal, da je sestavil poseben volilni ključ, po katerem naj bi bile vse tri politične stranke enakomerno zastopane v odsekih. Ključ je pravočasno poslal vsem trem klubom občinskih odbornikov in jih naprosil, naj pripravijo svoje kandidate. Klub socialnih demokratov in klub članov

SLS (Slovenske ljudske stranke) sta se s ključem strinjala, klub narodno naprednih odbornikov pa je ključ odklonil z utemeljitvijo, da ne bo v nobenem primeru sodeloval s klerikalci. To zahtevajo od članov kluba napredna načela. Popolnoma zase pa je klub zahteval stavbni in ubožni odsek. Župan je na seji pojasnil namen, naloge in način dela odsekov. Glavne razprave o problemih na posameznih področjih naj se odvijajo v odsekih tako, da bodo prišle zadeve na seje občinskega odbora že popolnoma prečiščene in konkretne. Tako bo zelo olajšano delo plenumu. Zaradi takega načina dela je nujno potrebno, je dejal župan, da so v odsekih zastopane vse tri stranke. Zato tudi ni upravičena zahteva, naj bi kak odsek odstopili v izključno pristojnost in vodstvo eni sami stranki. Glavno delo celotnega občinskega odbora pa bo gospodarsko področje, tu pa lahko delamo skupno in ne glede na politična naziranja, je še podčrtal župan.

Nato je župan prečital sestav odsekov s socialnodemokratskimi in klerikalnimi kandidati. Liberalni odborniki so ponovno odklonili sodelovanje v odsekih. Župan je odredil nato kratko pavzo, da bi ostali stranki izpolnili nezasedena mesta v posameznih odsekih. Narodnonapredna stranka je tako prešla v opozicijo in je odslej naprej sodelovala smo v občinskem plenumu. Slika občinskega odbora je bila kaj čudna. Župan in še trije socialdemokrati so v predsedstvu sedeli s tremi liberalci, socialni demokrati in klerikalci, pa so sodelovali v odsekih ob popolni odsotnosti liberalcev. Vsi skupaj so se našli samo na sejah celotnega občinskega odbora.

Prvi problem, s katerim se je moral spoprijeti občinski odbor že na prvi seji, je bila klavnica. V prejšnjih časih je deželni odbor dosledno črtal iz proračuna postavko za klavnico. Sedaj pa je deželni odbor na pritisk deželne vlade kar naenkrat popustil in priporočil, naj občina najame posojilo. Najprej pa je bilo treba kupiti zemljišče in opraviti tudi vse druge priprave. Prišel je celo namig, naj odbor vloži prošnjo na deželni odbor za prispevek v te namene. Kot vemo, je za gradnjo pritiskalo tudi okrajno glavarstvo, ki je že potrdilo načrte, (pripravil jih je arhitekt Holynski) in izdalo tudi dovoljenje za novogradnjo.

Naslednje odprto vprašanje je bila posredovalnica za delo, okoli katere borba še ni bila zaključena. Brezposelnost je v mestu naraščala, v tem času je bilo že nad 200 brezposelnih fantov. Tudi vprašanje dozidave hiše št. 509 je bilo v zraku. Gonja, ki se je vrtela okoli te hiše, še vedno ni prenehala. Na dnevni red pa je silila tudi Vojskarska cesta. Manjši del ceste je bil na območju idrijske, večji del pa na območju vojskarske občine. Vzdrževati pa jo je morala idrijska občina, čeprav so občinski možje trdili, da je ne uporabljajo. Prišlo je do dogovora in vzdrževanje ceste sta si občini razdelili.

V tem letu je Idrija dobila prvi avtomobil tovornjak. Kupil ga je trgovec Valentin Lapajne z namenom, da bi opravljal prevoz oseb in materiala. Na občino je vložil prošnjo za opravljanje prevoznih služb. Prometne razmere so bile v Idriji tedaj zelo slabe. Poštna uprava je mačehovsko skrbela za prevoz ljudi. Poštni voz je bil največkrat natrpan in ljudje so ostajali doma, ali pa so pešočili v Logatec. Občinski odbor je priporočil prošnjo okrajnemu glavarstvu, ki je nato izdalo dovoljenje za prevoz ljudi in blaga.

Med letom se je občinski odbor trudil ustvariti poštno zvezo Idrija–Vipava, ki bi bila povezana z zvezo Ajdovščina–Col–Podkraj–Logatec. Stroške bi morala nositi občina, ker pa ta ni imela sredstev, je zadeva padla v vodo. Odbor je sklenil, da bo v prihodnjem letu zamenjal mestno petrolejsko razsvetljava z električno in pristopil tudi k ureditvi vodovodov v Skirci, Prontu, Grapi in Pod golicami.

Delo občinskega odbora je steklo po umirjenjših vodah. Tudi v naslednjih dveh letih tik pred prvo svetovno vojno se je odbor bavil s številnimi večjimi in manjšimi komunalnimi zadevami, ki so silile v ospredje. Še vedno je bilo polno prahu okoli klavnice in okoli posredovalnice za delo. Občinski odbor je bil sklenil, da bo zgradil prvo, a da ne bo ustanovil druge. Deželni odbor je razveljavil sklep o zidanju klavnice, okrajni odbor pa je razveljavil sklep občinskega odbora, da ne bo ustanovil posredovalnice. Proti temu sklepu se je odbor pritožil in deželni odbor je pritožbi ugodil. Na dnevni red je prišla tudi

regulacija Nikave, toda brez uspeha. Pomemben pa je bil sklep občinskega odbora na seji 26. septembra 1912. Župan je predlagal, naj se razobešajo zastave na mestni hiši tudi na dan 1. maja. Predlog je bil soglasno sprejet.

V letu 1913 je bil izdelan načrt za razširitev stare klavnice. O nakupu zemljišča je odbor razpravljal na seji 17. marca in sklenil odkupiti parcelo št. 427/1 k.o. Idrija v izmeri 287 m². En m² je stal 12 vinarjev. Tako je bila dolgo odprto vprašanje klavnice odpravljeno in rešeno.

V zapisnikih tega leta je zanimivo brati, da je občinski odbor v tem letu dal fotografu Štefanu Rovšku iz Ljubljane dovoljenje za prirejanje kino predstav v mestu. Predvajanje filmov je pomenilo za Idrijo veliko pridobitev in napredek.

Število idrijskih študentov je naraščalo iz leta v leto. Z večanjem njihovega števila so se množile tudi prošnje za podpore na idrijski občini. Porast podpor pa je naletel na odpor pri nekaterih konservativnih občinskih odbornikih. V obrambo podpor je moral nastopiti sam župan Štravs. Odločno je odklonil stališča nekaterih odbornikov, ki so menili, da bi bilo bolje, če podpor sploh ne bi dodeljevali. Župan je odločno odklonil tako stališče, ker bi pomenilo vzgajanje še k duševni revščini, ko je že socialne preveč.

V pozni pomladi leta 1913 je bila v Idriji velika poplava. Nastopila je celo nevarnost za rudnik. Poplavo so tudi tokrat povzročile idrijske grablje. Tako je spet z vso odločnostjo planila na dan zahteva, da je treba grablje odpraviti. Tudi občinski odbor je o tem razpravljal na seji 2. julija 1913. Sprejet je bil predlog, da se občina posluži vseh sredstev, da bi končno le dosegla odpravo teh nesrečnih grabelj ali pa vsaj njihovo prestavitev izven mesta. Izvolili so posebno delegacijo z državnim poslancem na čelu, ki naj bi ponesla ministru za poljedelstvo spomenico, sprejeto na seji. O tem vprašanju je odbor razpravljal že leta 1909. Že takrat je poslan na Dunaj posebno spomenico, na katero pa je ministrstvo odgovorilo, da zadevo preučujejo. To pa je bilo tudi vse.

Zanimiva je iz tega časa tudi borba občine za cene mesa, ki so v mestu neprestano naraščale. Da bi zadevo razčistili, je župan Štravs povabil idrijske mesarje na razgovor. Toda nobeden se vabilu ni odzval. Tuji mesarji, ki so uvažali v mesto meso, so ga prodajali po nižjih cenah, domači pa so jih navijali. Domači mesarji so celo prišli k županu in protestirali proti početju tujih mesarjev. Hoteli so jih izriniti z domačega trga. Da bi to dosegli, so vozili pritožbo na okrajno glavarstvo, češ, da prodaja mesa na stojnicah ni dovoljena. Spor je občina pametno rešila. Odpri so posebno občinsko mesnico, oziroma tržno lopo, ki so jo oddajali v najem tujim mesarjem.

Tik pred začetkom prve svetovne vojne naj bi občina dobila mestno telefonsko omrežje, kar bi stalo 12.000 Kron. Stroške bi pokrilo že 25 stalnih naročnikov. Odbor je zadevo odstopil svojemu odseku v proučevanje.

Tako je potekalo delo občinskega odbora zadnja leta pred vojno. Loteval se je številnih problemov, jih nakazoval in po svojih skromnih finančnih možnostih tudi reševal. Baval se je s številnimi komunalnimi zadevami: postavljaj zide in škarpe ob potih, popravljaj vodovode in poti in ulice, izdajal je domovinske pravice, obrtne dovolilnice in razdeljeval socialne podpore in še mnogo drugih drobnih stvari, ki so se kopičile v občini.

Posebno velikih problemov se občinski odbor v tem času ni loteval. Preveč je bilo še starih, ki so zahtevali reševanja in rešitve. Tudi posebno ostrih političnih bojev v samem občinskem odboru ni bilo čutiti. Vse življenje v mestu se je razvijalo pod vtisi dogodkov na Balkanu in v Avstriji, ki niso obetali nič dobrega. Sarajevski dogodki leta 1914 niso prinesli zaenkrat sprememb na občinskem odboru. Še vedno je županoval socialni demokrat Ivan Štravs, ki je opravil svojo dolžnost do sarajevske tragedije na seji občinskega odbora 1. julija 1914 s temile besedami: „Predno prehajamo k obravnavanju dnevnega reda, se spominjamo tragičnega dogodka, ki se je izvršil v Sarajevu nad prestolonaslednikom in njegovo soprogo. Naj bi bil nagib atentata kakršenkoli, v nobenem primeru ne more in ne sme biti umor tisto sredstvo, ki naj bi vodilo do cilja. Kakor obsojamo duševno in gospodarsko nasilje, ki se vrši nad poedinci, kakor obsojamo

krivice, ki se vrše nad narodi, z isto doslednostjo nastopamo tudi proti atentatom nad vladarji, ker imamo človeško življenje za nedotakljivo pravico človeške osebnosti. S tega načelnega stališča obsojamo atentat na avstrijskega prestolonaslednika in njegovo soprogo, obenem pa iskreno želimo, da bi ta nesrečni čas zaslepljenosti poedincev ne kalil tako nujno potrebnega miru evropskim narodom “

Občinskemu odboru je župan še predlagal, naj se ta sožalnica zabeleži v zapisnik seje in zapisnik pošlje c.kr. deželni vladi v Ljubljani.

Predlog je bil soglasno sprejet.

Vojno ozračje je preplavilo tudi idrijsko kotlino. Občinski odbor je moral usmeriti svoje delo v reševanje problemov, ki so jih prinašali novi časi. Najprej je bila tu mobilizacija vojnih obveznikov, pa živine in vozov. Za vsem tem so se nabirale skrbi za zaloge živil in hrane, za nastanitev beguncev, ki so se zatekli v Idrijo iz Galicije in Bukovine. Zaradi oskrbe mesta je bilo treba nujno izboljšati državno cesto Idrija—Logatec in izboljšati poštni promet na tej relaciji. Za prevoz hrane v mesto pa je bilo treba doseči oprostitev od mobilizacije konj, volov in vozov. O vseh teh stvareh je občinski odbor razpravljal na seji 18. decembra 1914 in naslovil na deželno vlado v Ljubljani in poštno ravnateljstvo v Trstu posebne spomenice.

Zanimivo je, da je občinski odbor na seji 30. marca 1915 dal predlog, naj bi poštni uradi poleg nemških vojaških poročil z bojišč nabijali na oglasnih deskah tudi poročila v slovenščini.

Leta 1915 je stopila v vojno tudi Italija. Nad idrijskim mestom so se kopičile nove težave, nad občinskim odborom pa nove naloge in skrbi. Idrija je prišla v neposredno zaledje soške fronte. Tu so se začele zgrinjati množice avstrijske vojske. Šole so se spremenile v vojaške bolnice, skozi Idrijo je stekla ozkotima tovorna vojaška železnica, ki je prevažala vojni material iz Logatca proti Sv. Luciji. V mestu so nastala velika skladišča vseh vojnih potrebščin. Poleg vsega tega pa je soldateska, zbrana z vseh avstrijskih vetrov, prinesla s sabo in z vseh področij več slabega ko dobrega, kar je močno vsestransko vplivalo na idrijsko življenje. Občinski odbor je ostal nemočen proti vsemu, kar se je nagrmadilo v mestu. Najtežji problem pa je bila preskrba prebivalstva s hrano in drugimi potrebščinami.

Temni oblaki nad dolino so se vedno bolj kopičili in jasno je bilo, da ne bo prizaneseno niti občinskemu odboru s socialističnim županom na čelu. Vojne razmere so zahtevale na vseh položajih in ustanovah zanesljive ljudi, predane pristaše in podanike tako klerikalnemu režimu, ki je vladal na Kranjskem, kakor tudi črno žoltemu režimu na Dunaju. Vse to pa občinski odbor v Idriji, kljub tretjini klerikalnih odbornikov, ni mogel biti. Politična situacija v deželi in državi je zahtevala, da preide tudi občinska oblast popolnoma v roke režimu in dinastiji zvestih, za vero in cesarja se borečih političnih bojnikov. To pa je bila tedaj samo Slovenska ljudska stranka. Tako so razmere dozorevale tudi v Idriji v prid klerikalcev. Spoznali so, da je prišel pravi trenutek zanje.

Rušitev občinskega odbora so začeli izvajati postopno. Najprej so v začetku oktobra 1915. leta vsi klerikalni odborniki v občinskem odboru izstopili iz vseh občinskih odsekov in tako ohromili njihovo dejavnost. Odseke so sicer izpopolnili z drugimi odborniki, tokrat z liberalnimi, ki doslej niso sodelovali v odsekih. Ker klerikalci s tem svojim korakom niso omajali občinskega odbora in ga prisilili k odstopu, so 12. oktobra 1915 izvedli zadnji napad na občinski odbor. Vsi so soglasno odstopili kot občinski odborniki in tako dali deželni vladi priliko, da občinski odbor razpusti in postavi klerikalnega gerenta, svoj gerentski svet, in tako požene celotno upravo občine v enobavno klerikalno občinsko oblast.

Občinski odbor, ki je bil izvoljen na občinskih volitvah pred dobrimi štirimi leti, je bil 12. decembra 1915 razpuščen in prvi ter zadnji socialnodemokratski župan se je 18. decembra 1915 moral posloviti od županskega mesta. Župana so spodnesli tisti, ki so mu leta 1911 pomagali s svojimi glasovi na županski stolec. Tako je končala večletna tiha in

nepisana koalicija rdečih in belih v idrijskem občinskem odboru. Mirnodobske razmere klerikalcem niso bile naklonjene, saj se niso mogli v njih prikopati do občinske oblasti. Vojne razmere v katoliški Avstriji pa so jim šle na roko in jim odprle vrata v upravo idrijske občine.

Za občinskega gerenta je bil najprej imenovan rudniški svetnik Herman Pirnat, kmalu za njim pa katehet Fran Oswald, skrajni eksponent klerikalne stranke in klerikalnih režimov. Za člane gerentskega sveta pa so bili imenovani Janez Kavčič, Leopold Troha in Josip Modrijan, vsi iz vrst Slovenske ljudske stranke.

Tako je za daljšo dobo prenehalo obdobje od ljudstva izvoljenih občinskih odborov in njihovih županov tudi v Idriji. Nastopila je doba gerentstva, ki je trajala vse tja do razpada Avstrije, ko se je tudi z idrijske občine moral posloviti zadnji avstrijski gorečnej in je na njegovo mesto spet stopil tisti, ki ga je Oswald leta 1915 spodnesel. Od prve slovenske vlade je bil na mesto novega gerenta na občini imenovan zadnji redno izvoljeni župan izpred vojne, socialdemokrat Ivan Štravs. Na to mesto je bil imenovan z odlokom deželne vlade 6. novembra 1918. Na svoji novi dolžnosti pa je bil le kratek čas, saj ga je že 24. aprila 1919 zamenjal italijanski oficir kot prvi občinski komisar tuje oblasti.

3. ZAČETNI KORAKI KOMUNISTOV

Prva komisarska doba v idrijski občini je trajala do januarja 1922, ko so bile razpisane prve in zadnje občinske volitve. Takrat je nastopila prva, a tudi zadnja doba slovenskega občinskega odbora in slovenskega župana pod italijansko okupacijsko oblastjo. To je doba, ko v občinskem odboru nastopijo poleg socialnih demokratov tudi že prvi komunisti.

Na prvi seji 2.2.1922 novoizvoljenega občinskega odbora, ki je v novih razmerah štel samo dvajset članov, je bil ob navzočnosti vladnih komisarjev, izvoljen za prvega in zadnjega idrijskega slovenskega župana pod Italijo klerikalec, trgovec in posestnik Karel Treven. Dobil je 15 glasov, en glas je dobil Valentin Vidmar, štiri komunistične glasovnice pa so bile prazne.

Tokrat so se povezali stari strankarski nasprotniki izpod Avstrije, liberalci in klerikalci. Znašli so se na skupnih narodnih okopih. V občinski odbor pa so prišli tudi štirje komunisti, nekaj pa je bilo tudi še socialnih demokratov.

Na drugi seji 10. februarja 1922 je občinski odbornik, komunist Ivan Krašna v imenu svojih tovarišev dal izjavo: „Poudarjajoč naš izredni značaj in dobro vedoč, da delovno ljudstvo ne sme pričakovati nobene rešitve ne v občinskih ne v parlamentarnih zastopih kapitalistične države, izjavljam, kot zastopnik revolucionarnega proletariata, da bo delovno ljudstvo le tedaj rešeno okov suženjstva, ko bo z revolucionarnim bojem pod vodstvom komunistične internacionale zrušilo sedanji državni aparat in vzpostavilo svojo vlado sovjetske republike in diktature proletariata. Zaradi tega odklanjam vsako sodelovanje z buržoaznimi strankami in izjavljam, da bomo vedno in ob vsaki priliki obsojali in razkrinkavali sedanji reakcionarni režim kapitalistične manjšine nad večino delovnega ljudstva.“

Revolucionarna izjava Krašne je dvignila župana v protest in pozval je komunistične odbornike, naj sodelujejo v odsekih občinskega odbora, potem ko so odklonili sodelovanje v predsedstvu oziroma v starešinstvu občine.

Krašna je zatem k svoji izjavi še dodal, da bodo komunistični odborniki branili proletarske interese ter zastopali koristi delavstva, nasprotovali pa bodo vsemu, kar bi bilo delavstvu v škodo. Končno so komunistični odborniki še izjavili, da se bodo udeleževali samo plenarnih sej občinskega odbora.

Na seji občinskega odbora, ki je bila 3. aprila 1922, je odbor obravnaval zahtevo vlade, da prevzame občina osnovno šolo v svoje breme.

V razpravi je komunistični odbornik Ivan Krašna dejal, da ima država namen izčrpati delavstvo, ker zahteva in pritiska naj delavstvo nosi vse stroške za ceste, šole, bolnice itd. Apeliral je na občinski odbor, da se z vsemi močmi in sredstvi upre nakanam države. Šola je bila tri in pol stoletja v oskrbi države. Svetoval je, naj se občina zavzame zato, da bo država sezidala novo šolo, ker obstoječa ne zadošča več sedanjim razmeram in potrebam. Šolski razredi so preobremenjeni. Predlog je občinski odbor soglasno sprejel.

Na naslednji seji občinskega odbora 13. aprila 1922 je bilo na dnevnem redu izkoriščanje voda na idrijskem območju in v porečju Idrije in Soče. Odborniki so menili, da bi bilo treba izkoriščanje voda odstopiti Vodno električni skupnosti Julijske krajine in ne kakemu privatnemu kapitalistu.

V zvezi s to razpravo je odbornik Ivan Krašna dejal, da je vedno za napredek, toda komunisti niso za električne naprave in stroje, ker spodrivajo delovno silo. Menil je, da je sicer koristno izkoriščati vodne sile, toda elektrifikacija povzroča brezposelnost. Izjavil je, da pristaja na predlog, ker upa, da bo nekoč delavstvo zmagalo in potem po svoje uredilo tudi te stvari.

Na seji so razpravljali tudi o nevarnosti, ki grozi goriško-gradiščanski deželni avtonomiji in sprejeli o tem resolucijo ter jo odposlali deželnemu odboru v Gorici. Resolucija je zahtevala ohranitev deželne avtonomije, kar je bilo tudi obljubljeno s strani italijanskih predstavnikov in pozivala deželni odbor, naj se za avtonomijo bori.

Predstavniki komunističnih odbornikov Ivan Krašna je v zvezi s tem vprašanjem ugotavljal, da vsaka večnarodna država izkorišča narodne manjšine. Komunisti so za avtonomijo, vendar je bil prepričan, da obstoječa avtonomija ni nič drugega kot gola iluzija. Italija bo izkoriščala narodne manjšine tako, kot jih je Avstrija. Izjavil je, da bo glasoval za resolucijo v prepričanju, da od buržoaznih držav ni pričakovati dobrot za ljudstvo. Pravice si bomo morali priboriti z lastnimi silami.

Tudi ob obravnavi o zaključnem računu za leto 1921 se je oglasil k besedi Ivan Krašna. Dejal je, da v splošnem nima nič proti zaključnemu računu. Račun je tudi sam pregledal in ugotovil, da pa so nekatere postavke previsoke. Predlagal je, naj bi v bodoče znižali županovo in tajnikovo plačo na polovico sedanje. (Plači sta znašali 13.295.14 in 11.870 Lir op. p.) Menil pa je, da je plača blagajničarke prenizka (znašala je 900 Lir op. p.) Protivil se je tudi podpori Obrtniški bolniški blagajni, Združenju samostojnih obrtnikov in Vincencijevi družbi. Zahteval je, naj se vse te organizacije same vzdržujejo. Ugotovil pa je, da je postavka za dijaške podpore prenizka in bilo bi jo treba povišati, ker so dijaki samo revni rudarski sinovi. Krašnove pripombe k zaključnemu računu so se bolj nanašale na novi občinski proračun za leto 1922. Krašna je nastopil tudi proti občinski podpori Delavski strokovni zvezi v Idriji, češ, da ne priznava nobene druge delavske organizacije kakor samo ono, v kateri so organizirani skoro vsi idrijski rudarji.

Na isti seji 22. oktobra 1922 je Krašna poročal, da si je ogledal mestno ubožnico in ugotovil, da dobivajo reveži zelo slabo hrano ter da so postelje zelo slabe. Predlagal je zvišanje količin živil in izboljšanje prehrane. Reveži naj bi dobivali belo kavo in najmanj enkrat na teden tudi juho in meso. Zavzeli se je treba tudi za izboljšanje ležišč. Na tej seji je kritiziral tudi slabo mestno razsvetlavo in povišanje najemnin za vrtove, ki jih obdelujejo rudarji.

To pa je bil zadnji glas komunističnega odbornika v idrijskem občinskem odboru. Glas idrijskega delavstva je utihnil za več kot dvajset let. Za njim je z idrijske občinske pozornice izginila tudi slovenska beseda in kmalu tudi slovenski občinski odbor. Nasilje je zlomilo njegovo delo in življenje. Nastopila je doba tujih komisarjev in tujega jezika, dokler niso leta 1945 vkorakali v mesto partizani, ga osvobodili in na občinsko oblast so stopili komunisti novih časov. Uresničili so sanje, težnje, prepričanje svojih delavskih prednikov ter v težkem bolj priborili delavskemu razredu svobodo, delu pa čas in oblast.

Dragi Lado, tiho si se poslovil; kot je bilo tiho tvoje življenje poslednja leta. Sedaj je trenutek, da se od tebe poslovijo občani, ki si jim bil predsednik dolga leta.

Otroška leta so ti potekala kot vsem rudarskim sinovom v Idriji. Želja po znanju te je pripeljala na realko, kjer si bil vidna osebnost in vodja mnogih naprednih krožkov in združenj. Vedno si iskal in našel pot k delavstvu, kajti vedel si, da ima inteligenca edino bodočnost v povezovanju z ljudskimi množicami. Zaradi tega si bil pod stalno kontrolo. Ko se je v okupirani Primorski začel razraščati fašizem, si pobegnil v Jugoslavijo in takoj našel stik z naprednimi silami. Tu si se zavzemal za osvoboditev primorskega ljudstva in sodeloval pri organizaciji protifašističnih emigrantskih skupin. Ob razpadu stare Jugoslavije si pravilno začutil, da je prišel čas, ko mora ljudstvo povedati svojo besedo in prvič v zgodovini samo odločiti o svoji usodi. Ko si sprejel organizacijo primorskih rojakov v Ljubljani, si bil aretiran in obsojen na ječo ter kasneje odgnan v internacijo v Italijo.

Ob zlomu fašistične Italije si vedel, da je tvoje mesto ob prihodu iz taborišča samo v partizanskih vrstah. Priključil si se brigadi Srečka Kosovela in delal v štabu 30. divizije. Tu si bil tudi sprejet v vrste Zveze komunistov.

Po končani vojni si se zavedal svoje človeške in partijske dolžnosti. Delal si v republiškem ministrstvu za finance, bil predsednik Gospodarskega sveta bivšega okraja Tolmin in nazadnje predsednik občine Idrija.

Za svoje delo si žel priznanja, medalje in odlikovanja.

Ko si odšel v pokoj, si našel delo, ki si mu posvetil vso svojo ljubezen. Zatekal si se v življenje in mir planin, ohranil in opisal bralcem nešteto trenutkov z naših hribov in grap.

Bralci Idrijskih razgledov pa te poznajo in te bodo ohranili v spominu kot zvestega kronista svojega časa, saj v zadnjih letih ni bilo številke naše revije, v kateri ne bi bilo napisano tvoje ime.

Vedel si, da si med zadnjimi pričami slavnih časov idrijske realke, zato si hotel kot priča in soustvarjalec njene zgodovine ohraniti delček tistega časa tudi mlajšim rodovom.

Tej nalogi, da opišeš delo naprednih realčanov, se nisi odpovedal, čeprav te v zadnjem času nista več ubogala oko in svinčnik.

Rodni Idriji si ostal zvest vse življenje, čeprav si moral iz nje bežati; njej si posvetil poslednje ustvarjalne sile, čustva in besede.

Ko se v tem jesenskem dnevu poslavljamo od tebe, ti izrekamo zahvalo za vse tiste sile, ki si jih poklonil našemu mestu in občini.

Slava tvojemu spominu!

LADO BOŽIČ

27. junij 1904

14. oktober 1976

PARTIZANSKI DNEVNIK 1943-1945

Že pred časom je prišlo do načrta, da se v celoti ponatisne Partizanski dnevnik, ki je bil med vojno zelo priljubljen list. Lani je izšel reprint tiskanih števil, sledil naj bi ponatis ciklostiranih števil ter nazadnje posebna knjiga s komentarji, registri, pojasnili itd.

Bralce prosimo, da nam pomagajo sestaviti vsaj delni seznam dopisnikov tega lista, kar zaradi ilegalnih imen ni lahko. O tem pričata posebni prilogi na koncu prispevka. (Pišite na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, arhivski oddelek, Trg osvoboditve 1 v Ljubljani). Vnaprej se lepo zahvaljujemo za sodelovanje!

Partizanski dnevnik je začel izhajati kot glasilo Triglavske divizije NOVJ, ki so jo formirali v začetku oktobra 1943. leta in jo kasneje imenovali XXXI. divizija. Prva številka je izšla 26. novembra 1943 v 400 izvodih, razmnoženih na ciklostil v vasi Zakriž nad Cerknem. V 1. letniku je izšlo do konca 1943. leta 34 števil.¹

Pobudniki lista so bili člani propagandnega odseka divizije, ki so izdajali dnevne radijske vesti, še posebej France Vreg-Mile in Edvard Kokolj-Martin; ta dva sta tudi izbrala ime za novo glasilo Partizanski dnevnik. Tretji član uredništva je bil v tem času inž. Marjan Tepina.

Nastala je vojaška ciklostilna tehnika, ki je kar na pohodih in med boji razmnoževala list ne le za borce, ampak tudi za civilno prebivalstvo Primorske in Gorenjske. Borci so ga širili v teh krajih, saj je tu bilo njihovo operacijsko območje. Osrednji partizanski listi so bolj poredko prihajali semkaj, vojaških glasil ni bilo veliko in tako je postal Partizanski dnevnik izredno priljubljen pokrajinski list, ki je objavljal tudi krajevne novice in prispevke borcev. S tem je veliko pripomogel k zblizanju in tesnemu sodelovanju med primorskim ljudstvom in narodnoosvobodilno vojsko.

Tednji komandant IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije Lado Ambrožič-Novljan je spoznal pomen dnevnika in ga je zato spremenil v glasilo IX. korpusa (od številke 43 do 142 – to je v času od 14. februarja do 31. maja 1944). List so razmnoževali v stalni vojaški tehniki, ki jo je organiziral Drago Kuralt (to je „tehnika Drago“ nad Cerknem). Dnevna naklada je narasla na 1000 izvodov. Novi urednik je postal Jurij Štante – Juš. Priljubljenost in politični pomen lista sta rastla, organizirana je bila široka dopisniška mreža, vodilni politični delavci so vanj pisali direktivne članke; zato so ga s 1. junijem 1944 spremenili v glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko.

Medpokrajinski propagandni odsek za Slovensko Primorje in Gorenjsko je v soglasju s štabom IX. korpusa imenoval novo uredništvo: glavni in odgovorni urednik je bila Milena Mohorič (za politični del), Jurij Štante – Juš (za vojaške zadeve), France Vreg – Mile (sourednik gradiva iz vojske in terena), Edvard Kokolj –Martin (pomožni urednik pri IX. korpusu), France Štiglic–Tugo (pomožni urednik za Gorenjsko). Kar šest ciklostilnih tehnik (med njimi „Drago“, „Nanos“ in „Jelenk“) je razmnoževalo list, ki je imel visoko naklado. od 4.000 do 5.000 izvodov. Zato je štab IX. korpusa razmišljal o tiskani izdaji v svoji mali tiskarni „Julij 63“ (v grapi Govcu pod Gorenjo Trebušo), a za kaj takega je bilo v začetku premalo črkovnega gradiva. Vodja Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje Ciril Lukman – Anjo je potem računal, da bo lahko nova partizanska tiskarna „Slovenija“ prevzela to delo že v začetku septembra 1944. Zaradi različnih težav se je njeno obratovanje zavleklo in tako so natisnili prvo številko (235) v noči od 4. na 5. september 1944 (dve strani, format 35x25 cm) z naklado 4.000 izvodov, vendarle v tiskarni „Julij 63“. (Tiskarna je nekaj dni prej dobila novo konspirativno ime „Doberdob“, vodil jo je Lucijan Jakulin – Julij, a je iz varnostnih razlogov prenehala z

delom 20. septembra).² Avgusta je postal odgovorni urednik lista kapetan Lev Modic, ker je Milena Mohoričeva odšla na Dolenjsko.

18. septembra 1944 je tiskarna „Slovenija“ že lahko prevzela v delo 248. številko dnevnika (štiri strani, format 35x25 cm) in v dotedanji nakladi 4.000 izvodov. Tiskarna je bila tehnično dobro opremljena in skrita v grapi pod Ogalci pri Vojskem Vodil jo je Rado Čencič – Mitja. Kolportaza dnevnika in druge literature ni potekala brez težav, četudi sta bili Primorska in Gorenjska dobro povezani med seboj: z vodjem Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje, Cirilom Lukmanom – Anjom sta usklajevala kolportazo lista Ivan Golc – Stanko na Gorenjskem in Tone Baloh, vodja kolportaznega oddelka pokrajinske tehnike. 1.000 do 1.500 izvodov Partizanskega dnevnika je prihajalo na gorenjski naslov „OK tehnika Škofja Loka“ (kasneje „Darja“ preko kurirskih postaj 11-G oziroma P-35).³

Za temi skromnimi podatki je skrita izredna požrtvovalnost zavednega primorskega ljudstva. Papir, tiskarske potreščine, celo stroje in vse drugo je uspešno nabavljala posebni nabavni oddelek Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje, oskrboval ni le primorskih partizanskih tiskarn, ampak tudi osrednje partizanske tiskarne na Dolenjskem. Gradivo so nabavljali v Trstu, Gorici, severni Italiji, celo v Milanu; imeli so skrita skladišča, od koder so razvažali ali nosili material v skoraj nedostopne tiskarne. Kurirji so raznašali tisk po Slovenskem Primorju in Beneški Sloveniji ter po Gorenjski.

26. septembra 1944 je prišla v uredništvo Partizanskega dnevnika Živa (Nada Dragan?) iz Odseka za informacije in propagando Zapadno-primorskega okrožja.⁴ Štiri dni kasneje, 30. septembra, pa je Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko (zanj Bogdan Osolnik) javil Pokrajinskemu odboru OF za Primorsko, da bo Franc Žen, dosedanji član odseka za informacijo in propagando, „začasno zastopal naš odsek v redakciji Partizanskega dnevnika, dokler ne dobimo za to druge stalne moči“.⁵ Po Modicevem odhodu je 276. številko (19. okt. 1944) pripravil novi urednik, predsednik PNOO za Slovensko Primorje, pisatelj France Bevč, ki je ostal na tem mestu do 24. novembra 1944, nakar ga je zamenjal dr. Danilo Milič; radijska poročila je sprejemal inž. Milan Kovačič-Izidor.⁶ Razmišljalo se je še o novih sodelavcih, kar razberemo iz kopije dopisa tovarišici Joži (Lidiji Šentjurčevi) 23. novembra 1944: „Tovariša Milič in Martin ki opravljata sedaj posle urednika, sta predlagala, da bi čimpreje pritegnili v redakcijo tovariša Fortiča Dušana, tiskovnega referenta pri propagandnem odseku IX. korpusa, že starejši sodelavec dnevnika ter tovariša Stanka, urednika Dnevnega vestnika pri Srednjeprimorskem okrožju“.⁷ France Vreg – Mile navaja med sodelavci-uredniki še Sašo Štampiharja in Jožeta Smoleta.⁸ Že 18. oktobra je PNOO sporočil Podružnici Tanjuga za Slovenijo, „da vodi podružnico Juš Štante – dosedanji vodja dopisniškega oddelka pri Partizanskem dnevniku“.⁹ kar je objavil tudi dnevnik v 275. številki.

V ofenzivi aprila 1945 je bil Danilo Milič ranjen, Edvard Kokolj-Martin je padel, zato je uredniške posle prevzel Lado Pohar-Damjan.¹⁰ Andrej Pagon–Ogarev se spominja v svojem prispevku, da ga je 26. aprila 1945 POOF za Slovensko Primorje določil skupaj z Nado Dragan-Živo za pomoč pri uredništvu Partizanskega dnevnika.¹¹ Rado Bordon pa je v nekrologu v spomin dr. Dušanu Savniku mimogrede omenil: „Bil je tudi urednik Partizanskega dnevnika za osvobodeno Primorsko“.¹²

Delovni pogoji za sodelavce in tiskarje niso bili lahki, a so ti rabili sorazmerno le kratek čas, da je bila številka gotova: podnevi so stavili, ponoči tiskali in zjutraj so jo kurirji že raznašali! Da bi razbremenili tiskarno „Slovenijo“, je januarja 1945 ponovno začela obratovati tiskarna „Doberdob“, tokrat pri Stopniku ob Idriji. V začetku jo je vodil Stane Čimperman, nato Janez Lajevec. Tu so tiskali tudi list za italijansko prebivalstvo II nostre avvenire. Zaradi prezaposlenosti tiskarjev je Partizanski dnevnik s 1. januarjem 1945 izhajal le šestkrat tedensko, vsak dan razen ponedeljska. List je zašel tudi v finančne težave, zato je bil osnovan tiskovni sklad.

V 3. številki dnevnika (4. januarja 1945) je na 2. strani objavljeno, da so tiskovni sklad osnovele žene iz Lokovca in zbrale prvih 150 lir. V arhivu Propagandne komisije pri POOF za Slovensko Primorje zasledimo dopis Janeza Stanovnika (že 28. dec. 1944), da naj vse propagandne komisije „poverijo iz svoje srede enega od tovarišev, ki bo še posebej odgovarjal za Tiskovni sklad Partizanskega dnevnika. Najbolje je, če za to odgovarja tovariš vodja oddelka za kolportažo. Zavedajte se, da zavisi od Tiskovnega sklada to, če bo mogel Partizanski dnevnik tudi v bodoče redno izhajati, ker nam primanjkuje denarnih sredstev“.¹³ Akcija se je hitro širila, saj so želeli, da bi list kljub povečanemu formatu znova izhajal na štirih straneh, kot je objavila 5. številka dnevnika.

Res je s 1. februarjem 1945 dobil list še 3. in 4. stran. Nekaj dni kasneje je pisal Srečko Rihtar (v 32. številki dnevnika pod naslovom Trideseta daruje za Partizanski dnevnik): „Ko so (borci) videli, da ima uredništvo gotove gmotne težave, so takoj pristopili k akciji in s tem dokazali, kako je med našo vojsko priljubljen Partizanski dnevnik . . . Darovali so vsi, prav vsi. Slovenci, Rusi, Italijani, Poljaki, Francozi. Ne zato, ker bi morali, temveč zato, ker se zavedajo važnosti našega osvobodilnega tiska in komaj čakajo na svoj priljubljeni dnevnik.“ Zbiranje sredstev je bilo zelo uspešno, o čemer so bili bralci sproti obveščeni. V 78. številki (13. aprila 1945) je zadnjič objavljena zbrana vsota in tako izvemo, da so v treh mesecih in pol zbrali skupno: 174.274,30 lir, 12.021,72 RM, 102 dolarja, 235 francoskih frankov, 146 rubljev, 43 zlotov, 362 kun in 20 belgijskih frankov.

DOPISNIŠKA MREŽA

Svojevrstna posebnost tega lista je razvejana mreža dopisnikov – domačinov. Njihova rubrika „Krajevne vesti“ je bila izredno priljubljena. Zanimivo, da so v tistih časih prijele za pero tudi mnoge žene in dekleta! Andrej Pagon – Ogarev, ki je sam začel kot dopisnik in potem postal pravi novinar, je takole opisal dopisništvo: . . .

„Dopisniki in dopisnice Partizanskega dnevnika so bili člani rajonskih in krajevnih propagandnih odborov OF. Svoje prispevke so dopisniki in dopisnice pošiljali po rednih kurirskih poteh na okrožje, v začetku na OIP (odsek za informacije in propagando), kasneje pa na KAP (komisija za agitacijo in propagando).

Pri Okrožnem odboru OF je bil pri komisiji za agitacijo in propagando vodja oddelka za dopisništvo tovariš z izkušnjami časnikarja, ali vsaj nekaj časa prej brigadni ali divizijski vojni dopisnik. Naloga vodje dopisništva je bila, da je po vsem okrožju – kjer jih še ni bilo – organiziral dopisnike in vodil dopisništvo.“¹⁴

Pagon je ob tem obžaloval, da so se imena nekaterih dopisnikov izgubila in jih ni mogoče navesti; sicer pa je omenjal sodelavce kar s partizanskimi imeni (Marjetka, Iztok, Krajnik, Ljubka itd.).

Tudi iz arhiva Okrožnega odbora OF za Zapadno Primorsko je lepo razvidna korespondenca novinarja in vodje dopisništva Ogareva z dopisnicami, kjer so navedena le njihova konspirativna imena (Bojana, Valeška, Vlasta, Milenka, Jasna, Ančka, Justi iz odseka za prosveto).¹⁵ Naj omenim še dva arhivska dokumenta in zapisa iz Partizanskega dnevnika, ki kažejo skrb za dopisnike: Branka Rožič iz Okrožnega narodnoosvobodilnega odbora za Vipavsko je 27. julija 1944 pisala POOF za Slovensko Primorje: . . . „Iz uredništva Slovenskega poročevalca in Partizanskega dnevnika so nam odgovorili na poslana dopise. To je naše dopisnikarje razveselilo in spodbudilo k nadaljnjemu delu“.¹⁶ Lev Modic je 20. avgusta 1944 pisal dopisnikom Partizanskega dnevnika: „Poudarjamo znova, vse naše delo mora biti aktualno, biti moramo na tekočem. Toda ne vzemite tega načela tako, da boste pisali samo parole, samo ponavljajoče se uvodnike. Vsak članek, vsako kulturno delo sploh izraža nek odnos do življenja, neko odločitev v vprašanjih, ki se družbi in človeku postavljajo v danem trenutku.“¹⁷

Lovro (Čopič Vladimir) je v 312. številki Partizanskega dnevnika v Besedi dopisnikom sporočal: „V naše uredništvo prihaja vsak dan mnogo dopisov . . . V naše časopise lahko piše vsakdo, komur je pri srcu naše delo in življenje naše domovine. Naloga stalnih dopisnikov je precej težavnejša, saj predstavljajo nekako ljudski glas v najširšem pomenu besede,“ . . . biti mora opora propagandi, prepričevati o pravičnosti boja, o idealih svobode in demokracije, aktualnih političnih problemih, pisati mora tudi o napakah, ki se pojavljajo (biciklizem, lov na zvezdice, družinska politika itd).

Marica Čepe – Eva se je po vojni takole spominjala na dopisovanje: „Spet nabiram iz svoje partizanske torbe dopise za „Slovenko“ in za „Partizanski dnevnik“, ki so pisani z okorno, neveščo roko, in ki so vendar tako verna podoba boja, žrtev, ljubezni do rodne grude. Zbiram pa pesmi, kratke črtice in celo igre, ki so jih napisale žene v raznih tekmovanjih za mitinge.“¹⁸

Sik piše v 281. številki dnevnika (pod naslovom Organizirajmo dopisništvo-stopnjujmo propagando): . . . „Ljudsko dopisništvo, ki spada neposredno k organizacijskim nalogam komisije za agitacijo in propagando, mora postati prava ljudska tribuna, koder bo vsak državljan lahko svobodno izražal svoja politična mnenja in predloge . . .“

Partizanski dnevnik je imel veliko dopisnikov, mnogi med njimi so se podpisovali le s partizanskimi konspirativnimi imeni.¹⁹

Proti osrednjemu svobodnemu ozemlju v severnem delu Primorske so se vrstile okupatorjeve ofenzive v juniju, juliju, oktobru, decembru 1944. leta in se nadaljevale v februarju ter marcu 1945; zadnja ofenziva je bila najtežja in je dosegla svoj vrh 30. marca in 1. aprila. Tudi tiskarni „Doberdob (pri Stopniku) in „Slovenija“ sta bili v sovražnikovem obroču, vendar sta v strogi konspiraciji delali naprej; tudi dnevnik je izhajal, četudi z zamudo in nižjo naklado, saj je primanjkovalo papirja. Ena najlepše opremljenih številka je izšla v teh težkih dneh: posebna izdaja 4. aprila v počastitev prihoda Rdeče armade na slovenska tla. Material zanjo je bil že nekaj časa pripravljen, pa je kljub temu treba občudovati veliko požrtvovalnost tiskarjev v „Sloveniji“. Partizanska vojska je imela v ofenzivi hude izgube, precej ranjenih, ujetih in padlih, pa se je uspela prebiti iz obročev. V bojih sta padla tudi sodelavca Partizanskega dnevnika, člana uredništva – Edvard Kokolj – Martin in šef propagandnega odseka pri štabu IX. korpusa Saša Štampihar; padel je tudi tajnik POOF za Gorenjsko Jaka Štucin – Cvetko. Del osebja iz „Slovenije“ (domačini) se je umaknil proti Vipavski dolini in se v aprilu postopoma vračal, ko je bilo ofenzive konec. Tone Baloh je ponovno vzpostavil kolportažno mrežo.

Dogodki ob koncu vojne so se silno hitro vrstili, nemški okupator s svojimi sodelavci se je moral umikati. Glavnina IX. korpusa, predvsem XXX. divizija, je prodirala proti Trstu, enote XXXI. divizije pa proti Trziču in Gorici: 1. maja 1945 je jugoslovanska armada osvobodila ta mesta in se srečala z zavezniki. Tiskarni „Slovenija“ in „Doberdob“ sta delali vse do 1. maja: poleg drugih tiskov sta izšli redna in izredna izdaja Partizanskega dnevnika za praznik dela. Na to so se tiskarji in vodstvo Pokrajinske tehnike preselili: osebje „Doberdoba“ proti Gorici, sodelavci „Slovenije“ in vodstvo tehnike pa v Trst. (Iz ohranjenega seznama izvemo, da je bilo takrat v tiskarni „Sloveniji“ 50 ljudi, v „Doberdobu“ 24, v ciklostilnem oddelku 48, v Pokrajinski tehniki 53. Tako je 175 ljudi skrbelo za tiskano besedo na Primorskem). V Trst je prišlo tudi nekaj sodelavcev iz osrednjih tiskarn in Centralne tehnike KPS: skupaj so zasedli tiskarno italijanskega dnevnika Il Piccolo in natisnili tri številke Partizanskega dnevnika (eno posebno ter dve redni številki – 6. in 7. maja 1945). Natisnili so tudi italijanski list Il nostro avvenire.

Le teden dni kasneje – 13. maja 1945 – je izšla v Trstu prva številka Primorskega dnevnika v 30.000 izvodih; tako je Partizanski dnevnik dobil dostojnega naslednika! S tem se je že začelo novo poglavje v zgodovini slovenskega tiska v našem Primorju.

VSEBINA LISTA

Dnevnik je imel svoje stalne rubrike in priloge, likovno opremo (linorezi, vinjete) in celo izredne praznične izdaje. List lahko upravičeno uvrstimo na prvo mesto med vsemi našimi partizanskimi glasili; še posebej pa je veliko pomenil Primorcem po dvajsetih letih fašističnega zatiranja. Kljub okupatorjevim ofenzivam je redno izhajal vse do konca vojne, kar je gotovo nekaj edinstvenega v evropskem odporniškem gibanju!

Pogosto je objavljala slovensko in jugoslovansko problematiko in skušal zajeti ves slovenski nacionalni prostor mimo obstoječih političnih meja. Posegal je v naš polpretekli čas in še posebej v reševanje nacionalnega vprašanja in zagotavljal nove, pravičnejše rešitve v socialistični Jugoslaviji.

Dnevnik je skušal čim boljše in sproti informirati o najvažnejših političnih dogajanjih v Jugoslaviji in Evropi, še zlasti v Sovjetski zvezi. Predvsem pa se je odzival na vsakodnevna politična vprašanja, ki so se pojavljala na terenu in v vojski; pisal je o vlogi naše žene v narodnoosvobodilni borbi, o mladini, o razmerju do katoliške cerkve, o domobranstvu in četništvu.

Posebno mesto je bilo namenjeno kulturi in prosveti ter partizanskemu tisku.

Dnevnik je tudi izčrpno poročal o partizanskem sodstvu, zdravstvu in socialnem skrbstvu; prav tako je pozorno obravnaval gospodarsko problematiko: kmetijstvo, živinorejo in finančna vprašanja. 1945. leta je bila objavljena vrsta prispevkov o zadružništvu in obnovi, izšle so tri posebne priloge „Na gospodarski fronti“.

List je bil večkrat tudi zelo kritičen do napak, ki so se pojavljale na terenu. Skratka, bil je verno zrcalo svojega časa.

PARTIZANSKI DNEVNIK – OBSEG IN NAKLADA

(tiskane številke od 5. sept. 1944 do 7. maja 1945)

mesec leto	štev.	strani	naklada	dnevi ko PD ni izhajal	opombe
sept.	260 =26	56	100.000	22. sept. 1944	B
okt.	261 – 288 =28	110	155.980	10., 11., 13. okt	C
nov.	289 – 138 =30	120	198.131	–	
dec.	319 – 349 =31	118	196.788	25. dec. D	Č D
jan.	1945 26 =26	1 – 52	115.422	2. jan., 8., 15., 22., 29.	4 ponedeljki
febr.	27 – 50 =24	96	76.208	5. febr., 12., 19., 26.	4 ponedeljki
marec	51 – 75 =25	74	52.821	5. marec, 12., 19., 26. in 23.	4 ponedeljki E

mesec leto	štev.	strani	naklada	dnevi ko PD ni izhajal	opombe
april	76 –			1. 2. 3. 5. 7. 8.	5 ponedeljkov F G
	86 =11+1	52+4= 56	okoli 20.000	9. 10. 12. 14. 16. 18. 20. 23. 24. 26. 28. 30. april	1 posebna izdaja – 4. aprila!
maj	87 –	8+4= 12	okoli		G
	89 =3+2		25.000	2., 4., 5. maja	1. in 3. maja pos. izd.!
skupaj	204+3 =207	694	940.350 H.		

Kratke opombe k razpredelnici o tiskanih številkah Partizanskega dnevnika 1944–1945:

A) Podatki o nakladi so povzeti po že navedenem Krallovem delu na straneh 150, 166, 186, 223, 246, 300, 353, 354, 355, 369.

B) 252. številka – 22. sept. 1944 je verjetno ohranjena le v tipkopisu.

C) Od 8. do 12. oktobra 1944 je nemški okupator v Slovenskem Primorju izvedel ofenzivno akcijo, znano pod imenom „Grunewald – Max“: hotel je požgati in uničiti vasi na Trnovski in Banjski planoti in s tem tik pred zimo onemogočiti zaledje IX. korpusu ter PNOO in upravnim organom; to je bila tako imenovana „ofenziva požigov“. Tudi uredništvo Partizanskega dnevnika se je umikalo, kurirske zveze so bile pretrgane in zato list trikrat ni izšel (gl. Krall, n. d. str. 143 – 145).

Č) Decembrska ofenziva tokrat ni ovirala izdajanja dnevnika. S 1. januarjem 1945 dnevnik ni izhajal ob ponedeljkih.

D) Dan po prazniku dnevnik ni izhajal: božična številka je dvojna 342 – 343 – 24. decembra 1944; 2. januar 1945 je dan po prazniku.

E) Marca in aprila je divjala zadnja ofenziva na Primorskem. Zaradi vojaškega položaja in nujnega kamufliranja tiskarne „Slovenije“ dnevnik 23. marca ni izšel. (gl. Krall, n. d. str. 294).

F) 27. aprila 1945 sta izšli dve izdaji dnevnika: v tiskarni „Sloveniji“ in v neki goriški tiskarni; sicer se še čuti ofenziva!

G) Za drugo polovico aprila 1945, kakor tudi za prvomajske številke in prilogo „Na gospodarski fronti“, ni povsem zanesljivih podatkov; tako naj bi imela priloga naklado 4670 izvodov (gl. Krall, n. d. str. 407, opomba 755).

V Trstu so izšle številke: izredna 3. maja 1945 in številki 88 ter 89.

H) Skupni zbir ne upošteva priloge „Na gospodarski fronti“ in tudi ne eventualne naklade 252. številke 22. septembra 1944.

PONATIS IN POVOJNE IZREDNE IZDAJE PARTIZANSKEGA DNEVNIKA:

Partizanski dnevnik od 5. septembra 1944 do 7. maja 1945. Yerografirana izdaja. Izbrala in uredila Marjeta Čampa in Branko Marušič. Nova Gorica – Koper – Ljubljana, Skupščina občine Nova Gorica – Lipa – Partizanska knjiga 1975.

Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. maja 1947 (izdajatelj?)

- Partizanski dnevnik**, slavnostna številka, Okroglica 5. septembra 1953. Izdal Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva za Goriško. Uredil uredniški odbor: Roman Alberht, Lado Pohar in Jože Jelerčič.
- Partizanski dnevnik**, posebna izdaja ob proslavi dvajsetletnice primorske vstaje in ustanovitve XXXI. divizije, 4. septembra 1963, številka 1 (izdajatelj ni naveden).
- Partizanski dnevnik**, posebna izdaja ob srečanju primorskih in gorenjskih partizanov v Cerknem, 8. septembra 1963, številka 2. Uredil uredniški odbor: Ivan Jan (odgovorni urednik), Gregor Kocijan, Stane Petelin in Milko Štolfa. Izdal pripravljalni odbor za proslavo 20-letnice ustanovitve XXXI. divizije.
- Partizanski dnevnik**, posebna izdaja ob obnovitvi in otvoritvi partizanske bolnišnice „Franja“ 3. junija 1964. Zbral in uredil Črtomir Šinkovec. Izdalo Turistično društvo v Cerknem – predsednik Pavel Makuč.

PRISPEVEK H BIBLIOGRAFIJI PARTIZANSKEGA DNEVNIKA

- Bajc Jože:** Slovenski časniki in časopisi 1937 – 1945. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica 1973
- Berčič Branko:** Tiskarstvo na Slovenskem. Zgodovinski oris. Ljubljana, Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem 1968
- Bevk France:** Pot v svobodo. Ljubljana Slovenski knjižni zavod 1953 Še en jubilej – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 1, letnik XXIV. Partizanski duh, Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. maja 1947, str. 1
- Bibliografija izdanja v narodnooslobodilačkom ratu 1941 – 1945.** Beograd, Vojnoistorijski institut 1964
- Bil nam je potreben kot vsakdanji kruh – Kako je nastal in delal Partizanski dnevnik,** Partizanski dnevnik, slavnostna številka, Okroglica 5. sept. 1953, str. 40 – 41.
- Brecelj Marijan:** Bibliografija NOB tiska na Goriškem. Nova Gorica, Goriška knjižnica 1963
- Čampa Marjeta:** Partizanski dnevnik (1943 – 1945) – bibliografska pojasnila h xerografirani izdaji Partizanskega dnevnika od 5. sept. 1944 do 7. maja 1945. Nova Gorica – Koper – Ljubljana, Skupščina občine Nova Gorica – Lipa – Partizanska knjiga 1975
- Fortič Dušan:** Martin – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 9, XXIV.
- (Jože Udovič):** Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska. Ljubljana 1945, str. 559 – 606 (ponatis iz Slovenskega zbornika, Ljubljana, Državna založba Slovenije 1945)
- (Dušan Moravec):** Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska. I. Periodični tisk. (Ljubljana), Propagandna komisija pri IOOF 1945
- Gradja za bibliografiju o narodnooslobodilačkoj borbi,** Beograd, Direkcija za informacije pri vladi FNRJ 1948
- H(orvat) J(ože):** Partizanski dnevnik 1944 – 1945 – Knjiga 75, št. 11. str. 544-545.

- Koren Jože:** Kdaj in kako je nastal Partizanski dnevnik in njegova razvojna pot do Trsta – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 1 in 16, XXIV. Naš jubilej – Primorski dnevnik šte. 119, 25. maja 1975, str. 1, XXXI.
- Krall Jože:** Rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941-1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, 1966, šte. 1-2, str. 337-352. Delež grafičnih delavcev pri razvoju slovenskih ilegalnih in partizanskih tiskarn v letih 1940-1945, zbornik Stoletnica grafične organizacije na Slovenskem. Ljubljana, Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem 1968, str. 47-87. Partizansko tiskarstvo v Slovenskem Primorju, Idrijski razgledi 1970, šte. 4, str. 181 – 199, XV. ter 1971, šte. 1, str. 1 – 24 in šte. 2. str. 81 – 98. XVI. Partizanske tiskarne na Slovenskem. II Primorske tiskarne. Ljubljana, Partizanska knjiga 1973
- Kranjc Cene:** Slovenske partizanske tiskarne v borbi za svobodo. Ljubljana, Propagandna komisija pri IOOF 1945, šte. 1
- Krmelj Maks:** Partizanski dnevnik na Gorenjskem – Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. maja 1947, str. 10
- Mikuž Metod:** Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja. Ljubljana, Prešernova družba 1970. Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Ljubljana, Cankarjeva založba 1973, III. knj.
- Milič Danilo:** Martina ni več v naših vrstah – Partizanski dnevnik šte. 82. 21.4.1945, str. 3-4, III.
- Mijot Marija:** Pred pjet j'n dvajsteme lete – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 7, XXIV. (pesem prigodnica)
- Modic Lev:** Partizanski dnevnik – Partizanski dnevnik, spominska izdaja 18. maja 1947, str. 2
- Nadvse prisrčna proslava 25-letnice Partizanskega dnevnika in njegovega naslednika Primorskega dnevnika – Primorski dnevnik šte. 297, 24. decembra 1968, str. 1. in 6. XXIV.
- Na Primorskem so izkopali puške. Uredila Vanda Škodnik. Ljubljana, Borec 1963.
- Naših trideset let – Primorski dnevnik šte. 109, 13. maja 1975, str. 1, XXXI.
- Naš tisk v januarju in februarju 1945, Propagandna komisija pri IOOF
- Naš tisk v marcu 1945, april 1945, Propagandna komisija pri IOOF
- Oblak Jože:** Beležke o primorskem partizanskem tisku – Primorski dnevnik šte. 101, 28. aprila 1961, str. 3 in šte. 102, 29. aprila 1961, str. 3, XVII.
- Osolnik Bogdan:** Bil je glasilo OF tudi za Gorenjsko – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 7, XXIV.
- Pahor Milan:** O tisku v narodnoosvobodilnem boju 1941 – 1945, Boja za svobodo, Trst, Založništvo tržaškega tiska 1975, str. 43-45 ter 75.
- Pagon Andrej – Ogarev:** Z Jelovice, Blegoša, Otlice in Predmeje v uredniške prostore na Trgu Goldoni – Primorski dnevnik šte. 119, 25. maja 1975, str. 13, XXXI. Učitelj Diminko Stanko – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 9, XXIV. Edini partizanski dnevnik v Evropi – Primorski dnevnik šte. 115, 16. maja 1965, str. 14, XXI. Nekaj spominov na tiste dni in

- leta NOB – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 8-9, XXIV. Dopisovanje za Partizanski dnevnik med NOB na Tolminskem, Tolminski zbornik, izd. Kulturna skupnost Tolmin 1975, str. 109-112. Osvoboditev Tolmina dne 30. aprila 1945, Tolminski zbornik, izd. Kulturna skupnost Tolmin 1975, str. 20-21.
- Petelin Stanko – Vojko:** Med Triglavom in Trstom – Zgodovina XXI. divizije NOV in POJ, Ljubljana, Borec 1963 Kronika Vojkove brigade, Ljubljana, Borec 1963.
- Pohar Lado:** Iz Partizanskega se je razvil Primorski dnevnik –TV–15, šte. 20, str. 8
- Pozdrav soborcem (France Vreg –Mile)–** Partizanski dnevnik, posebna izdaja ob proslavi dvajsetletnice primorske vstaje in ustanovitve XXXI. divizije, 4. sept. 1963, šte. 1, str. 2
- Race Boris:** Dvajset let Primorskega dnevnika – Primorski dnevnik šte. 115,16. maja 1965, str. 1, XXI.
- Renko Stanko (S.R.):** O vsebini te številke – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 1. in 16, XXIV.
- Slovenska tiskana beseda v gozdovih –** Partizan (enkratna izdaja). Trst 1. febr. 1946, str. 5
- Smolej Viktor:** Slovestvo v letih vojne 1941 – 1945 – Zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana, Slovenska matica 1971, VII. knjiga
- Šalamun Miša:** Slovensko primorsko časopisje, Študijska knjižnica v Kopru 1951–1961, Koper 1961.
- Šmicberger Djuro:** Plaho pero izpred tridesetih let Primorski dnevnik šte. 119, 25. maja 1975, str. 13, XXXI.
- Štante Jurij – Juš:** Obračun „Partizanskega dnevnika“ – Partizanski dnevnik šte. 10, 12. januarja 1945, str. 1-2, III.
- Štampihar Saša:** Kulturno – prosvetno delo IX. korpusa, Slovenski zbornik, Državna založba Slovenije 1945, str. 531-534.
- Turk Danilo:** Srečanje s Partizanskim dnevnikom – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 8, XXIV.
- Vilfan Joža:** Priložnostni spomini – Primorski dnevnik šte. 296, 22. decembra 1968, str. 7, XXIV. Predgovor h xerografirani izdaji Partizanskega dnevnika od 5. septembra 1944 do 7. maja 1945, Nova Gorica – Koper – Ljubljana, Skupščina občine Nova Gorica – Lipa – Partizanska knjiga 1975

I. PRILOGA: SODELAVCI IN DOPISNIKI TER AVTORJI V TISKANIH ŠTEVILKAH PARTIZANSKEGA DNEVNIKA OD 5. SEPTEMBRA 1944 DO 7. MAJA 1945 ²⁰

Babič Branko – Vlado
 Bajt Zdravko – Benjamin
 Barlaine Henry
 Batič Lojze
 Bebler Aleš
 Beltram Julij – Janko
 Berginc Franc – Soča
 Berginc Pavla – Vera
 Berlot Antonija (Pertot?)
 Bevč France

Bizant Ivan – Niko
 Bizjak Mirko
 Bohinc Andrej
 Borc Mavricij – Šimen
 Božič Lado
 Bratko Ivan – Andrej
 Brecelj Marijan
 Borštnar Jože
 Brejc Tomo

Canjkar Stanko
Cankar Ivan
Churchill Winston
Čilenšek Rado – Trnišan Rado
Cotič Ivan

Čatič Lojze
Čepe Marica – Eva
Čolaković Rodoljub
Čopić Vladimir – Lovro
Čopić Branko
Črnigoj Ana

Destovnik Karel – Kajuh
Deu Ivan
Dežman Polde
Dimež
Dimenski Visarion
Dimnik Avgust
Dobrovnik Rupert – Igor
Dougan Ermin – Janez (Ervin?)
Dragan Nada – Živa
Drčić Vili
Dugonjić Ratko
Dugolin Avgust – Maks
Dujc Albin

Djilas Milovan

Ehrenburg Ilija

Fabian (Fabjan) Mirko
Fajfar Tone
Formazarič Franc
Formazarič Živa
Fortič Dušan
Furlan Borut

Glinšek Joža
Gorbatov Boris
Gorše Mirko – Iztok
Brabeljšek Karel
Grabrijan Fanika
Grčar Ivan – Bogomil
Gregorič Simon
Gruden Angel – Osvetnik

Hafner Tone
Harrison
Hebrang Andrija
Hlaček Aleksander

Ilešič Maks
Ivanov Vsevolod

Jakopič Albert – Kajtimir
Jakovljevič Aleksander Sergejevič
Janežič Andrej
Jarc Janko – Janez Hudnik
Jelenc Danilo
Jelinčič Zorko
Jeras Jože
Ješutina
Jones Wiliam
Jovanović Arso
Jug Danica
Jurca Ciril
Jurin Smiljan

Kalinina E.
Kalinin Mihail Ivanovič
Kandus Roži
Kardelj Edvard – Krištof
Kavčič Niko – Gorazd
Kidrič Boris
Kimovec Franc – Žiga
Kobe Božo
Kokolj Edvard – Martin
Konomi Vasi
Koprivec Ignac
Koren Jože
Korošec Jožefa – Eini
Kosmač Ciril
Košmrlj Drago
Kovačič Milan – Izidor
Kraigher Boris
Kranjc Cene
Kranjec Miško
Kravos Zorka
Krese Leopold – Jošt
Križnič Edo
Kumar Andrijan – Borigoj
Kuster Lado

Leskovšek Franc – Luka
Logar Cene
Lovrenčič Drago

Mahne Viktor
Makuc Karel – Zvonimir
Marinko Miha
Matko Ivan – Imko
Medvešček Milan

Mercina Gino – Jožko
Miklavčič Josip – Boros
Miklavc Angelca – Mamca
Milič Danilo
Mikuž Metod
Močalov Valentin
Modic Bojan
Modic Lev
Mohar Tilka
Molotov Vjačeslav
Možina Boris – Miloš
Mrak Marko

Njegoš–Peter Petrović

Osolnik Bogdan

Pagon Andrej – Ogarev
Pahor Drago
Pečenko Lado – Branko
Pevc Polde
Pertot Milka – Ljuba
Pijade Moša
Pogačnik Tone
Pohar Lado – Damjan
Potočnik Miha
Preis Franci
Prešeren France
Pretnar Igor
Puc Boris
Pucelj Stane

Raičević Mitar
Rihtar Srečko
Robič Boris
Rustja Franc – Čanči
Rybačenkov

Samsa Mara
Seliškar Tone
Simonič Stanislav – Sergij
Skočir Terezina – Marjanca
Smodlaka Josip
Smole Jože
Snoj Franc
Stalin – Josif Vissarionovič Džugašvili
Stanič Stane – Drejko
Stanovnik Janez
Svetek Lev – Zorin

Šestan Vlado
Šinkovec Adolf – Črtomir

Štante Jurij – Juš
Štempihar Saša
Štiglic France – Tugo
Štoka Slavko
Štrukelj Tomaž
Štucin Jaka – Cvetko
Šuligoj Filip – Rombon
Šušteršič Franc

Tito – Josip Broz
Tolstoj Lev Nikolajevič
Toman Tone
Tomas (Thomas?)
Tomšič Janez
Tomšič Vida
Tomori Ludvik Andrej
Tratnik Tone
Tribušon Lojze

Ude Lojze
Udovič Julijana – Tatjana

Vasič Jovo
Vidmar Josip
Vilfan Joža
Vižintin Nežica
Vodušek Božo
Volavšek Ljuba
Volčič Tone
Vošnjak Mitja
Vreg France – Mile

Werth Alexander

Zdešar Hernik
Zdravljic Marjan
Zemljatin N.
Ziherl Boris
Zolotuhin Peter
Zwitter Fran

Žen Franc

II. PRILOGA: SEZNAM NAJPOGOSTEJŠIH ILEGALNIH IMEN SODELAVCEV PARTIZANSKEGA DNEVNIKA (1943 – 1945).

Pesmi so objavljali med drugimi: Ančka, Črtomir, Draga, Edo, Franci, mati Francka, mama Č., Gustelj, Jelka, Olga, Silvi, Tone, Vladimira Kras, Zinka itd.

Marljivi dopisniki so bili: Anica, Andrej, Afra, Bela, Bogomir, David, Vid Dobrin, Drago, Dora iz Trsta, France, Ivan iz Baškega, Jožko, Ksenija, Ljubo iz Prešemove brigade, kmečka mati Mirta, Milan, Miro, Miha, Pepi, Polda, Roza, Sonja, Stojan, Tatjana, Tržičan, Urša, Urška z Gorenjskega, Vrle, Viktor, Zora z Vipavskega, Zdenka, Zorka itd.

Žal tudi ne vemo za prava imena tistih, ki so skrbeli za opremo ciklostiranih številčk dnevnika (1943-44).

Kdo je Vislav, avtor spominskih verzov cerkljanskim žrtvam (1945)? Naštejmo še nekaj imen: dopisnikov iz tiskanih številčk: Cene iz Bohinja, Črtomir iz Tržiča, Darja Desanka iz Komna, Drago, Gorazd, Izток iz Ajbe, Ivan iz Gorij, Joža iz Jamnika, Just, Kapa, Ljuba, Ljubo iz Gregorčičeve brigade, Ladica, Marja, Marta, Marij iz IX. korpusa, Marjetka iz Idrije, Mihol, —mn—, Nadja, Niko, Polda, Pevec Polde, Planinka, Sik, Slovan, Stana iz Ajdovščine, Tatjana, Tone, Triglavski, Urh, Urška, Vojmir iz Brkinov, Volga, Zvezda, Žaromil, Živa itd.

- 1 VPRAŠANJE ZAČETKA IZHAJANJA DNEVNIKA je še odprto. Prvi je opozoril na ta problem dr. Joža Vilfan v predgovoru h xerografirani izdaji Partizanskega dnevnika 1975. Drugi avtorji navajajo samo svojo verzijo in ne odpirajo dileme. Jože Krall v Partizanskih tiskarnah na Slovenskem – Primorske tiskarne – Ljubljana, Partizanska knjiga 1973 na 82. strani trdi, da je dnevnik izšel 26. novembra 1943 v vasi Jesenica pri Orehku na Šentviški planoti. Andrej Pagon – Ogarev in Stanko Petelin – Vojko pišeta, da je list začel izhajati že konec oktobra 1943 v Vojkovi brigadi; to je pripovedoval tudi takratni brigadni komisar HERNIK Zdešar. Marjan Tepina in ostali omenjajo Zakriž nad Cerknem kot kraj izhajanja. Tudi Primorski dnevnik navaja v svoji glavi Zakriž in datum – 26. november 1943.
- 3 Krall Jože: Partizanske tiskarne na Slovenskem, II. Primorske tiskarne, Ljubljana, Partizanska knjiga 1973, str. 82-86, 121, 137, 143 in 168.
- 2 V „Doberdobi“ so dnevnik ročno stavili: Marjan Porenta – Miško, Janez Lajevc, Zdenko Špacapan, tiskarski vajenec Stane Kovač in tiskarski strojnik Boltežar Gorup; stroj je pogajal Peter Cvek, vlagalki sta bili Francka Štrukelj in Emilija Lutman – Milica.
- 4 F 587 – Okrožni odbor OF za Zapadno Primorsko 5. okt. 1944 in Lev Modic: Partizanski dnevnik, spominska izdaja Partizanskega dnevnika 18. maja 1947, str. 2 Aprila 1945 je Živa dopisnik Tanjuga za Zapadno-primorsko okrožje, kar je razvidno iz arhiva – F 555.
- 5 F 541 POOF – PNOO za Primorsko Slovenijo in ustni vir Lev Modic
- 6 Krall, n.d., str. 165 in 173.
7. F 541
8. Partizanski dnevnik, posebna izdaja 4. sept. 1963, 1. številka, str. 2. Pozdrav soborcem-intervju s Francetom Vregom-Miletom
9. F 541
10. F 541 – 28. 4. 1945
11. Andrej Pagon-Ogarev: Osvoboditev Tolmina, Tolminski zbornik 1975 str. 20 in z Jelovice, Blegoša, Otlice in Predmeje v uredniške prostore na Trgu Goldoni-Primorski dnevnik, št. 119, 25. maja 1975, XXXI, str. 13.
12. Rado Bordon: Dr. Dušan Savnik, Delo, 21. junija 1975, XVIII, str. 2.
13. F 555 Propagandna komisija pri POOF
14. Andrej Pagon – Ogarev: Dopisovanje za Partizanski dnevnik med NOB na Tolminski zbornik 1975, str. 109-112.

15 F 587 – december 1944 in januar 1945

16 F 555

17 F 587

18. Marica Čepe – Eva: Primorskim ženam v pozdrav! Partizanski dnevnik, slavnostna številka, Okroglica, 5, septembra 1953 str. 14.

19. V prilogi I. je nepopoln seznam, ki je sestavljen po današnjih podatkih zlasti z ozirom na ilegalna imena.

Tudi vidni politični in kulturni delavci ter znanstveniki so redno ali občasno sodelovali v listu. V obdobju 1944 – 1945 so se že podpisovali s polnimi imeni; naj takoj navedem vsaj nekatere: Bevk France, Beltram Julij – Janko, Bratko Ivan – Andrej, Cajnkar Stanko, Dujc Albin, Jakopič Albert, Kraigher Boris, Kimovec Franc-Žiga, Kardelj Edvard, Krese Leopold – Jošt, dr. Mikuž Metod, dr. Milič Danilo, Modic Lev, dr. Podočnik Miha, Seliškar Tone, dr. Joža Vilfan, Vodušek Božo, dr. Zwitter Fran, dr. Svetek Lev – Zorin, Štucin Jaka – Cvetko, Tomšič Vida, Zdešar Henrik in drugi. V prilogi II. je seznam najpogostejših ilegalnih imen, ki se pojavljajo v dnevniku od 1943. do 1945. leta.

Vsega skupaj je izšlo 475 števil: 268 ciklostiranih in 207 tiskanih (1943-1945).

VIRI:

Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG) v Ljubljani:

F 536 Agitprop komisija pri PK (Obkom) KPS za Primorsko Slovenijo

F 541 POOF – PNOO za Primorsko Slovenijo

F 547 PNOO – odseki, komisije

F 555 Propagandna komisija pri POOF

F 587 Okrožni odbor OF za Zapadno Primorsko

Arhiv PT KPS za Slovensko Primorje

Oddelek za tisk: Partizanski dnevnik 1943-1945

20 Seznam seveda ni popoln, ker so se mnogi podpisovali le z ilegalnimi imeni ali samo z začetnicami. Vanj tudi niso zajeti podpisniki vojaških odlokov in odredb.

Likovna oprema:

Bergman Jože – vinjete za božično številko; linorezi: partizan z zavezniškimi letali, rdečearmejec in slovenski partizan v bratskem objemu, Tito, Franc Rozman – Stane, Franklin D. Roosevelt, osvobodjeni deli Jugoslavije.

Čenčič Rado – vinjete za božično številko

Lajevc Janez – vinjete za božično številko; linorezi: naslovna stran božične številke s partizanom v zasenčenem gozdu in cerkvijo na hribu (po predlogi uredništva Partizanskega dnevnika), V zadnji juriš do končne zgame (bombaš), naslovna stran Koledarčka Partizanskega dnevnika s silhueto miramarskega gradu.

Neznani avtorji: karikatura Petrčkove poslednje sanje dva mala linoreza o sabotaži na okupačarjevem kamionu

Tiskarna „Doberdob“ – linorezi kliše: Fjodor I. Tolbuhin

Edina fotografija: Josip Broz – Tito (tržaška številka Partizanskega dnevnika 3. maja 1945, fotograf ni znan).

PLAČE PRI IDRIJSKEM RUDNIKU OD SEPTEMBRA 1944 DO DECEMBRA 1949

Idrija in njen rudnik sta 29. aprila 1945, po petindvajsetih letih italijanske uprave in devetnajstih mesecih nemške zasežbe, menjala gospodarja. Tistega dne so v mesto vkorakali partizani.

Obdobje september 1944—junij 1945

Mezde je določal pravilnik, veljaven za vso ekstraktivno industrijo na območju operativne cone jadranske obale. Pravilnik je izšel v Trstu 21. novembra 1944 in je bil objavljen v uradnem glasilu Goriške republikanske prefektуре 16. 12. 1944 (foglio annunci legali N°.35 della Prefettura repubblicana di Gorizia). Italijanski izvod pravilnika je prejel tudi idrijski rudnik. V skrajšanem prevodu podajamo vsebino pravilnika.

Predpisano je 48 ur dela na teden; v 8 urnem delovnem času je všteti 20 minutni počitek v jami; nadurno delo se plača s 25 % povišico na osnovno mezdo; za delo ob nedeljah in praznikih se plača 50 %, za nočno delo 10 % povišico na osnovno mezdo; čuvajem se za nočno delo in delo ob nedeljah in praznikih, z izjemo na novo leto, veliko noč, sv. rešnje telo in božič, ne plača povišice.

Uradniki so razvrščeni v pet kategorij:

1. Uradniki, ki na podlagi dobljenih navodil opravljajo navadna pisarniška dela; pomožno pisarniško osebje, strojepisci in prepisovalci, risarji, pomožni tehnik in zaposleni v laboratoriju.

2. Uradniki, ki na podlagi splošnih navodil samostojno opravljajo pisarniška dela: zaposleni v administraciji materiala, finančne službe, odpreme, fakturisti ter korespondenti.

3. Uradniki z dovršeno strokovno šolo, ki opravljajo temu odgovarjajoča dela: vodja mezdnega oddelka, blagajnik, knjigovodja, geometer, tehnik, namestnik vodje in nazdornik v elektrodelaavnici.

4. Uradniki z dovršeno višjo šolo — akademijo — ali uradniki, ki opravljajo enakovredno delo kot uradniki 3. kategorije, kažejo pa nadpovprečno sposobnost in zasedajo zelo odgovorna delovna mesta: vodja oddelka, vodja elektro in mehanične delavnice, glavni geometer, kemik ter jamski in površinski nadzornik.

Let službe	Lir/mesec				
	K a t e g o r i j a				
	1.	2.	3.	4.	5.
1	1500	2410	3720	4620	...
2	1600	2540	3810	4760	...
3	1700	2680	3900	4880	...
4	1780	2810	3990	5010	...
5	1870	2940	4080	5150	...
6	1960	3070	4170	5280	...
8	2140	3330	4350	5540	...
10 in več	2410	3720	4620	5930	...

Jamski delavci

Kat. P o k l i c	Lir/dnino
1. Nadzornik (sorvegliante)	100.–
miner (fuochino)	78.–
Vodja delavcev I (capo operai)	83.–
Vodja delavcev II	78.–
2. Predelavec (Abtreiber)	75.–
Vrtalec (perforatore)	73.–
Vozač, zasipač (spingitore, ripienatore)	60.–
3. Tesar I (carpentiere)	75.–
Tesar II	70.–
Pom. tesar (carpentiere ausiliario)	62.–
Profesionalec (professionista)	68.–
4. Strežnik črpalk in cevar I (pompista e tubista)	70.–
Strežnik črpalk in cevar II	65.–
5. Strojnik izv. stroja I (macchinista ala macchina d'estrazione)	75.–
Strojnik izv. stroja II	70.–
Strojnik lokomotive in kompresist (conduttore di locomotiva e meccanico del compressore)	68.–
Posluževalec vitla in signalist (arganista e segnalatore)	65.–
6. Pomožni geometer (assistente geometra)	62.–

Zunanji delavci

Kat. P o k l i c	Lir/dnino
1. Nadzornik vodja delavcev	91.– 77.–
2. Kurjač in delavec specialist (fuochista e operaio specializzato)	73.–
3. Vzorčevalec in kvalificiran delavec (campionatore e operaio qualificato)	68.–
4. Delavec pri separacijskem stroju, pomočnik v laboratoriju (addetto alla macchina di preparazione, aiutante di laboratorio)	65.–
5. Delavec v skladišču in pri drobljenju rude (operaio di magazzino e addetto ala frantumazione)	62.–
6. Težak (manovale comune)	60.–
7. Čistilka (donna addetta alla pulizia)	36.–
8. Čuvaj (guardiano) za 72 ur na teden	470.– lir

Kat. P o k l i c		Lir/dnino	
9.	Šofer (autista) s tehn. znanjem	za 60 ur na teden	480.– lir
	Šofer brez tehničn. znanja	za 60 ur na teden	430.– lir
10.	Spremljevalec, konjevodec	za 60 ur na teden	390.– lir
11.	Kurir v pisarni in čuvaj v skladišču (fattorino d'ufficio e sorvegliante di magazzino)	za 60 ur na teden	360.– lir
12.	Kvalificiran kuhar (cuoco qualificato)	za 60 ur na teden	400.– lir
	Pomožni kuhar (cuoco ausiliario)	za 60 ur na teden	350.– lir
13.	Mlajši delavci:		
	do 16 let starosti prejmejo	60 % odgovarjajoče mezde	
	do 20 let starosti prejmejo	80 % odgovarjajoče mezde	
	nad 20 let starosti prejmejo	100 % odgovarjajoče mezde	

Pravilnik predpisuje tudi odškodnino za obleko delavcem, ki so zaposleni v proizvodnji: jamskim 10.– lir/dnino, zunanjim 6.– Lir/dnino. Poročenim, ki imajo stanovanje in ognjišče, pripada mesečna odškodnina za stanovanje: z 1 otrokom 60.– Lir, z 2 otrokoma 80.– Lir, s 3 in več otroki 120.– Lir.

Pri težkih delih je akordno delo urejeno tako, da prejme rudar vsaj še 15 % nad svojo osnovno mezdo.

Po predpisih se cena za akordno delo (cattimo) določa in da v vednost pri odkazu dela ali najpozneje v treh dneh po pričetku dela.

Delo po akordu predstavlja poseben dogovor med vodjem podjetja in delavci. Podjetje je dolžno spoštovati dogovorjeno ceno, delavec pa mora dobro opraviti svoje delo.

Obračun zaslužka je mesečni in se izplača na določeni dan. Ob koncu meseca se izplača akontacija, ki ne sme presežati polovico mesečnega zaslužka.

Delavcem, ki pokažejo poseben delovni uspeh, se izplača premija do 25 % njihove osnovne mezde. Tudi uradnikom, ki se posebno trudijo pri delu, se lahko izplača premija, ki ne sme presežati 5 % njihove osnovne mesečne plače.

Za delo pod težkimi pogoji (dim, prah, mokrota, vročina, itd.) je predpisan denarni dodatek do 15 % osnovne mezde.

Pravilnik določa tudi, da se ob koncu leta s pozitivnim finančnim rezultatom izplača vsem zaposlenim božično nagrado in trinajsto plačo.

Obdobje julij 1945 – december 1949

Stare mezde so še veljale za maj in junij, medtem ko so bile z julijem že izplačane nove mezde, čeprav je bila končna uredba o mezdah dostavljena upravi šele decembra 1945 po odobritvi sporazuma med Enotnimi strokovnimi organizacijami, podružnico rudarskih delavcev in nameščencev v Idriji in upravo podjetja.

Plače nameščencev do konca leta še niso bile dokončne, ker jih je moralo odobriti ministrstvo za rudarstvo FNRJ v Beogradu.

Poprečne mesečne plače v Lirah

O b r a t	I. polletje 1945		II. polletje 1945	
	znesek	ljudi	znesek	ljudi
JV jama – j. Delo				
	skupaj	3049 124	9022 243	
	delavci	3038 121	9000 239	
	nadzorniki	3216 3	9360 4	
SZ jama – j. Borba				
	skupaj	2698 217	7345 284	
	delavci	2676 212	7293 278	
	nadzorniki	3198 5	9635 6	
	Skupaj jama	2860 341	8892 527	
	delavci	2849 333	8866 517	
	nadzorniki	3205 8	9516 10	
Izbiralnica		2092 12	8736 14	
Topilnica				
	skupaj	2168 54	8492 18	
	delavci	2093 50	8158 13	
	nadzorniki	3067 4	9360 5	
Mehan. delavn. in kovačija		1990 16	8554 42	
Hidroelektrarne		2204 8	8554 9	
Mizarnica		2374 20	8396 45	
Hlev in garaže		2183 4	8086 8	
Skladišče		1606 2	6500 5	
Delavska kuhinja		1514 6	4784 6	
	Skupaj	2622 463	7890 474	

V juliju 1945 je bilo v staležu 27 nameščencev, od tega 4 inženirji, 8 tehnikov in 15 administratorjev. Poprečne plače za julij 1945: ravnatelj rudnika 17000 Lir, inženir 14000 Lir, tehnik 10800 Lir, administrator 9400 Lir.

Mesečno je moral vsak zaposleni od plače odvesti prispevke: 7 % za zavarovanje, 8 % davka, 0,5 % sindikalne članarine. Za vsakega otroka se je mesečno izplačevalo družinsko doklado v višini 575 Lir.

Za 25 obrokov tople malice je zaposleni plačeval 130 Lir, za stanovanje v rudniški hiši pa od 3 do 6 Lir na mesec.

Število zaposlenih in dnevne plače z veljavnostjo 1. julija 1945

v Lirah

P o k l i c	392.-	360.-	328.-	304.-	272.-	232.-	208.-	184.-
J A M A:								
	nadzorniki	2						
	pazniki		8					
	pisar		1					
	zidarji			2				
	strojniki izv. str.			9				

JAMA:	mizarji I		2							
	mizarji II					3				
	elektromehanik		1							
	kovači I		3							
	kovači II				2					
	polagatelji cevi I		2							
	polagatelji cevi II				1					
	strojniki lokomotive		2							
	tesarji I				72					
	tesarji II						6			
	kopači I				174					
	kopači II						58			
	orodjar				1					
	jamski čuvaji				3					
	kurjači				5					
	ključavničarji				2					
	nagrebovalec				1					
	zvonarji				6					
	strežnik ventilat.				1					
	strojniki črpalk						6			
	kopališki strežniki						3			
	stražar						1			
	vozači I							58		
	vozači II								90	
	snažilke								2	
	Skupaj ljudi		2	9	21	268	77	58	90	2

IZBIRALNICA:	Pazniki		2							
	strojnik I			1						
	strojnik II				1					
	m. drobilec I			1						
	m. drobilec II				1					
	nagrebovalec				1					
	strojnik dvigala				1					
	prebiralci						3			
	čuvaji						2			
	voznik							1		
	Skupaj ljudi		—	2	2	4	5	1	—	—

V mezdah jame in izbiralnice ni vračunana dnevna doklada 24.- Lir

TOPILNICA:	Nadpaznik		1						
	nadzorniki		4						
	strojniki črpalk				2				
	kovači I				3				
	pripravlj. vzorcev				1				

Poklic 392.- 360.- 328.- 304.- 272.- 232.- 208.- 184.-

TOPILNICA:	zidarji		2					
	jemalec vzorcev			1				
	strojnik lokomotive			1				
	tehtalec rude			1				
	vratar				1			
	žagar				1			
	Skupaj ljudi	-	5	8	3	2	-	-

MIZARNICA:	Pazniki		4					
	tesarji			5				
	mizarji			11				
	stražar			1				
	žagarji			4				
	pleskarji, zidarji			7				
	dninarji				13			
	Skupaj ljudi	-	4	28	13	-	-	-

MEHANIČNA DELAVNICA:

	Elektro-strojniki I		9					
	elektro-strojniki II			1				
	električarji		5					
	kovači		5					
	kleparji		2					
	ključavničarji		7					
	livarji		2					
	strugarji		2					
	kompresisti		2					
	vagonar I		1					
	vagonar II			1				
	snažilci kotlov		2					
	mehaniki		5					
	šoferji I		3					
	šoferji II			4				
	varilec		1					
	snažilka							1
	čuvaj				1			
	Skupaj ljudi	-	-	46	6	1	-	-

OSTALI:	vozniki			5				
	kuharice							6
	skladiščniki					4		
	kurir						1	
	Skupaj ljudi	-	-	-	5	-	4	1
	VSE SKUPAJ	2	20	105	299	85	63	91

V oktobru 1945 je bila za vso cono B kot plačilno sredstvo uvedena „B Lira“¹⁾. Zamenjava z italijansko liro je bila na podlagi paritete 1:1; italijanska lira pa je še ostala kot veljavno plačilno sredstvo.

V februarju 1946 se je izvršilo izenačenje plač na Slovenskem Primorju s plačami FNR Jugoslavije. V letu 1946 je bilo finansiranje pri rudniku zelo težavno. Rudnik se je moral večkrat zelo potruditi, da je lahko mezde pravočasno izplačeval.

Finansiranje je bilo v glavnem opravljeno s pomočjo najetih kreditov pri Gospodarski banki za Istro, Reko in Slovensko Primorje. Glavni odjemalec živega srebra je bil Rudarski nabavni zavod v Beogradu²⁾, ki večkrat ni pravočasno plačeval računov.

V letu 1946 so uslužbenci prejeli akontacije vse dotlej, dokler njihovih plač ni dokončno potrdilo Ministrstvo za industrijo in rudarstvo v Ljubljani. V letu 1946 je bilo za plače izplačano skupno 103.753.152 Lir.

Poprečne plače v letu 1946:

	Lir
Uslužbenci	12.137.—
nadzozniki	13.000.—
Delavci: jama	10.317.—
klasir.	9.429.—
topiln.	10.287.—
obnova	8.900.—
Skupaj	10.321.—

Poprečne plače po obratih leta 1947:

	Lir
Jama	11.500.—
klasirnica	10.100.—
topilnica	10.500.—
meh. delavnice	8.000.—
hidroelektrarne	9.400.—
vozni park	10.200.—
mizarnica	8.000.—
žaga	9.400.—
skladišče	8.800.—
Skupaj	10.400.—

S priključitvijo Slovenskega Primorja k FNR Jugoslaviji 19.9.1947 je bila opravljena menjava B Lir za dinarje v razmerju 3,33 Lir za 1 dinar. Od takrat naprej so bile plače v dinarjih.

Poprečne plače v:	din	
	1948	1949
Kvalific. delavci	6.080.—	6.220.—
polkval. delavci	6.029.—	5.960.—
nekval. delavci	5.834.—	4.555.—
Skupaj delavci	5.989.—	5.600.—
Inženirji	6.614.—	12.500.—
tehniki s sr. šolo	5324.—	8.050.—
ostali tehniki	4.671.—	5.950.—
Skupaj inž.-teh. os.	4.972.—	6.822.—
Administr. uslužbenci	3.968.—	3.960.—
pomožno osebje	4.181.—	....
gradnja, remont	6.472.—	....
ekonomija, menza	3.212.—	....
Skupaj podjetje	5.600.—	5.025.—

Po vojni, do leta 1952, je določala plače država. Poleg tega je bil v tem času v veljavi sistem zagotovljene preskrbe z živili in glavnimi potrošnimi industrijskimi izdelki po znižanih cenah. Preko zagotovljene preskrbe so dobili blago vsi zaposleni. Glede na kategorijo, v katero so bili posamezni zaposleni uvrščeni, to pa je bilo odvisno od vrste poklica, je pripadala potrošnikom različna količina živil na „živilske karte“. Poleg tega so potrošniki dobivali tudi nekatere predmete t.i. republiške zagotovljene preskrbe. Nekateri najpotrebnejši predmeti so se dobili po „industrijskih točkah“, ki so se določale po kategorijah potrošnika. V 1948 so odrasli dobili letno po 140 do 160 in otroci po 60 do 80 točk. Jamski delavci so na težke karte prejeli precej večje količine mesa in drugih življenjskih potrebščin kot ostali upravičenci, ki so imeli samo lahko karto.

Takrat še ni bilo gospodinjskih pripomočkov, kot jih imamo danes, zato se je marsikateri gospodinjci meso usmradilo. Tudi primerne prostora za shranjevanje živil niso vsi imeli, zato je bilo pogosto videti na policiški okna meso, mleko in maslo.

Od oktobra 1951, ko je bila ukinjena zagotovljena preskrba živil po znižanih cenah (maščobe, sladkor, kruh in moka), so prejeli upravičenci za nabavo teh živil denarna nadomestila v znesku 9,30 do 24,00 din mesečno, odvisno od kategorije potrošnika, v katero je bil razvrščen po delu, ki ga je opravljal.

OPOMBE

1) Gospodarska banka za Istro, Reko in Slovensko primorje je v oktobru 1945 dala v promet papirni denar „B Lire“ v bankovcih: Lir 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000.–

2) Do priključitve k FNRJ je bil rudnik pod začasno upravo narodne imovine. Za prodajo živega srebra je morala komercialna služba pri rudniku imeti potrdilo o sprostitvi (uvjerenje o deblokaciji), ki ga je izdajal gospodarski odsek Vojne Uprave J.A. za Julijsko Krajino, Istro, Reko in Slovensko Primorje s sedežem v Opatiji.

Prodajne cene za 1 jeklenko Hg v letu 1946 niso bile vedno enake, n.pr.: v marcu Lir 34017, v juniju 23000.– Prodaja je potekala na podlagi kliringa.

VIRI:

- Italijanski izvod pravilnika mezd iz leta 1944
- Določbe plač rudniških delavcev v Idriji, veljavne od 1. 7. 1945
- Letna poročila rudnika za 1945 in 1946
- Ivan Češmiga: Rudarstvo LRS, Ljubljana 1959 – stran 185
- I. Mohorič: Rudnik živega srebra v Idriji, 1960, str. 343, 349
- FILATELIJA – FSH – št. 9–10/70, numizmatika.
- Zavod SRS za statistiko: SLOVENIJA 1945–1975, Ljubljana 1975, str. 34, 161.

Na koncu članka ŽIVO SREBRO IN TIHOTAPCI istega avtorja – IR št. 1–2, str. 27. je bila pomotoma izpuščena pripomba s pojasnilom:

- 1) Del gozdnate površine v Čekovniku, v izmeri okoli 2000 m², imenujejo Prenštat (Brenn/stalt = mesto žganja)

Obvestila, poročila recenzije, kritike

ZNANJE O IDRISKEM RUDIŠČU SE VEČA

Po skoraj petstoletni neprekinjeni eksploataciji bi vsekakor pričakovali zagotovilo, da je zgradba idrijskega rudišča že toliko poznana, da nas prav noben rudarski poseg v rudišču ne more več presenetiti, niti z geološke, kakor tudi ne z rudarske plati. Odgovor na to vprašanje pa ni tako preprost kot bi si morda mislili. O izjemnosti problemov, pred katerimi stojijo rudniški geološki in rudarski strokovnjaki, naj vam spregovorijo besede znanega ruskega geologa in akademika V. I. Smirnova. Po obisku v Idriji leta 1964 je zapisal:

Videl sem mnogo rudišč v raznih delih sveta in med njimi nekatera zelo zapletena. Toda odkrito priznam, da rudišča s tako komplicirano zgradbo, kot je v Idriji, še nisem videl; nedvomno spada v strukturnem pogledu med najbolj komplicirana endogena rudišča na svetu.

Potemtakem nas ne sme presenetiti, sicer v šali izrečeno mnenje, da bodo vsi problemi idrijskega rudišča rešeni takrat, ko bomo odkopali še zadnje tona rude.

Nenavadno zapletene razmere v rudišču se v vsakdanji praksi kažejo v veliki zahtevnosti rudarskih del pri odpiranju in odkopavanju v rudniku ter v temeljito zastavljenih raziskavah za zagotovitev novih rudnih zalog. Pri tem se je pokazalo, da zaradi dobrega poznavanja osnovnih zakonitosti v rudišču ozke rudarsko-geološke raziskave ne prinašajo več zadovoljivih rezultatov, temveč se je treba lotevati iskanja novih orudnih območij na podlagi širokih, teoretično dobro utemeljenih zaključkov.

Kar smo doslej povedali, potrjujejo tudi najnovejše geološke razprave. Odkrivajo in pojasnjujejo nam vrsto doslej še ne rešenih kombinacij orudjenja, zapletenih tektonskih elementov ter nenavadnih tipov kamenin. V osnovi je cilj vseh novih razprav odkriti zakonitosti, ki so botrovale nastanku orudjenja, ali pojasniti današnje zgradbo. Ta spoznanja nas vodijo v racionalnejše odkrivanje in raziskovanje rudnih teles v starem rudišču. Nakazujejo pa se

tudi elementi, ki kažejo, da del rudišča še vedno ne poznamo. Kje se to nahaja, če seveda v resnici obstaja, pa bo potrebno najprej teoretično dokazati ter šele nato preveriti tudi s terenskimi deli.

Placer Ladislav in Čar Jože, 1975, Rekonstrukcija srednjetriadnih razmer na idrijskem prostoru. Geologija 18, str. 157–183, Ljubljana.

Članek predstavlja vsebino predavanja, ki sta ga avtorja imela na 8. jugoslovanskem geološkem kongresu na Bledu v oktobru 1974. V njem sta rekonstruirala razmere, ki so vladale na Idrijskem pred približno 210 milijoni let, to je v srednji triadi, ko je nastajalo živosrebrno rudišče. Nad orudnimi kameninami so se odlagali sedimenti še dobrih 170 milijonov let. Zadnjih 40 milijonov let je bilo na idrijskem prostoru kopno in iz teh dob ne poznamo več nikakršnih sedimentov, če odmislimo pičle rečne nanose in pobočni grušč. Pač pa so se v tem času vršila intenzivna tektonska premikanja. Najprej so se po prekinitvi sedimentacije pred približno 40 milijoni let plasti nagubale in nastala je krovna zgradba, ki je bila še pozneje (pred 10 milijoni let) razsekana še z dinarsko usmerjenimi prelomi, ob katerih so se vmesni bloki premikali v horizontalni smeri. Zato se slika današnje geološke zgradbe močno loči od tiste pred 210 milijoni let. Če sta avtorja hotela dobiti prvotno sliko, sta morala proučiti velikost in smeri tektonskih premikov ter slediti spremembam od najmlajših k starejšim. Šele sedaj sta lahko pričela s proučevanjem zgradbe idrijskega zemlja v srednji triadi. Do rezultatov sta prihajala s sočasno študijo sedimentov, ki so se takrat odlagali, ter prelomov, po katerih so pritekale rudne raztopine.

Tovrstna problematika ni zanimiva samo za Idrijo, temveč za širši slovenski alpski in dinarski prostor. V rudišču samem nam nakazuje območja, ki so še zanimiva za orudjenje. Razširitev srednjetriadne zgradbe je pokazala, da v okviru idrijskega rudišča ni ohranjen celotni srednjetriadni jarek. Del jarka, kjer tudi

lahko pričakujemo orudenje, se nahaja nekje izven znanega dela rudišča. Kje, pa bodo pokazale nadaljnje raziskave.

Placer Ladislav, 1976; Strukturna kontrola epigenetskih rudnih teles v idrijskem rudišču. Rudarsko—metalurški zbornik, št. 1, št. 3—30, Ljubljana

Pričujoča razprava predstavlja značilen primer uporabe znanstvenega dela v praksi. Njene ugotovitve predstavljajo osnovo pri načrtovanju vseh sledilnih del in iskanju novih oruđenih prelomov v idrijskem rudniku.

V prvem delu je avtor podal nastanek zgradbe idrijskega rudišča, pri čemer je največjo pozornost posvetil geometrijskim odnosom med srednjetriadnimi prelomi, plastmi in orudjem v triadni in sedanji zgradbi idrijskega rudišča. Rudišče je sestavljeno predvsem iz plastnatih kamnin. Pri gibanju v mlajših dobah je zato prihajalo do pomikov med plastmi in prvotni odnosi, zasnovani že v mnogo starejši triadni dobi, so bili spremenjeni. Na podlagi podrobne študije teh sprememb je avtor izdelal tabelo, v kateri je podal vse nastopajoče lege prelomov in plasti v srednji triadi, na drugi strani pa njihove današnje odnose v odvisnosti od velikosti medplastovnih premikov.

V drugem delu je najprej izločil tri osnovne strukturne tipe epigenetskih rudnih teles. Nato je na osnovi izvajanj v prvem delu obdelal 12 značilnih rudnih teles iz idrijskega rudišča. Ker jih pozna vsak idrijski rudar, jih lahko naštejemo: Močnik, Khisel, Pivk, Pekel, Jožko, Grubler, Kreda, Bačnar, Talnina, Menard, Glančnik in Metacinabarit. Potek oruđenih prelomov, orudjenja in plasti se v vseh teh rudnih telesih povsem ujema z razglabljanji v prvem delu. Zakonitosti orudjenja, ki so se mnogokrat zdela le igra naključij, so tako dobila svojo pravo razlago. Priložene tabele in uveljavljeni izsledki pa bodo krositili tako geološkim kot tudi rudarskim strokovnjakom pri njihovem vsakdanjem delu.

Ing. Franci Čadež

SEDEM LET IDRIJSKEGA KOMORNEGA ZBORA „ZORKO PRELOVEC“

Za nastanek našega zbora smo dolžni zahvale predvsem prof. Tomažu Pavšiču, ki je dal pobudo in spravil skupaj nekaj za petje resnično navdušenih Idriječanov, ki so v svojih študentskih letih v Ljubljani sodelovali pri primorskem akademskem zboru „Vinko Vodopivec“. Ideje niso ostale le v zraku. Polni dobre volje in pripravljenosti za delo so se pionirji našega zbora prvič zbrali na Martinovo nedeljo leta 1969. Vso zimo 1969—70 so bili kot ovce brez pastirja; brez dirigenta so pridno gojili le „gostilniško“ petje. Za to pa jim, kakor tudi nam mlajšim, ne bo nikoli žal. Še danes brez sramu povzdignemo svoje glasove, ko sedimo za „Nebeškimi“ vrati. Prav pri kozarcu dobrega vina in ubrani pesmi se je vsa leta kovalo resnično prijateljstvo, ki je temeljilo na ljubezni do petja. To pa je najpotrebnejše za obstoj tako maloštevilnega zbora.

Leta 1970 je zbor končno dobil „pastirja“. V obdelavo nas je vzel znani idrijski glasbeni pedagog, doma z Vojskega, Ivan Rijavec, ki je prizadevno vodil zbor do maja 1976. Za celovitost in ubranost zbora se moramo zahvaliti prav njemu. Skoraj sedem let se je z nami trudil in delil dobro in slabo. Z njim smo premagali prvo tremo in poželi prve aplavze. Sedaj vodi zbor glasbeni pedagog Aldo Kumar.

V teku teh let smo spoznali in opilili 57 pesmi. Repertoar sestavljajo pesmi iz vseh obdobj in področij. Najpreprostejše narodne pesmi, ki pa so v svoji preprostosti tako življenjske, da zahtevajo celotno pevčevo dušo. Težje umetne pesmi, ki so stalno napetostjo in koncentracijo trd oreh za zbor. Take so na primer A. Srebotnjak — Kraška vas, R. Simoniti — Večerja, itd. Na programu ne manjka partizanskih pesmi (npr.: Šafranek: Konjuh planinom) in pesmi drugih slovanskih narodov (makedonske, bosanske, ruske in češke). Pri izvajanju zadnjih preveva človeka občutek, da je prav pesem univerzalna govorica, s katero se lahko pogovarjamo s katerimkoli

človekom na svetu. Skozi njegovo pesem spoznavamo njegovo dušo in čustva.

Vsem pa, zaradi svoje pevnosti in dinamičnega prepletanja glasov, najbolj „ležijo“ kompozicije renesančnih mojstrov. V začetku so bila trd oreh dvozbora (Gallus: O magnum misterium, Haec dies), a ne dovolj, da bi se upirali naši trmi in prizadevnosti. Nazorneje prikaže naše programske ambicije program zadnjega letnega koncerta v Rudniški dvorani:

1. Josquin de Pres:	EL GRILLO
2. John Dowland:	COME AGAIN
3. Jakob Gallus:	DULCIS AMICA
4. Thoinot Arbeau:	TE OČI
5. Jakob Gallus:	HAEC DIES
6. Alojz Srebotnjak:	KRAŠKA VAS
7. Rado Simoniti:	VEČERJA
8. Zorko Prelovec:	BELA BREZA
9. Peter Jereb:	O KRESU
10. Peter Jereb:	PISEMCE
11. Gustav Ipavec:	VSE MINE
12. Vasilij Mirk:	NA TRGU

13. Zorko Prelovec:	SEDEM SI ROŽ
14. Vasilij Mirk:	SKERCO
15. Rado Simoniti:	DEBELI KUM
16. Kamilo Mašek:	MLATIČI
17. Sergej Žaroff:	EJ, UHNJEM
18. Nješčinski:	PESEM UJETIH KOZAKOV

Ciljev našega petja nismo nikoli postavljali v oblake. Glavni in bistveni namen je vedno dati ljudem nekaj lepega; nekaj kar vsak član zbora nosi v sebi. S petjem izražamo svoja čustva in si plemenitimo življenje. Največje zadoščenje pa je, če predramimo srce vsakega, ki nas posluša.

Peli smo po vaseh idrijske in cerkljanske okolice in povsod naleteli na čudovite in hvaležne poslušalce. Tudi v Idriji smo v Domu upokojencev, Šolskem centru in Psihiatrični bolnici že vsakoletni stalni gostje. Naša velika napaka pa je, da se preveč tiščimo za mejami občine in le redko pokukamo čez. To so bili nastopi v Otlici 1973, Vidmu 1972 in Bovcu 1976.

Stalni člani smo tudi na vsakoletnih prireditvah „Primorska poje“, ki je vsakoleten preizkus in ocena celotnega dela. Samo lani nam je gripa prekrizala načrte in nam preprečila sodelovanje. Več kot polovica zboru se je potila pod odejo.

Problem, ki pesti ne samo naš zbor, pa je odhajanje pevcev zaradi takih ali drugačnih razlogov. Nemogoče je ustvariti celovitost in pravo „štimo“ zboru, če se njegovi člani menjujejo. V sedemletnem delovanju zboru se je zamenjalo toliko pevcev, da bi iz njih lahko sestavili nov zbor. Marsikdaj je bil temu vzrok premajhna potrpežljivost in pripravljenost na žrtve. Vsi pa vemo, da se le iz vztrajnega dela rodi nekaj lepega.

Poleg sedanjih članov – I. tenor: Ciril Kumar, Slavko Močnik in Vinko Žakelj; II. tenor: Albreht Andrej, Rafko Terpin in Evgen Petrič; I. bas: Milan Trušnovec, Aleksander Grošelj in Julče Kogej; II. bas: Jože Čar, Lado Placer in Janez Kavčič – so v teh letih sodelovali pri zboru še prvi tenorji Luša Pavle in Lapajne Rafko. Terco drugih tenorjev so lovili Božič Milan, Likar Ivo in Felc Marko. Prvi bas so podpirali Koc Miro, Mihevc Drago in Prezelj Ferdo. Zborovske temelje drugih basov pa sta pomagala držati skupaj Mežnarič Tini in Lapajne Stane. Spomniti se moramo tudi pevcev, ki so omagali že pred svojim prvim nastopom: Černilogar Andrej, Makuc Vili, Rejc Tone, Božič Vojko in Poljanšek Milan.

Naslednji seznam pa nam predstavi 43 celovečernih in priložnostnih nastopov od jeseni 1971 do konca leta 1975:

- 27.9.1971 GALERIJA IDRIJA, otvoritev razstave 3. slikarske kolonije; priložnostni nastop.
- 20.1.1972 RUDNIŠKA DVORANA, IDRIJA; koncert za srednje šole.
- 21.1.1972 RUDNIŠKA DVORANA, IDRIJA; celovečerni koncert.
- 8.3.1972 SPODNJA IDRIJA; samostojni koncert.
- 18.3.1972 TRST, sodelovanje na reviji PRIMORSKA POJE.

Primorski dnevnik, 26. marca 1972

Prvič je nastopil moški komorni zbor iz Idrije pod vodstvom Ivana Rijavca, ki je pevce pripravil in izoblikoval v precej kompaktno delujočo, pevsko disciplinirano skupino, zvočno enotno v vsem dinamičnem razponu. Pač pa bi si želeli pri Castelyjevi „Kadar misli žalostne“ več samostojnega oblikovanja posameznih glasovnih skupin v linijah, kar bi nudilo več nazornosti v celoti skladbe. Skrbno pripravo je odražala tudi Adamičeva „Vanč zelenka jaše“. Le tenorji niso dovolj sledili ostalemu zboru v naraščanju. Sicer je izzvenela prepričljivo, kakor tudi prva Gallusova „Quam gallina . . .“, čeprav bi se komu zdelo interpretacijska zasnova nekoliko drugačna od običajne.

Ivan Silič

- 28.3.1972 VIDEM; otvoritev likovne razstave BIVANJA IN IZKUŠNJE; priložnostni nastop.
- 24.5.1972 RUDNIŠKA DVORANA, IDRIJA; nastop na akademiji v počastitev 80. obletnice rojstva tovariša Tita.
- 11.6.1972 ŠEBRELJE; samostojni koncert.
- 18.6.1972 VOJSKO; samostojni koncert.
- 8.10.1972 CERKNO; sodelovanje na prireditvi KONCERT IZ NAŠIH KRAJEV.
- 22.10.1972 OTALEŽ; samostojni koncert.
- 28.10.1972 CERKNO; samostojni koncert.
- 18.1.1973 RUDNIŠKA DVORANA, IDRIJA; celovečerni koncert za srednješolce.
- 19.1.1973 RUDNIŠKA DVORANA, IDRIJA; celovečerni koncert.
- 16.3.1973 GALERIJA IDRIJA; otvoritev slikarske razstave R. TERPINA; priložnostni nastop.
- 17.3.1973 GORICA; sodelovanje na reviji PRIMORSKA POJE.

Primorski dnevnik, 22. marca 1973, (Nastop v Stari Gorici)

Komorni moški zbor pod vodstvom Ivana Rijavca je ohranil lanske kvalitete. Najbolj plastično je podal Jerebovo „Pisemca“, Belokranjska zdravica v Tomčevi priredbi pa v nekoliko premalo stopnjevani gradaciji ni izrazila vse napetosti, ki jo vsebuje, sicer pa je bila solidno izvedena. Tudi Gallusova „Heac dies“ je bila skrbno pripravljena in so jo pevci precizno izvajali. Zasnova in oblikovanje sta nas približala občutju nekoliko romantično nadahnjene interpretacije. Nastop pevske skupine je potrdil resna prizadevanja in pevsko kvaliteto.

Ivan Silič

Delo, 27. marca 1973

... Komorni zbor iz Idrije šteje sicer le 12 pevcev, ki so pa toliko samostojni in glasovno izdatni, da so z uspehom podali Gallusovo „Heac dies“ za dvojni zbor.

Ubald Vrabec

- 6.5.1973 OTLICA; samostojni koncert.
- 17.6.1973 KANOMLJA; samostojni koncert.
- 24.6.1973 VOJSKO; priložnostni nastop ob 30. obletnici požiga vasi.
- 29.6.1973 KROMBERK; otvoritev slikarske razstave R. TERPINA; priložnostni nastop.
- 20.10.1973 IDRIJA, DOM UPOKOJENCEV; priložnostni koncert ob počastitvi najstarejših občanov.
- 10.11.1973 IDRIJA; snemanje za Radio Koper.
- 27.11.1973 RUDNIŠKA DVORANA, IDRIJA, priložnostni nastop ob počastitvi dneva republike.
- 13.12.1973 GIMNAZIJA IDRIJA; samostojni koncert.
- 16.12.1973 GODOVIČ; samostojni koncert.
- 27. 1.1974 CERKNO; komemorativna slovesnost ob 30-letnici napada na partijsko šolo.
- 30. 3.1974 ILIRSKA BISTRICA; sodelovanje na reviji PRIMORSKA POJE.

Primorski dnevnik, 7. aprila 1974

Razmerje med tenorji in močnejšimi basi predstavlja problem ravnovesja tudi pri komornem moškem zboru iz Idrije. Ivan Rijavec si zaradi tega prizadeva zgladiti to razliko s petjem, ki le redko prehaja do krepkega forte, kar pa gre seveda večkrat na rovaš večje interpretacijske razgibanosti in nazornejše izraznosti. Z rahlimi občasnimi odkloni prvih in drugih tenorjev je bilo petje dovolj čisto in tudi ubrano, vendar v izrazu ne vselej dovolj intenzivno, čeprav na dostojni višini, kar velja predvsem za Prelovčevo „O da je roža moje srce“.

Ivan Silič

- 15.4.1974 IDRIJA; III. letni koncert.
- 19.4.1974 IDRIJA; Občni zbor PD Idrija. (70-letnica društva)
- 24.4.1974 GODOVIČ; samostojni koncert.
- 10.5.1974 IDRIJA; Psih. bolnica; samostojni koncert.
- 26.5.1974 VOJSKO; samostojni koncert.
- 16.6.1974 RAVNE; samostojni koncert.
- 10.11.1974 GORE; samostojni koncert.
- 25.11.1974 IDRIJA; Rud. dvorana; priložnostni nastop na proslavi dneva republike.
- 8. 3.1975 SPODNJA IDRIJA; samostojni koncert.
- 15. 3.1975 IDRIJA, Dom upokojencev; koncert.
- 10. 4.1975 GORICA (Italija); sodelovanje na reviji PRIMORSKA POJE.
- 18. 4.1975 IDRIJA; IV. letni koncert.
- 25. 4.1975 IDRIJA, Rudniška dvorana; priložnostni nastop.
- 26. 4.1975 25 let samoupravljanja, 485-letnica rudnika, 30 let sindikata.
- 18. 5.1975 ŠEBRELJE; samostojni koncert.
- 21.11.1975 IDRIJA, GALERIJA; ob otvoritvi retrospektivne razstave Rafaela Nemca.

Albreht Andrej

MLADI IZ GIMNAZIJE JURJA VEGE SO SE USPEŠNO VKLJUČILI V KEMIJSKE REAKCIJE . . .

V okviru Ljudske tehnike Jugoslavije, ki letos pod pokroviteljstvom predsednika SFRJ in predsednika ZKJ Josipa Broza Tita slavi 30. letnico svojega obstoja in delovanja, že 12 let deluje tudi organizacija Gibanja „Znanost mladini“. Od svojih prvih začetkov pa do danes je ta organizacija dosledno ostala zvesta svojemu osnovnemu poslanstvu – odkrivanju in načrtni vzgoji mladih raziskovalcev. Takšno usmeritev nam živo izpričujejo tudi teme mladih, ki vse odločneje preraščajo ozke okvire šolskih programov in se počasi oblikujejo v resnejše raziskovalne programe, oziroma se v le-te vključujejo.

Tako sta tudi letos Republiški koordinacijski odbor Gibanja „Znanost mladini“ in Komisija za izobraževanje pri Slovenskem kemijskem društvu razpisala tekmovanje iz kemije za leto 1975/76 in sicer za učence srednjih in osnovnih šol. Tekmovalni program sestavljata eksperimentalno delo in prikaz teoretskega znanja, kajti samozavest, ki ni osnovana na znanju, kaj hitro zbledi. Na letošnjem republiškem tekmovanju, že 10. zapovrstjo, so prvič sodelovali tudi dijaki iz našega Šolskega centra in sicer: Pavle Troha in Robert Bončina iz 2. razreda ter Vesna Kermavnar iz 4. razreda gimnazije. Ob mentorskem delu svojega profesorja kemije so obdelali specifično problematiko kraja – preliminarno raziskavo o onečiščenju Idrijce z živim srebrom ter določanje alkaloidne vsebnosti droge *Scopolia Carniolica* Jacq.

Z nalogo „Prispevek k proučevanju stopnje onečiščenosti reke Idrijce z živim srebrom“ ter s svojim znanjem iz kemije sta Pavle Troha in Robert Bončina dosegla II. mesto, medtem ko se je Vesna Kermavnar z nalogo „Kvantitativna določitev vsebnosti alkaloidov v drogi *Scopolia Carniolica* Jacq in poskus njihove ločitve s kromatografskimi metodami“ uvrstila med pet najboljših. S svojo uvrstitvijo so si pridobili lepe knjižne nagrade, drugo

mesto pa je obema drugošolcema prineslo še žepna računalnika, nagrado, ki jo je podelila Tovarna električnih računalnikov „Digitron“ iz Buj. Naš skromni šolski laboratorij pa smo obogatili še z analitsko tehniko, ki nam jo je podaril kemijski inštitut „Boris Kidrič“ iz Ljubljane.

Z doseženim II. mestom smo si pridobili tudi pravico sodelovanja na XII. zveznem tekmovanju Gibanja „Znanost mladini“, ki je potekalo v Zagrebu od 21. 6. do 24. 6. 1976.

Letos so bile na zveznem tekmovanju zastopane vse republike in avtonomni pokrajini, saj sta letos prvič sodelovali tudi Črna gora in Kosovo. Pokrovitelj tekmovanja je bilo Sveučilište v Zagrebu, medtem ko je tekmovanje potekalo na tehnološki fakulteti Sveučilišta.

Oba naša tekmovalca sta s svojo solidno uvrstitvijo med prvih deset najboljših povsem upravičila naše zaupanje. Poleg tega pa sta doživela izjemno presenečenje, ko jima je predstavnik RTV Zagreb izročil srebrni plaketi za njuno eksperimentalno delo, ki ga je strokovna komisija izbrala za najbolj izvorno.

Šolsko leto 1975(76 smo uspešno zaključili še z pridobitvijo možnosti sodelovanja na I. Jugoslovanskem srečanju mladih raziskovalcev, ki so ga v počastitev 30. letnice Ljudske tehnike Jugoslavije, proslave 120 letnice rojstva Nikole Tesle in 35. letnice vstaje narodov Jugoslavije in osnovanja JLA organizirali Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti, Republiška konferenca Narodne tehnike Hrvatske in odbor Društva za širjenje znanstvenih spoznanj „Nikola Tesla“ Hrvatske. Srečanje je potekalo v Gospić–Smiljanu od 7. 7. do 12. 7. 1976.

Tega srečanja, ki je imelo najsplošnejši jugoslovanski značaj in je zajelo tako gospodarske organizacije kot tudi srednje šole, fakultete in znanstvene inštitute, so se torej udeležili tudi naši trije dijaki. Strokovna komisija je zelo ugodno ocenila njihova dela in tako smo si kljub ostri selekciji priborili svoje mesto med štiri-desetimi nalogami, kolikor jih je bilo izbranih izmed osemdeset prispelih; v

pojasnilo naj povemo, da so že pri prvi selekciji zaradi neustreznih programov od prvotno prijavljenih stodvajsetih nalog odklonili kar štirideset.

Lepe nagrade, predvsem pa enkratna doživetja, ki so jih prinesli s seboj s srečanja vseh mladih, ki jih združuje zanimanje za tehniko in naravoslovne vede, so povedala vse.

Menim, da ne bo izzvenelo neskrupno, če povemo, da so bili naši dijaki kar trije med petimi Slovenci, ki so na najbolj ustvarjalen način dokazali svoje globoko spoštovanje našemu geniju znanstvene misli.

prof. Darinka Sikošek

PROSLAVE OB PETINTRIDESETLETNICI VSTAJE

Petintridesetletnico vstaje slovenskega naroda in narodov Jugoslavije smo v idrijski občini proslavili s številnimi slovesnostmi, odkritjem spominskih plošč in spomenikov. V tem letu smo se spomnili tudi raznih zgodovinskih dogodkov med NOB in povojne graditve.

Občani v krajevni skupnosti Zakriž-Ravne praznujejo svoj praznik v spomin na uspel partizanski napad na karabinjersko postojanko v Zakrižu v januarju 1943.

Tako so tudi letos, 25. januarja, proslavili ta praznik na zelo slovesen način. Povabili so nekate udeležence takratnega napada, med njimi tudi Toneta Bavca-Ceneta, Ano Marijo Pervanja in takratnega aktivista na Cerkljanskem Jožeta Primožiča-Miklavža.

Proslave so se udeležili tudi predstavniki družbeno-političnih organizacij in skupščine občine Idrija. Kulturni program so izvedli učenci osnovne šole Spomenik NOB Cerkno ter člani prosvetnega društva Zora iz Raven pri Cerknem.

Dne 27. januarja so predstavniki družbenopolitičnih organizacij in skupščine občine Idrija položili vence ob spomeniku 47 padlih gojencev 6. partijskega tečaja na Brcih pri Cerknem. Ob tej priliki so v

osnovni šoli – Spomenik NOB odprli razstavo fotografij spomenikov NOV v idrijski občini in razstavo likovnih del učencev te šole na temo partizanska bolnica Franja in 27. januar 1944 v Cerknem.

Slovesnosti so se udeležili tudi vidni predstavniki družbenopolitičnega življenja v republiki in nekateri preživeli tečajniki in predavatelji 6. partijskega tečaja.

Tudi 3. Trnovski maraton v Črnem vrhu nad Idrijo, 29. februarja, spada med športno-politične manifestacije. Letos je na njem sodelovalo 1336 smučarjev iz Slovenije, Hrvaške in zamejstva.

Smučarje, ki so nekaj minut pred 9,30 čakali na start, je pozdravil generalpolkovnik Franc Tavčar-Rok, v imenu predsednika častnega komiteja generalpolkovnika Staneta Potočarja-Lazarja.

Dan žena, 8. marec, so v večini krajevnih skupnostih praznovali s kulturnimi prireditvami. Z obiski in darili so se spomnili ostarelih, onemoglih in socialno ogroženih žena. V Cerknem pa so ta dan odprli otroški vrtec. Dne 12. marca je v Idriji praznovala 20-letnico obstoja Posebna osnovna šola. Učenci posebne osnovne šole so priredili prigržen kulturni program. Proslave so se udeležili predstavniki družbeno-političnih organizacij in skupščine občine Idrija, sekretar za kulturo in prosveto SR Slovenije, starši učencev in tudi nekdanji učenci te šole, ki so že zaposleni.

Dne 26. marca je bila proslava ob spomeniku 97 ustreljenih borcev Kosovelove brigade in Gorenjskega vojnega področja v Jesenici pri Cerknem. Zbranim sta spregovorila Vika Jeram in Janko Urbanc, nekdanji komisar Gorenjskega vojnega področja. Kulturni program so izvedli učenci podružnične šole iz Orehka.

Dne 28. marca je bil spominski pohod na Porezen nad Cerknom. Pohod, ki bo odslej tradicionalen, sta organizirala planinsko društvo in krajevna organizacija ZB Cerkno v spomin na veliko tragedijo 24. marca 1945, ko so tu Nemci zajeli veliko število borcev, ki so jih potem 97 ustrelili v Jesenici pri Cerknem.

Otvoritev spomenika pri Mrzlikarju

Foto: Janez Jeram

Dne 24. aprila je bila v rudniški dvorani v Idriji proslava v počastitev dneva osvobodilne fronte slovenskega naroda. O pomenu OF je spregovoril sekretar izvršnega odbora občinske konference SZDL Lojze Švab. Predsednik občinske konference SZDL Viktor Podobnik pa je izročil 11 občanom in eni krajevni organizaciji ZZB priznanja OF SN. V kulturnem programu je sodeloval pevski zbor vzgojiteljske šole v Idriji, recitirali pa so dijaki gimnazije. Na proslavi je nastopil tudi moški pevski zbor združenja šoferjev in avtomehanicov iz Idrije, ki se je tokrat prvič predstavil idrijskemu občinstvu.

Za delavski praznik – 1. maj – ni bilo prireditev. Najbolj slovesno je bilo v Sp. Idriji na predvečer praznika. Po vseh oknih, balkonih in ograjah je gorelo na tisoče lučk, v okolici pa so goreli številni kresovi.

Na dan praznika je bil organiziran kolesarski TRIM. Kolona nekaj sto kolesarjev je krenila iz Idrije proti Cerknemu, kjer se je srečala s cerkljanskimi kolesarji. Drugega maja pa so Idrijčani odšli na Hlevišo.

Dne 8. maja so sprejeli Titovo štafeto v Godoviču in v Idriji, kjer se je na Trgu M. Tita zbrala velika množica. Nosilce štafete je pozdravil Marjan Groff, predsednik izvršnega odbora skupščine občine Idrija. Ob sprejemu štafete je sodelovala godba na pihala ter mladinski pevski zbor. Slovesen sprejem Titove štafete je bil tudi v Cerknem.

Dne 23. maja je bilo v bolnici Franji pri Cerknem tradicionalno srečanje nekdanjega osebja in ranjencev v tej partizanski bolnici.

Na srečanju so odkrili spominsko ploščo Viliju Simnovčiču, ki se je dne 19. februarja 1945 ponesrečil ob vходу v sotesko Pasice. Ob srečanju je bila v Franji proslava s kulturnim programom; zbranim sta spregovorila dr. Franja in Janko Rudolf.

Dne 25. junija je bil v počastitev dneva borca koncert godbe ljudske milice iz Ljubljane na Trgu M. Tita v Idriji.

Dne 26. junija so na Vojskem slovesno proslavili svoj krajevni praznik, ki ga praznujejo že nekaj let v spomin na 22. junij, na uspel napad partizanov na skupini kvesturinov in na najstrašnejši dan, 23. junij, ko je italijanska vojska ubila tri domačine, 22 odpeljala v zapore in požgala 70 domačij.

Tako so se 26. junija zbrali številni udeleženci proslave ob lovski koči na Vojskem, kjer jih je pozdravil Evgen Lapajne, predsednik krajevnih skupnosti Vojsko. Zbranim je spregovorila tudi ing. Ivica Kavčič, delegatka zveznega zbora. V kulturnem programu je sodeloval domači pevski zbor in zbor lovske družine Idrija ter mladi recitatorji.

Dne 3. julija so rudarji praznovali svoj tradicionalni praznik. Slovesnost je pričela godba na pihala z budnico po mestu in potem spremljala spreved rudarjev do Mejce, kjer je bilo zborovanje. Zbranim je spregovoril ing. Niko Medved, direktor rudnika živega srebra, ki je v svojem govoru omenil ekonomske težave rudnika.

Na dan borca, 4. julija, je bila ob obnovljeni grobnici 999 padlih med NOB v Cerknem spominska svečanost, ki so se je udeležili tudi bivši italijanski partizani, ki so se borili v enotah 9. korpusa. Zbranim je spregovoril Janko Kenda, predsednik krajevnih organizacij ZB Cerkno.

Isti dan popoldne pa je bilo pred bolnico Franjo srečanje italijanskih in slovenskih partizanov, ki ga je popestrila godba na pihala tovarne Eta iz Cerknega.

V počastitev dneva vstaje slovenskega naroda je bila v idrijski občini osrednja proslava 18. julija na Črnem vrhu nad Cerknem. Proslavo je organiziral kolektiv tovarne Eta iz Cerknega, ki je ta dan

proglasil tudi za svoj praznik. Zbranim je spregovorila Rezka Kosmač, sekretarka ZK v tovarni Eta, in Mitja Gorjup, član izvršnega odbora republiške konference SZDL ter predsednik zveze novinarjev Jugoslavije.

Na proslavi so izročili odlikovanja, s katerimi je predsednik republike tov. Tito odlikoval tri najzaslužnejše delavce v tovarni Eta. Podelili so tudi več plaket in priznanj tovarne Eta.

V kulturnem programu so sodelovali godba na pihala tovarne Eta, pevska zbor „Peter Jereb“ iz Cerknega in „France Bevk“ iz Otaleža ter recitatorji. Dne 25. julija so v vasi Kojca na Cerkljanskem odkrili spominsko ploščo na Žefovi hiši štirim članom Mlakarjeve družine, ki so dali življenja za svobodo domovine. Na slovesnosti so se zbrali številni nekdanji borci. Govorila sta Andrej Brovč, prvi aktivist v teh krajih, ter Nada Božič-Lenka, nekdanja komisarka v Gradnikovi brigadi. Spominsko ploščo je odkril Andrej Brovč ter jo izročil v varstvo krajevni skupnosti Bukovo.

Dne 8. avgusta je bila ob Pimatovi koči na Javorniku na Črnim vrhom proslava, s katero so idrijski planinci proslavili 100-letnico prve planinske vpisne knjige, ki je bila leta 1876 položena pri kmetu Medvedu na Javorniku. Med številnimi udeleženci—planinci iz idrijske in vipavske doline sta bila tudi Vladimir Zajc, sekretar občinskega komiteja ZK, in Viktor Podobnik, predsednik občinske konference SZDL Idrija, ter predstavnik planinske zveze Slovenije Mirko Fettich.

Dne 15. avgusta je bila spominska svečanost na Porezunu nad Cerknom. Ob preurejenem spomeniku se je zbralo okrog 2000 bivših borcev, planincev in drugih udeležencev.

Zbranim je spregovoril Zdravko Klajnšček, nekdanji komandant zaščitnega bataljona Gorenjskega vojnega področja. Kulturni program sta izvajala pevska zbor „Peter Jereb“ iz Cerknega in „France Bevk“ iz Otaleža ter recitatorji. Vod pripadnikov škofjeloške garnizije pa je izstrelil častne salve.

Dne 22. avgusta so pri kmetu Mrzlikarju pod Bevkovim vrhom odkrili spomnik 37 padlim borcem 5. bataljona Gradnikove brigade, ki so tu padli 3. decembra 1943. Nad 1000 udeležencem je spregovoril Ivan Franko—Iztok, nekdanji komisar Gradnikove brigade. V kulturnem programu sta sodelovala združena pevska zbor „Peter Jereb“ iz Cerknega in „France Bevk“ iz Otaleža ter godba na pihala iz Idrije. Nastopili so tudi pripadniki ajdovske garnizije „Ivan Gradnik“, katere vod je izstrelil častne salve.

V Ravnah nad Cerknem so 5. septembra proslavili 20-letnico tamkajšnjega gasilskega društva. Proslave so se udeležili številni člani PGD v idrijski občini. Gasilskemu društvu Ravne so izročili prenosno gasilsko črpalko, več članov pa je prejelo priznanja.

Dne 1. oktobra je bil praznik idrijske občine. Skupščina občine Idrija je imela slavnostno sejo, ki so se je udeležili tudi predstavniki družbenopolitičnih, kulturnih in delovnih organizacij ter delegacija občine Mojkovac v SR Črni gori. Slavnostni govor je imel Cveto Šulgaj, predsednik skupščine občine Idrija. Na seji so podpisali listne o pobratenju občin Mojkovac in Idrija. Idrijska občina je namreč že pred časom navezala prijateljske stike z občino Mojkovac. V tej občini je bil rojen narodni heroj Boško Dedejč, ki je bil ranjen kot komandant SNOUB Bazoviške ter potem za posledicami teh ran umrl v bolnici Pavla v Mrzli rupi, pokopan pa je na grobišču na Vojski na Vojskem.

Na slavnostni seji so podelili štiri občinska priznanja in dve Pimatovi nagradi.

Dne 25. novembra je bila v Idriji proslava stoletnice Čipkarske šole. Slovesnosti so se udeležile nekdanje in sedanje učiteljice ter drugi sodelavci, predstavniki družbeno-političnega in kulturnega življenja v občini ter drugi gosti. O razvoju Čipkarske šole je spregovorila Draga Urbas, ravnateljica Šolskega centra v Idriji. Kulturni program je izvajal dekleški pevski zbor vzgojiteljske šole v Idriji in recitatorke. Ob tej priliki so v Galeriji Idrija odprli tudi razstavo čipk. Nekdanjim in sedanjim učiteljicam so podelili spominska priznanja.

Črnogorska delegacija na Vojšici

Foto: Janez Jeram

Dne 26. novembra je bila v rudniški dvorani v Idriji proslava ob stoletnici osnovne šole v Idriji. Številne goste in predstavnike družbeno političnega življenja je pozdravil Viktor Podobnik, ravnatelj osnovne šole „Jožeta Mihevca“. Pester kulturni program so izvajali učenci te šole. Nastopila sta tudi nekdanja učenca, idrijska rojaka in sedaj poklicna igralca, Mirica Lampe in Silvij Božič. Za izredne zasluge so podelili več učiteljem zlate, srebrne in bronaste plakete te šole.

Dne 25. novembra je bilo prvo srečanje gasilcev-veteranov iz idrijske občine. Veliko število gasilcev-veteranov, med njimi več takih, ki so v gasilskih vrstah že nad 50 let, se je zbralo v kulturni dvorani v Spodnji Idriji.

Po pozdravnih nagovorih je nastopil pevski zbor „Peter Jereb“ iz Cerknega. Nekaterim zaslužnim gasilcem so podelili republiška gasilska priznanja. Priznanja pa so prejele tudi osnovne šole v Idriji, Sp. Idriji in Cerknem ter pionirski odredi na teh šolah. Predstavniki Soškega gozdnega gospodarstva pa je nekaterim učencem izročil Knjigo o Titu, za najboljše spise, ki so jih pisali učenci osnovnih šol o gozdnih požarih.

Dne 27. novembra so v Cerknem slovesno odprli nov delavski dom tovarne Eta, ki je vložila v ta objekt 55.000.000.– din. Slovesne otvoritve se je udeležila velika množica Cerkljanov in okoličanov ter predstavniki družbeno-političnega življenja v občini. Kulturni program na slovesni otvoritvi so izvajali pevski zbor „Peter Jereb“, godba na pihala tovarne Eta in recitator Polde Dežman.

Dne 29. novembra so na Želinu pri Cerknem odkrili spominsko ploščo dvanajstim borcem NOV, ki so jih nemške okupatorske enote 13. novembra 1943 ujele in na mestu ustrelile. Med ujetimi je bil tudi Janko Vogrič iz Idrije, ki mu je kljub temu, da je bil dvakrat prestreljen skozi pljuča, uspelo pobegniti. Na slovesnosti ob odkritju, ki se jo je udeležila velika množica, je preživel Janko Vogrič odkril spominsko ploščo. Kulturni program je izvajal pevski zbor „Peter Jereb“ iz Cerknega ter recitatorke s šolskega centra v Idriji.

Dne 3. in 4. decembra je bil v Idriji 13. republiški festival amaterskega filma Slovenije. Organizator festivala je bil Kino klub „Mercur“ v Idriji. Festival je bil posvečen 30-letnici Kino zveze Slovenije, 30-letnici Foto-kino zveze Jugoslavije, 30-letnici Zveze organizacije za tehnično kulturo Slovenije, 10-letnici Kino kluba „Mercur“ Idrija in v počastitev Dneva republike. Pokrovitelj festivala je bil Cveto Šulgaj, predsednik skupščine občine Idrija.

V tednu komunista v idrijski občini, ki je potekal pod geslom „Človek, delo in kultura“, je bila 7. decembra v Galeriji Idrija odprta razstava „Socialnokritična umetnost“. Razstavo je odprl Vladimir Zajc, sekretar občinskega komiteja ZK Idrija, razstavljena dela pa je predstavil Iztok Durjava, kustos muzeja revolucije v Ljubljani.

To je le kratek izrez iz letošnjih praznovanj, ki so potrdile našo zavest, da nadaljujemo tradicije narodnoosvobodilne borbe s katero je bila izbojevana naša svoboda. S postavitvijo spominskih obeležij pa smo se kljub časovni odmaknjenosti zgodovinskih dogodkov spomnili naših dragih, ki so padli v NOB.

Janez Jeram

KULTURNE PRIREDITIVE V ORGANIZACIJI ZKPO V LETIH 1974, 1975 IN 1976

Prireditve v letu 1974:

22. 1. 1974 E. Ionesco „Novi Najemnik“ in K. Valentin „Selitev“ (PDG iz Nove Gorice)
7. 2. 1974 Oktet Gallus. Celovečerni koncert.
16. 2. 1974 A. Wesker „Korenine“. Amaterska igralska skupina iz Horjula.
21. 2. 1974 I. Cankar „Kaplan Martin Čedermac“. Stalno slovensko gledališče iz Trsta
6. 3. 1974 T. Švetina „Ukana“. Gledališče Kranj
17. 3. 1974 Koncert pevskega zbor „V. VODOPIVEC“
15. 4. 1974 Celovečerni koncert moškega komornega zbor „Zorko Prelovec“ iz Idrije
21. 4. 1974 Claude Andre Puget „Dnevi naše sreče. Premiera delavskega kulturnega duštva iz Idrije.
25. 4. 1974 Claude Andre Puget „Dnevi naše sreče“ (ponovitev). Z isto predstavo so gostovali tudi še v Žireh.
4. 5. 1974 Področno srečanje gled. skupin v Idriji.
4. 5. Predstave: „Jurček“ – Izola; „Požar“ – Trst;
5. 5. Predstave: „Ples tatov“ – Gorica;
- „Razvalina življenja“ – Po stojna
9. 5. 1974 T. Partljič „Ščuke pa ni“. PDG iz Nove Gorice
22. 5. 1974 S. Kraigher „Školjka“. Premiera Dramatičnega društva iz Idrije
24. in
25. 5. 1974 Ponovitev igre S. Kraigherja „Školja v Idriji. Dne 14. 6. 1975 so člani Dramatičnega društva gostovali z isto predstavo v Postojni.
5. 6. 1974 M. Bor „Raztrganci“. Dramatično društvo iz Cerkna.
22. 9. 1974 I. Cankar „Hlapec Jernej in njegova pravica“. PDG Nova Gorica. Isti dan so gostovali tudi v Spodnji Idriji.
23. 9. 1974 Ponovitev Cankarjevega „Hlapca Jerneja in njegove pravice“ v Idriji
12. 10. 1974 Koncert Goriškega sinfoničnega orkestra iz Nove Gorice
22. 11. 1974 Celovečerni koncert Moškega pevskega zbor „Slave Klavora“ iz Maribora.
16. 12. 1974 Klaus Eidam „Ostržek“. PDG Nova Gorica. Isti dan so ponovili igro tudi v Spodnji Idriji.
19. 12. 1974 Jean Anouilh „Skušnja ali kaznovana ljubezen“. PDG iz Nove Gorice.

Predstave v letu 1975:

29. 1. 1975 Ferenc Molnar „Lilium“. Stalno slovensko gledališče iz Trsta.
6. 2. 1975 Celovečerni koncert treh zborov (moški, mešani in ženski) iz Postojne.
18. 2. 1975 Moliere „George Dandin ali kaznovani soprog“. PDG iz Nove Gorice.
27. 2. 1975 V. Cuderman „Igra o grešnem puntarju“. Predstava PDG iz Nove Gorice.
4. 3. 1975 „Kraljevi smetanovi kolači“, „Mala čarovnica, ki ni mogla biti zlobna“. Pionir. dom iz Ljubljane.
10. 4. 1975 Bertot Brecht „Izjema in pravilo“. Slove. amatersko gledališče iz Trsta.
18. 4. 1975 Celovečerni koncert Moškega komornega zbor „Zorko Prelovec“ iz Idrije.
26. 4. 1975 Sam in Bella Spewack „Naši trije angeli“. Idrijsko dramatično društvo.
28. 4. 1975 Ponovitev predstave Sam in Bella Spewack „Naši trije angeli“.

8. 5. 1975 Ponovitev iste predstave.
19. 6. 1975 A. Linhart „Ta veseli dan ali Matiček se ženi“. Dram. skupina iz Logatca.
9. 10. 1975 Koncert moškega pevskega zbora KUD „Golobar“ Iskra Bovec.
27. 11. 1975 Koncert ženskega pevskega zbora „25. maj“ iz Skopja.
18. 12. 1975 Koncert idrijske godbe na pihala.
22. 12. 1975 Koncert „TIRO LORENZ“ iz Ljubljane.
- Predstave v letu 1976:**
17. 3. 1976 „Stara garda“. Stalno slovensko gledališče iz Trsta
23. 3. 1976 „Preden bo petelin zapel“. Primorsko dramsko gledališče iz Nove Gorice.
20. 10. 1976 PDG Nova Gorica predstava „Martin Kačur“
20. 11. 1976 Moški pevski zbor ZŠAM in ženski pev. zbor KUD „Sloga“ Črni vrh – koncert.
24. 11. 1976 Dijaški dom Idrija literar. večer „Srečko Kosovel“
27. 11. 1976 Generalna pred. – akademija v počastitev Dneva republike.
3. in 4. 12. 1976 festival kratkega filma.
4. 12. 1976 „Kino klub“ Idrija – Merkur festival kratkega filma.
9. 12. 1976 Dijaški dom Idrija – ponovitev liter. večera „Srečko Kosovel“
- Od 27. do
31. 12. 1976 Lutkovne predstave za praznovanje dedka Mraza.